

Koledar

SLOVENSKE KOROŠKE

1955

„NAŠA KNJIGA”

CELOVEC, GASOMETERGASSE 10
(VHOD WULFENGASSE)

ima na zalogi

Iz slovenske književnosti:

zbrana dela slovenskih klasikov, romane, povesti, pripovedke vseh slovenskih pisateljev, pesmi in poezije slovenskih pesnikov.

Iz svetovne književnosti:

najboljša dela svetovno znanih avtorjev v prevodu priznanih prevajalcev.

Časopise in revije

kakor: „Slovenski poročevalec”, „Ljudska pravica - Borba”, ilustrirane revije „Tovariš” in „Film”, mladinski listi „Pionir” in „Ciciban”, humoristični list „Pavliha”, strokovne revije „Slovenski čebelar”, „Naša žena” in mnogo drugih.

Vse to in še mnogo drugega Vam dobavi po zmernih cenah slovenska knjigarna

„NAŠA KNJIGA”
V CELOVCU

KOLEDAR
SLOVENSKE KOROŠKE
1955

SLOVENSKA ŠTUDIJSKA KNJIŽ. CELOVEC

K pi
KOROŠKI koledar
1955

0076227

COBISS ©

SLOVENSKE ŠTUDIJSKE
KNJIŽNICE
KLINGENBURG

76227/2000

KOLEDAR

SLOVENSKE KOROŠKE

1955

IZDALA IN ZALOŽILA SLOVENSKA PROSVETNA ZVEZA V CELOVCU
TISK: TISKARNA ZALOŽNIŠKE IN TISKARSKE DRUŽBE Z. O. J. DRAVA
CELOVEC — BOROVLJE

LETO 1955

je navadno leto in ima 365 dni oziroma 52 tednov.
Letni vladar je Vénera.

Začetek štirih letnih časov

Pomlad se začne 21. marca ob 10.36 uri.
Poletje se začne 22. junija ob 5.32 uri.
Jesen se začne 23. septembra ob 20.42 uri.
Zima se začne 22. decembra ob 16.12 uri.

Mrki v letu 1955

V letu 1954 bo sonce mrknilo dvakrat, luna pa enkrat. Od teh bo v Avstriji viden samo lunin mrk.

1. Popolni sončni mrk bo 20. junija. Začetek delnega mrka ob 2.33 uri zjutraj. Začetek popolnega mrka ob 3.28 uri. Konec popolnega mrka ob 6.52 uri zjutraj. Konec delnega mrka ob 7.47 uri zjutraj.

2. Delen lunin mrk bo 29. novembra. Začetek ob 17.21 uri popoldne. Konec ob 18.37 uri zvečer.

3. Kolobarni sončni mrk bo 14. decembra. Začetek delnega mrka ob 5.01 uri zjutraj. Začetek kolobarnega mrka ob 6.14 uri zjutraj. Konec kolobarnega mrka ob 9.50 uri dopoldan. Konec delnega mrka ob 11.02 uri dopoldan.

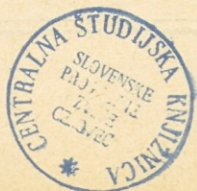
Cerkveni in državni prazniki

Novo leto 1. januarja.
Sveti trije kralji 6. januarja.
Velika noč 10. in 11. aprila.
Praznik dela 1. maja.
Vnebohod 19. maja.
Binkošti 29. in 30. maja.
Sv. Rešnje Telo (Telovo) 9. junija.
Sv. Peter in Pavel 29. junija.
Velika Gospojnica 15. avgusta.
Vsi sveti 1. novembra.
Brezmadežno spočetje 8. decembra.
Božič 25. in 26. decembra.

V Avstriji veljajo naslednji državni prazniki: 1. januar, 6. januar, veliko-nočni ponedeljek, 1. maj, Vnebohod, binkoštni ponedeljek, Sveto Rešnje Telo, 15. avgust, 1. november in 25. in 26. december.

Spominski dnevi Slovenske Koroške

Vseslovenski kulturni praznik 8. februar.
Obletnica nasilne izselitve slovenskih koroških družin 14. in 15. aprila.
Obletnica obglavljenja 13. žrtev na Dunaju 29. aprila.

Kakšno bo vreme

Še do danes niso dokazali, ali luna vpliva na vreme ali ne. Ponovna opazovanja pa le kažejo, da je na tem nekaj resnice. Herschlov vremenski ključ, ki napoveduje vreme iz luninih sprememb, je torej še precej dober vremenski prerok, posebno če ga uporabljamo z drugimi vremenskimi napovedmi.

Herschlov ključ pravi: Če se luna spremeni

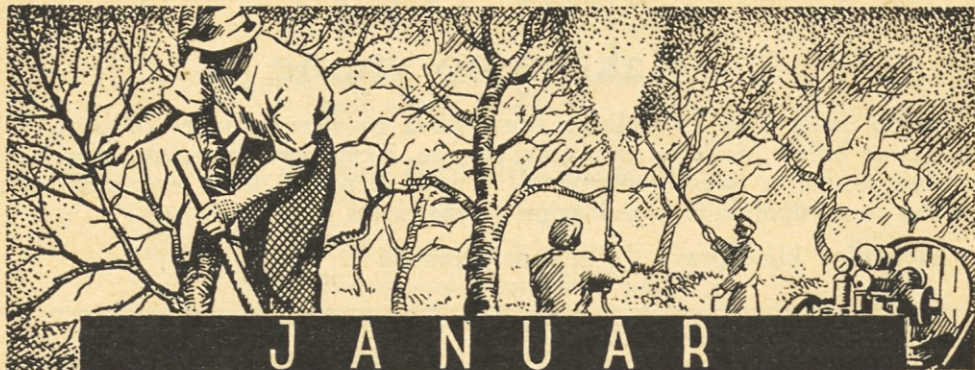
ob uri	bo poleti (15. 4. — 15. 10.)	bo pozimi (16. 10. — 14. 4.)
od 24. do 2.	lepo	mrzlo, če ni jugozapadnik
od 2. do 4.	mrzlo in dež	sneg in vihar
od 4. do 6.	dež	sneg in vihar
od 6. do 10.	spremenljivo	dež ob severozapadniku sneg ob vzhodniku
od 10. do 12.	veliko dežja	mrzlo in mrzel veter
od 12. do 14.	veliko dežja	sneg in dež
od 14. do 16.	spremenljivo	lepo in prijetno
od 16. do 18.	lepo	lepo
od 18. do 22.	lepo ob severu ali zapadniku, dež ob jugu ali jugozapadniku	dež in снег ob jugu ali jugozapadniku
od 22. do 24.	lepo	lepo

Kratko si zapomnimo lahko ta ključ takole:

1. Vreme bo tem bolj zanesljivo lepo, čim bliže polnoči se luna spremeni.
2. Vreme bo tem bolj gotovo grdo, čim bliže poldneva se luna spremeni.

Lepo bo torej, če se spremeni luna od 22. zvečer do 2. zjutraj, grdo pa, če se spremeni luna od 10. dopoldne do 14. popoldne. Vmesne ure (med 2. in 10. ter med 14. in 22.) malo pomenijo; takrat vplivajo na vreme drugi vzroki bolj kakor luna.

Če Herschlov ključ napoveduje, recimo, lepo vreme za določen dan, moramo to razumeti tako, da bo okrog tega dneva, približno v teh dneh lepo.

JANUAR

1955

31 DNI

1. Sobota

2. NEDELJA

3. Ponedeljek

4. Torek

5. Sreda

6. Četrtek

7. Petek

8. Sobota

9. NEDELJA

10. Ponedeljek

11. Torek

12. Sreda

13. Četrtek

14. Petek

15. Sobota

16. NEDELJA

17. Ponedeljek

18. Torek

19. Sreda

20. Četrtek

21. Petek

22. Sobota

23. NEDELJA

24. Ponedeljek

25. Torek

26. Sreda

27. Četrtek

28. Petek

29. Sobota

30. NEDELJA

31. Ponedeljek

Novo leto

Makarij, opat

Genovefa

Tit, škof

Telesfor

Sv. Trije kralji

Valentin

Severin, opat

Julijan, mučenec

Pavel, pušč.

Higin

Alfred, opat

Veronika

Hilarij

Pavel

Marcel, papež

Anton, pušč.

Priska, devica

Marij in tovariši

Fabijan in Sebastij.

Neža, devica

Vincencij

Zaroka Dev. Mar.

Timotej, škof

Spreobr. Pavla

Polikarp, škof

Janez Zlatousti

Peter Nol., spoz.

Francišek Saleški

Martina

Peter

Sonce vstopi v znamenje
vodnjarka dne 20., ob
21.03 uri.

Prvi krajec dne 1. ob 21.29
uri.

Ščip ali polna luna dne 8.,
ob 13.44 uri.

Zadnji krajec dne 15., ob
23.13 uri.

Mlaj dne 24., ob 2.06 uri.

Prvi krajec dne 31., ob
6.05 uri.

Dan je dolg od 8 ur 24 mi-
nut do 9 ur 25 minut.

ZAPISKI

PREGOVORI

Ce na sv. Pavla (10) sonce sije,
trikrat žito dobro dozori,
gornik dosti vina v sode vlje
in po volji kmetu se godi.

Sv. Makarij jasen ali meglen
naznanja enako jesen.

Kakršno je vreme na sv. Petra stola
tako bo potem mesec dan.

SPOMINSKI DNEVI

- 8. 1. 1856 umrl Valentin Vodnik.
- 9. 1. 1856 rojen Anton Aškerc.
- 12. 1. 1887 umrl Fran Erjavec.
- 16. 1. 1888 umrl v Celovcu A. Einspieler.
- 21. 1. 1924 umrl Vladimir Iljič Uljanov-Lenin.
- 23. 1. 1878 rojen Oton Župančič.
- 25. 1. 1348 usoden potres v slovenskih krajih.
- 26. 1. 1797 rojen Matija Čop.

1955

28 DNI

1. Torek		Ignacij, škof
2. Sreda		Svečnica, Dar. G.
3. Četrtek		Blaž, škof
4. Petek		Andrej K.
5. Sobota		Agata, devica
6. NEDELJA		Doroteja, Tit.
7. Ponedeljek ☺		Romuald
8. Torek		Janez Matajski
9. Sreda		Apolonija, dev.
10. Četrtek		Sholastika
11. Petek		Lurška M. B., Adolf
12. Sobota		Evlalija
13. NEDELJA		Gregorij
14. Ponedeljek ☾		Sept., Valentin
15. Torek		Jordan, spoz.
16. Sreda		Julijana, muč.
17. Četrtek		Frančišek Kle.
18. Petek		Simeon
19. Sobota		Konrad, pušč.
20. NEDELJA		Sadot, škof
21. Ponedeljek		Feliks
22. Torek ☺		Pust, Sv. Peter s.
23. Sreda		Pepelnica, Peter D.
24. Četrtek		Matija, ap.
25. Petek		Valburga, dev.
26. Sobota		Matilda
27. NEDELJA		Gabriel od Ž. M. B.
28. Ponedeljek		Roman

Sonce vtopi v znamenje
ribe dne 19., ob 11.20 uri.

☺
Ščip ali polna luna dne 7.,
ob 20.43 uri.

☾
Zadnji krajec dne 14., ob
20.40 uri.

☺
Mlaj dne 22., ob 16.54 uri.

Dan je dolg od 9 ur 27 mā-
nut do 10 ur 54 minut.

ZAPISKI

PREGOVORI

Če na svečnico prej kapne od strehe
kakor od sveče, bo dobro leto.

Sv. Matija led razbija,
če ga ni, pa ga naredi.

Če konec meseca veter razsaja,
dobra letina prihaja.

SPOMINSKI DNEVI

7. 2. 1809 rojen Matilja Majar Ziljski.
8. 2. 1849 umrl France Prešeren.
18. 2. 1950 umrl Prežihov Voranc.
23. 2. 1918 ustanovitev Rdeče armade.
24. 2. 1779 rojen Matija Ahacelj.
27. 2. 1929 umrl slikar Peter Marko-
vič.

M A R E C

1955

31 DNI

1. Torek	☾	☿	Albin
2. Sreda		☿	Karl
3. Četrtek		☿	Kunigunda
4. Petek		☿	Kazimir
5. Sobota		☿	Evzebij
6. NEDELJA		☿	Perpet. in Felicita
7. Ponedeljek		☿	Tomaž Akvinski
8. Torek	☾	☿	Janez od Boga
9. Sreda		☿	Františka R.
10. Četrtek		☿	40 mučencev
11. Petek		☿	Sofronij, škof
12. Sobota		☿	Gregorij Vel.
13. NEDELJA		☿	Teodora, muč.
14. Ponedeljek		☿	Matilda
15. Torek		☿	Klemen M.
16. Sreda	☾	☿	Hilarij in Tacijan
17. Četrtek		☿	Jedert, devica
18. Petek		☿	Ciril Jer.
19. Sobota		☿	Jozef, ženin M. D.
20. NEDELJA		☿	Feliks
21. Ponedeljek		☿	Benedikt, opat
22. Torek		☿	Nikolaj
23. Sreda		☿	Oton, Feliks
24. Četrtek	☾	☿	Gabriel
25. Petek		☿	Marijino oznanj.
26. Sobota		☿	Emanuel
27. NEDELJA		☿	Rupert
28. Ponedeljek		☿	Janez Kapistran
29. Torek		☿	Ciril
30. Sreda	☾	☿	Janez Klimak
31. Četrtek		☿	Modest

Sonce vstopi v znamenje
ovna dne 21., ob 10.36 uri.

☾
Prvi krajec dne 1., ob 13.40
uri.

☾
Ščip ali polna luna dne 8.,
ob 16.41 uri.

☾
Zadnji krajec dne 16., ob
17.36 uri.

☾
Mlaj dne 24., ob 4.42 uri.

☾
Prvi krajec dne 30., ob
21.10 uri.

Dan je dolg od 10 ur 58 mi-
nut do 12 ur 45 minut.

ZAPISKI

PREGOVORI

Če na 40 mučenikov dan ni lepo,
tudi štirideset dni potem ne bo.

Če o sv. Rupertu (27.) lepi dni,
se sano lepo suši.

Sv. Gabriela (24.) če zmrzuje,
potlej slana nič več ne škoduje.

SPOMINSKI DNEVI

- 4. 3. 1844 rojen Josip Jurčič.
- 6. 3. 1836 rojen J. Stritar.
- 8. 3. mednarodni praznik žena.
- 14. 3. 1883 umrl Karl Marx.
- 18. 3. 1414 zadnje ustoličenje koroških vojvod na Gosposvet-skem polju.
- 30. 3. 1888 umrl pisatelj dr. Valentin Zarnik.

1955

30 DNI

1. Petek		Hugo, škof
2. Sobota		Francišek P.
3. NEDELJA		Cvet. ned., Rihard
4. Ponedeljek		Izidor, Sev.
5. Torek		Vincencij
6. Sreda		Sikst, papež
7. Četrtek		Vel. čet., Herman
8. Petek		Vel. pet., Albert
9. Sobota		Vel. sob., Tomaž
10. NEDELJA		Vel. noč, Mehtilda
11. Ponedeljek		Vel. pon., Leon V.
12. Torek		Julij
13. Sreda		Hermenegild
14. Četrtek		Justin
15. Petek		Helena
16. Sobota		Benedikt
17. NEDELJA		Rudolf
18. Ponedeljek		Apolonij
19. Torek		Leon IX.
20. Sreda		Neža Montep.
21. Četrtek		Anzelm
22. Petek		Soter in Gaj
23. Sobota		Vojteh
24. NEDELJA		Jurij, mučenec
25. Ponedeljek		Marko, evangelist
26. Torek		Klet i. M.
27. Sreda		Cita, dev.
28. Četrtek		Pavel od Križa
29. Petek		Peter, muč.
30. Sobota		Katarina Sienska

Sonce vstopi v znamenje bika dne 20., ob 21.58 uri.

Ščip ali polna luna dne 7., ob 7.35 uri.

Zadnji krajec dne 15., ob 12.00 uri.

Mlaj dne 22., ob 14.06 uri.

Prvi krajec dne 29., ob 5.23 uri.

Dan je dolg od 12 ur 48 minut do 14 ur 26 minut.

ZAPISKI

PREGOVORI

Če je april deževen
kmet ne bo reven.

Malega travna če grmi,
slane se več bati ni.

Sv. Jurija moča in sv. Petra suša, to
da kruha.

SPOMINSKI DNEVI

- 1 4. 1943 pride na Koroško Fr. Roz-
man-Stane.
- 4. 4. 1943 ustanovljen prvi koroški
bataljon.
- 11. 4. 1744 rojen pisatelj Jurij Japelj.
- 14. in 15. 4. 1942 nasilna izselitev slov.
kor. družin.
- 27. 4. 1941 ustanovitev Osvobodilne
fronte slov. naroda.
- 29. 4. 1943 obglavljenih 13 žrtev na
Dunaju.

1955

31 DNI

1. NEDELJA

2. Ponedeljek
3. Torek
4. Sreda
5. Četrtek
6. Petek
7. Sobota

8. NEDELJA

9. Ponedeljek
10. Torek
11. Sreda
12. Četrtek
13. Petek
14. Sobota

15. NEDELJA

16. Ponedeljek
17. Torek
18. Sreda

19. Četrtek

20. Petek
21. Sobota

22. NEDELJA

23. Ponedeljek
24. Torek
25. Sreda
26. Četrtek
27. Petek
28. Sobota

29. NEDELJA

30. Ponedeljek

31. Torek

Filip in Jakob ml.

Atanazij
Najd. križa, Aleš
Florijan
Irenej, škof
Janez
Stanislav, škof

Mihael

Gregor Nacianški
Antonin, škof
Frančisek Hier.
Pankracij
Servacij
Bonifacij

Zofija

Janez Nepomuk
Bruno, škof
Erik, kr.

Vnebohod, Peter C.

Bernardin Sienski
Felix Kant.

Emil

Janez Krstnik
Johana
Urban I.
Filip Neri
Beda Č.
Avgustin

Binkošti, Maksim

Bin. p., Ivana Orl.

Angela, dev.

Sonce vstopi v znamenje dvojčkov dne 21., ob 21.25 uri.

☺
Ščip ali polna luna dne 6., ob 23.14 uri.

☾
Zadnji krajec dne 15., ob 2.42 uri.

☼
Mlaj dne 21., ob 21.58 uri.

☾
Prvi krajec dne 28. ob 15.01 uri.

Dan je dolg od 14 ur 30 minut do 15 ur 46 minut.

ZAPISKI

PREGOVORI

Če je majnika lepo,
je dobro za kruh in meso.

Če sušec suši, april deži in majnik
hladi, kašte, omare in sode polni.

Velikega travna če pogostoma grmi,
kmet se dobre letine veseli.

SPOMINSKI DNEVI

- 1. 5. mednarodni praznik dela.
- 3. 5. 1881 umrl pisatelj Josip Jurčič.
- 5. 5. 1818 rojen Karl Marx.
- 8. 5. 1945 kapitulirala Nemčija.
- 10. 5. 1876 rojen pisatelj Ivan Cankar.
- 17. 5. 1478 Večji upor slovenskih
kmetov na Koroškem.
- 25. 5. 1892 rojen maršal Jugoslavije
Josip Broz-Tito.
- 27. 5. 1926 umrl pesnik Srečko Koso-
vel.

J U N I J

1955

30 DNI

1. Sreda	☿	Feliks
2. Četrtek	♄	Peter
3. Petek	♅	Klotilda
4. Sobota	♁	Franč. I.
5. NEDELJA ☼	♁	Sv. Troj., Bonif.
6. Ponedeljek	♁	Norbert
7. Torek	♄	Robert
8. Sreda	♄	Medard
9. Četrtek	♄	Sv. Rešnje Telo
10. Petek	♄	Margareta, kr.
11. Sobota	♄	Barnaba, apost.
12. NEDELJA ☾	♄	Janez
13. Ponedeljek	♄	Anton P.,
14. Torek	♄	Bazilij, cerkv. uč.
15. Sreda	♄	Vid
16. Četrtek	♄	Frančišek R.
17. Petek	♄	Adolf
18. Sobota	♄	Efrem S.
19. NEDELJA	♄	Julijana, dev.
20. Ponedeljek ☼	♄	Silverij
21. Torek	♄	Alojzij
22. Sreda	♄	Ahacij
23. Četrtek	♄	Agripina
24. Petek	♄	Kres, Roj. Jan. K.
25. Sobota	♄	Viljem
26. NEDELJA	♄	Janez in Pavel
27. Ponedeljek ☼	♄	Hema, vdova
28. Torek	♄	Irenej, škof
29. Sreda	♄	Peter in Pavel
30. Četrtek	♄	Emilijana

Sonce vstopi v znamenje
raka dne 22. ob 5.32 uri.

☼
Ščip ali polna luna dne 5.,
ob 15.08 uri.

☾
Zadnji krajec dne 13., ob
13.37 uri.

☼
Mlaj dne 20., ob 5.12 uri.

☼
Prvi krajec dne 27., ob
2.44 uri.

Dan je dolg od 15 ur 48 mi-
nut do 16 ur 4 minut.

ZAPISKI

PREGOVORI

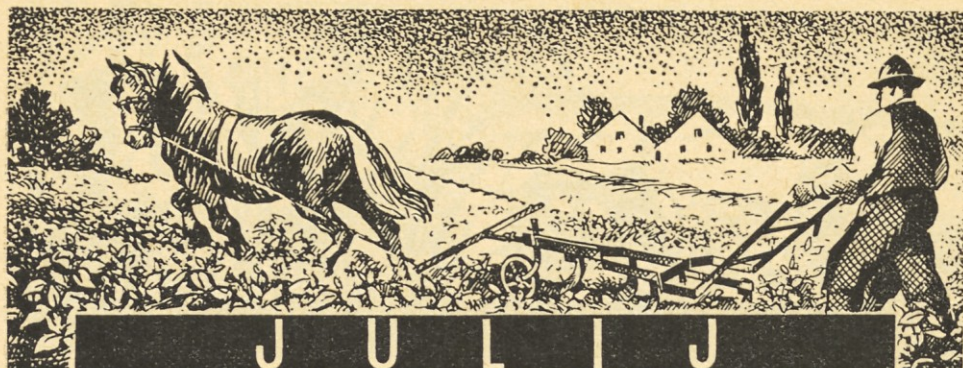
Če na sv. Medarda dan (8.) dežuje,
štirideset dni dež še naletuje.

Če sta Peter in Pavel jasna,
bo letina krasna.

Urbanovo sonce in Vidov dež,
prav dobrega leta upati smeš.

SPOMINSKI DNEVI

- 8. 6. 1508 rojen pisatelj Primož Trubar.
- 9. 6. 1856 rojen pesnik Anton Aškerc.
- 11. 6. 1844 umrl Urban Jarnik.
- 11. 6. 1949 umrl pesnik Oton Župančič.
- 19. 6. 1949 umrl pisatelj Vladimir Nazor.
- 22. 6. 1941 Nemčija napade Sovjetsko zvezo.
- 28. 6. 1919 sklenjen Versajski mir.
- 30. 6. 1810 rojen pesnik Stanko Vraz.

1955

31 DNI

1. Petek
2. Sobota
3. **NEDELJA**
4. Ponedeljek
5. Torek
6. Sreda
7. Četrtek
8. Petek
9. Sobota
10. **NEDELJA**
11. Ponedeljek
12. Torek
13. Sreda
14. Četrtek
15. Petek
16. Sobota
17. **NEDELJA**
18. Ponedeljek
19. Torek
20. Sreda
21. Četrtek
22. Petek
23. Sobota
24. **NEDELJA**
25. Ponedeljek
26. Torek
27. Sreda
28. Četrtek
29. Petek
30. Sobota
31. **NEDELJA**

Teobald
Obisk. Mar. Dev.
Heliodor
Urh, škof
Ciril in Metod
Izaija, prerok
Vilibald
Elizabeta
Tomaž
Amalija
Olga
Mohor in Fortunat
Anaklet
Bonaventura
Vladimir, kralj
Dev. Mar. Karm.
Aleš, spozn.
Miroslav, muč.
Vincencij Pavelski
Marjeta
Danilo
Marija Magdalena
Apolinarij
Kristina
Jakob
Ana, mati M. D.
Rudolf
Viktor
Marta
Abdon in Senen
Ignacij

Sonce vstopi v znamenje
leva dne 23., ob 16.25 uri.

Ščip ali pona luna dne 5.,
ob 6.28 uri.

Zadnji krajec dne 12., ob
21.31 uri.

Mlaj dne 19., ob 12.34 uri.

Prvi krajec dne 26., ob
16.59 uri.

Dan je dolg od 16 ur 4 mi-
nute do 15 ur 8 minut.

ZAPISKI

PREGOVORI

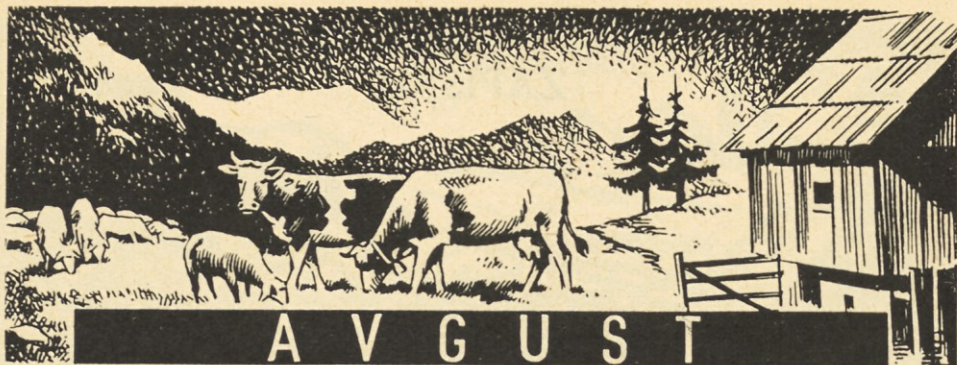
Če sv. Marjete deževalo bo,
težko boš pod streho spravil seno.

Kakor se kaže vreme ta dan (10.)
tako bosta mali in veliki srpan.

Jakobova ajda in Ožbaltova repa
je malokdaj lepa.

SPOMINSKI DNEVI

- 2. 7. 1866 rojen v Rožeku slikar
Peter Markovič.
- 14. 7. 1789 začetek francoske revolucije.
- 14. 7. 1795 umrl Anton Linhart, pisec
prve zgodovine Slovencev.
- 14. 7. 1905 umrl pisatelj Janez Trdina.
- 22. 7. 1941 Dan vstaje slov. naroda.
- 28. 7. 1897 umrl pisatelj Janko
Kersnik.
- 26. 7. 1914 začetek prve svetovne
vojne.
- 31. 7. 1892 umrl Matija Majar Ziljski.

1955

31 DNI

1. Ponedeljek	☾	Vezi sv. Petra
2. Torek	☾	Porciunk., Alfonz
3. Sreda	☾	Lidija
4. Četrtek	☾	Dominik
5. Petek	☾	Marija Snežnica
6. Sobota	☾	Gospodovo sprem.
7. NEDELJA	☾	Kajetan, spozn.
8. Ponedeljek	☾	Cirijak, muč.
9. Torek	☾	Janez Vianej
10. Sreda	☾	Lavrencij
11. Četrtek	☾	Suzana
12. Petek	☾	Klara, devica
13. Sobota	☾	Hipolit in Kasijan
14. NEDELJA	☾	Evzebij
15. Ponedeljek	☾	Vnebovzetje M. D.
16. Torek	☾	Rok, spoz.
17. Sreda	☾	Hiacint
18. Četrtek	☾	Helena
19. Petek	☾	Ludovik Tol.
20. Sobota	☾	Bernard, opat
21. NEDELJA	☾	Ivan Fran. Šantal
22. Ponedeljek	☾	Timotej
23. Torek	☾	Filip Benic.
24. Sreda	☾	Jernej
25. Četrtek	☾	Ludovik, kralj
26. Petek	☾	Cefirin
27. Sobota	☾	Jožef Kal.
28. NEDELJA	☾	Avguštin
29. Ponedeljek	☾	Obgl. Janeza Krst.
30. Torek	☾	Roza Limanska
31. Sreda	☾	Rajmund

Sonce vstopi v znamenje
device dne 23., ob 23.20 uri.

☾
Ščip ali polna luna dne 3.,
ob 20.30 uri.

☾
Zadnji krajec dne 11., ob
3.33 uri.

☾
Mlaj dne 17., ob 20.58 uri.

☾
Prvi krajec dne 25., ob
9.51 uri.

Dan je dolg od 15 ur 5 mi-
nut do 13 ur 31 minut.

ZAPISKI

PREGOVORI

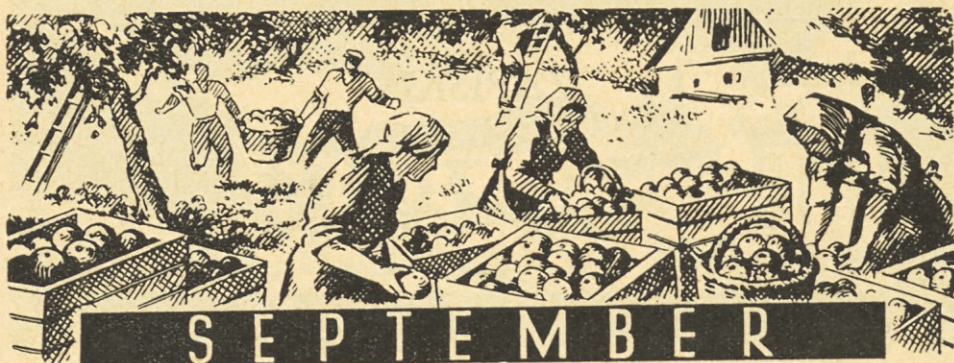
Če se avgusta po gorah kadi,
kupi si kožuh za zimske noči.

Po vremenu sv. Jerneja (24.)
rada vsa jesen se nareja.

Srpana če veter zvedri,
vreme dolgo še trpi.

SPOMINSKI DNEVI

- 5. 8. 1895 umrl Friedrich Engels.
- 10. 8. 1893 rojen Lovro-Kuhar-Prežihov Voranc.
- 11. 8. 1844 umrl slovenski jezikoslovec Jernej Kopitar.
- 16. 8. 1942 stopi štajerski bataljon na koroška tla.
- 17. 8. 1942 padel pisatelj Miran Jarc.
- 25. 8. 1938 umrl Vinko Poljanec.
- 31. 8. 1589 umrl pisatelj Jurij Dalmatin.

1955

30 DNI

1. Četrtek			Egidij (Tilen)
2. Petek	☉		Štefan, kralj
3. Sobota			Doroteja
4. NEDELJA			Rozalija
5. Ponedeljek			Lavrencij
6. Torek			Caharija
7. Sreda			Marko
8. Četrtek			Rojstvo M. D.
9. Petek	☾		Peter Klaver
10. Sobota			Nikolaj Tol.
11. NEDELJA			Prot in Hiacint
12. Ponedeljek			Ime Marijino
13. Torek			Frančišek K.
14. Sreda			Povišanje sv. Križa
15. Četrtek			Mar. 7 žal., Nikod.
16. Petek	☉		Ljudmila
17. Sobota			Lambert, škof
18. NEDELJA			Jožef K., spoz.
19. Ponedeljek			Januarij, škof
20. Torek			Evstahij
21. Sreda			Matej, apostol
22. Četrtek			Tomaž Vil., škof
23. Petek			Linus, papež
24. Sobota	☾		M. D. reš. ujet.
25. NEDELJA			Kamil
26. Ponedeljek			Ciprijan
27. Torek			Kozma in Damijan
28. Sreda			Venčeslav
29. Četrtek			Mihael, nadangel
30. Petek			Hieronim

Sonce vstopi v znamenje
tehtnice dne 23., ob 20.42
uri.

☾
Ščip ali polna luna dne 2.,
ob 8.59 uri.

☾
Zadnji krajec dne 9., ob
8.59 uri.

☾
Mlaj dne 16., ob 7.19 uri.

☾
Prvi krajec dne 24., ob 4.40
uri.

Dan je dolg od 13 ur 28 mi-
nut do 11 ur 47 minut.

ZAPISKI

PREGOVORI

Če je sv. Matevž (21.) vedren,
prijetna bo jesen.

Kdor po mali maši kosi,
ta za pečjo suši.

SPOMINSKI DNEVI

- 1. 9. 1939 začel ek druge svetovne
vojne.
- 4. 9. 1834 rojen pisatelj Fran Erja-
vec.
- 9. 9. 1828 rojen pisatelj Nikolajevič
Tolstoj.
- 17. 9. 1890 rojen pisatelj France Bevk.
- 18. 9. 1869 umrl pisatelj in jezikoslo-
vec Anton Janežič.
- 28. 9. 1762 rojen ljudski pesnik-tkalec
Mihael Andreaš.
- 28. 9. 1831 rojen pesnik in pisatelj
Fran Levstik.

1955

31 DNI

1. Sobota	☾	☾	Remigij, škof
2. NEDELJA		☾	Angeli varuhi
3. Ponedeljek		☾	Terezija Deteta J.
4. Torek		☾	Francišek Seraf.
5. Sreda		☿	Placid
6. Četrtek		☿	Brunon
7. Petek		☿	Kraljica rož. venca
8. Sobota	☾	☾	Brigita
9. NEDELJA		☾	Janez
10. Ponedeljek		☾	Frančišek Borgia
11. Torek		☾	Nikazij
12. Sreda		☿	Maksimilijan, škof
13. Četrtek		☿	Edvard, kralj
14. Petek		☿	Kalist
15. Sobota	☾	☿	Terezija, dev.
16. NEDELJA		☾	Gal, opat
17. Ponedeljek		☾	Margareta M. Alak.
18. Torek		☾	Luka, evang.
19. Sreda		☿	Peter Alkant.
20. Četrtek		☿	Janez Kan.
21. Petek		☿	Uršula
22. Sobota		☿	Kordula
23. NEDELJA		☿	Klotilda
24. Ponedeljek	☾	☿	Rafael, nadangel
25. Torek		☿	Ludvik
26. Sreda		☿	Evarist, papež
27. Četrtek		☿	Sabina
28. Petek		☿	Simon in Juda
29. Sobota		☿	Narcis, škof
30. NEDELJA		☿	Klavdij
31. Ponedeljek	☾	☿	Volbenk, škof

Sonce vstopi v znamenje škorpiona dne 24., ob 5.44 uri.

☾
Ščip ali polna luna dne 1., ob 20.17 uri.

☾
Zadnji krajec dne 8., ob 15.04 uri.

☾
Mlaj dne 15., ob 20.32 uri.

☾
Prvi krajec dne 24., ob

☾
0.04 uri.
Polna luna dne 31., ob 7.04 uri.

Dan je dolg od 11 ur 44 minut do 10 ur 2 minut.

ZAPISKI

PREGOVORI

Sveti Gal (16.) deževen ali suh,
prihodnjega poletja ovaduh.

Če je na sv. Uršule dan (21.) lepo,
vsaka lena baba lahko nasti dobo

Sv. Luka repo cuka.

SPOMINSKI DNEVI

1. 10. 1943 prvo zasedanje odposlan-
cev slov. naroda v Ko-
čevju.
9. 10. 1826 rojen pesnik in pisatelj
Luka Svetec.
10. 10. 1920 spominski dan, ko so im-
perialistične sile odobrile
stoletno nasilje nad ko-
roškimi Slovenci.
11. 10. 1807 umrl pisatelj Jurij Japelj.
12. 10. 1944 Zverinsko mučenje parti-
zanov pri Apovniku na
Komelnu pri Pliberku.
15. 10. 1844 rojen pesnik Simon Gre-
gorčič.
18. 10. 1869 umrl pesnik Simon Jenko.

NOVEMBER

1955

30 DNI

1. Torek

2. Sreda

3. Četrtek

4. Petek

5. Sobota

6. NEDELJA ☾

7. Ponedeljek

8. Torek

9. Sreda

10. Četrtek

11. Petek

12. Sobota

13. NEDELJA ☽

14. Ponedeljek

15. Torek

16. Sreda

17. Četrtek

18. Petek

19. Sobota

20. NEDELJA ☽

21. Ponedeljek

22. Torek

23. Sreda

24. Četrtek

25. Petek

26. Sobota

27. NEDELJA ☽

28. Ponedeljek

29. Torek

30. Sreda

Vsi sveti

Verne duše, Just

Viktorin

Karel Bor., škof

Caharija in Elizabet

Lenart

Engelbert

Bogomir, škof

Teodor

Andrej Avelin

Martin, škof

Martin, papež

Stanislav Kostka

Nikolaj

Leopold

Otmir

Gregorij Čudod.

Odon, opat

Elizabeta

Feliks Valoaški

Dar. M. Device

Cecilija, devica

Klemen

Janez od Križa

Katarina, dev. muč.

Konrad

Virgilij

Gregorij

Saturnin

Andrej, apostol

Sonce vstopi v znamenje
strelca dne 23., ob 3.02 uri.

☾
Zadnji krajec dne 6., ob
22.56 uri.

☺
Mlaj dne 14., ob 13.01 uri.

☽
Prvi krajec dne 22., ob
18.29 uri.

☺
Ščip ali polna luna dne 29.,
ob 17.50 uri.

Dan je dolg od 9 ur 59 mi-
nut do 8 ur 41 minut.

ZAPISKI

PREGOVORI

Če Martinov gos po ledu plazi,
o božiču navadno po blatu gazi.

Sv. Cecilija (22.) če hudo grmi,
dosti pridelka ob letu kmet dobi.

Sneg sv. Andreja sto dni leži in žito
mori.

SPOMINSKI DNEVI

- 7. 11. 1917 velika oktobrska socialistična revolucija.
- 13. 11. 1813 rojen v Svečah pisatelj A. Einspieler.
- 16. 11. 1887 umrl Fran Levstik.
- 24. 11. 1906 umrl pesnik Simon Gregorčič.
- 25. 11. 1923 umrl pesnik in pisatelj Josip Stritar.
- 29. 11. 1943 zgodovinsko drugo zasedanje AVNOJ-a v Jajcu.
- 29. 11. 1945 proglasitev FLRJ.

1955

31 DNI

1. Četrtek
2. Petek
3. Sobota
4. **NEDELJA**
5. Ponedeljek
6. Torek
7. Sreda
8. Četrtek
9. Petek
10. Sobota
11. **NEDELJA**
12. Ponedeljek
13. Torek
14. Sreda
15. Četrtek
16. Petek
17. Sobota
18. **NEDELJA**
19. Ponedeljek
20. Torek
21. Sreda
22. Četrtek
23. Petek
24. Sobota
25. **NEDELJA**
26. **Ponedeljek**
27. Torek
28. Sreda
29. Četrtek
30. Petek
31. Sobota

Marijan, muč.
Bibijana
Francišek Ksav.
Barbara
Saba, opat
Miklavž (Nikolaj)
Ambrozij
Brezm. Sp. M. D.
Peter Fourier
Lavr. Mati bož.
Damaz
Aleksander
Lucija
Bertold
Kristina, dekla
Albina
Lazar
Gracijan
Urban V.
Evgenij in Makar.
Tomaž ap.
Demetrij
Viktorija
Adam in Eva
Božič, Roj. Gosp.
Štefan, mučenec
Janez Evangelist
Nedolžni otročiči
Tomaž, škof
David
Silvester

Sonce vstopi v znamenje
kozla dne 22., ob 16.12 uri.

Zadnji krajec dne 6., ob
9.35 uri.

Mlaj dne 14., ob 8.07 uri.

Prvi krajec dne 22., ob
10.39 uri.

Ščip ali polna luna dne 29.,
ob 4.44 uri.

Dan je dolg od 8 ur 40 mi-
nut do 8 ur 23 minut.

ZAPISKI

PREGOVORI

Grudna mraz in sneg,
žita dosti prek in prek.

Kakršni so dnevi od sv. Lucije (13.)
do božiča, — taki bodo meseci v
prihodnjem letu.

Sveti dan vetrovno,
ob letu bo sadja polno.

SPOMINSKI DNEVI

- 2. 12. 1860 rojen France Grafenauer.
- 3. 12. 1800 rojen France Prešeren.
- 11. 12. 1918 umrl pisatelj Ivan Cankar.
- 15. 12. 1935 umrl France Grafenauer.
- 19. 12. 1828 rojen v Lešah Anton
Janežič.

Maksim Gaspari: POMLAD

Pod Taborom

Pod Taborom jezero zalo,
mladostni tvoj gladki obraz
preliva se v jutru ves nasmehljan ...
o, večer je, nič mu ne more čas.

In vendar ... malo po malo
širina ti oži se leto in dan.
Oko saj skoro ne spazi,
kako tam vijuga kače peščene
raz gole grebene
v koritu se hudournem plazi
pa trga in žre ti obalo.

Še dolgo šumljalo,
igralo boš
na pragu v domači nam Rož,
v globinah se gledale bodo višine ...
In vendar ... nekdanja slava ti mine.
Goré in vodé
združile so se zoper tebe:
nobena moč ne odgrebe
prodú, ki v nedro ti ga mrvé;
in prej se ne umirijo,
da zadnje valove ti ohromijo
in vsrka jih blatno polje.

Pod Taborom polješ zdaj tu pred menoj.
Nešteto se bliskov čez lice ti utrinja,
vasice te venčajo, smrečja sinja
in krog in okrog biva narodič moj.
Rok žuljavih žanje na Múravi zlati
z ubrano pesmijo v duši bogati.
In vendar ... njemu so tudi sklenile
tih konec tuje sovražne sile.
Te sile nagloma ne brumé,
počasi, v droben korak
se bližajo, se tišče
lokavo skoz nizke pregrade,
iz dolov najdejo v brda
skriva, kakor mrak
za kresnih noči na planine se krade.

Pa mrak odpolzi spet in gré.
A kamor se vštulijo one,
tam kruti sled več nikoli ne zgine:
ne neha njih trda
trinoška stopinja
teptati zorečih setev ogone;
kjer klilo je cvetje, brezupno zazine
mrtva, orjavela pustinja.
Že v staro krajino naše očine
vsesale so se in se vpile
ko žejne hobótnice, kri srebajoče.
na jug do morja se jim boče,
lovijo in grabijo ... kar pa držé,
iz žrel ne bodo vrnile.

In vdilj in sproti, têsno, tesneje
v pradaune branike in meje
napad zavratni se rine
in raste od veka v vek,
prodere še Jopi mar v strme pečine? —
Ah, meje se vdajajo in kopné,
umika se, krči za bregom breg.

Teh sil me spominja,
o jezero zalo,
bistrina tvoje gladine.
In ko se zbojim, da jim kdaj boš zapalo,
temnó še nadme njih senca se zgrinja,
teži kakor pest in srce.

Teži mi srce, pa se zravnjam,
bremenu ne vdam.
Ti, jezero, ti boš prešlo!
Neubežno usodo ti piše narava,
plitvine suši in jih zasipava,
ne reši pogube ribato te dno.
A rod moj to rajsko celino
za ljubo si domovino
izvolil je sam.
In kje so koder še takšne sile,
da čudežni bi mu dragulj izvile,
doklèr ga bo — čuval sam?

Kritični pogledi na politično udejstvovanje koroških Slovencev v preteklosti

Razvoj političnega življenja koroških Slovencev po drugi svetovni vojni nas sili, da se bavimo stvarno z vprašanjem naše politične dejavnosti. Vajeni smo, da zgodovino našega političnega udejstvovanja gledamo zgolj kronološko brez vsakega kritičnega razmotrivanja in le prečesto analize našega današnjega stanja temeljijo na popolnoma nekritičnih in napačnih predpostavkah. Tako ponovno slišimo tarnanje po nekdanji politični enotnosti in vedno spet se postavlja, da koroški Slovenci v zgodovini nismo poznali politične razdvojenosti in da naj bi bil to tudi ideal — cilj bodočnosti.

Če bi to nekritično ocenjevanje naše politične zgodovine, ki vidi v omenjenem političnem konceptu ideal političnega udejstvovanja našega ljudstva na Koroškem, bilo pravilno, bi morali biti rezultati te politike pač drugačni, bolj razveseljivi. Nasprotno pa so rezultati take naše manjšinske politike v kratkem povedani le stalno nezadržno številčno nazadovanje našega ljudstva na Koroškem, odnosno stalno padanje narodne zavesti. Če v splošnem, še prav posebno pa v politiki drži, da rezultati potrjujejo pravilnost ali nepravilnost nekega koncepta ali poti, potem naš tradicionalni politični koncept samostojnega političnega nastopanja v svetovno nazorno in socialno konservativni stranki nikakor ni bil pravilen. Zato je pač potrebno, da enkrat tudi stvarno ocenimo to tradicionalno koroško slovensko politiko.

Kakor znano, smo na Koroškem Slovenci v monarhiji poznali le tako imenovano slovensko ljudsko stranko, ki je bila po svojem svetovnem nazoru strogo katoliška, po svojih socialnih pogledih pa strogo konservativna, hkrati pa je poudarjala še nacionalnost. Toda vsa zgodovina kaže, da je v programu prednjačila

svetovno nazorna plat, ki je polagoma dovedla do absurdnega postavljanja: dober katoličan — dober Slovenec! Kdorkoli je drugače mislil, je bil odpadnik — »nemčur«, ki smo ga tako sami ustvarjali in izločevali iz slovenskih vrst, da je bil prisiljen preiti v drug tabor, ki mu je bil politično in svetovno nazorno bližji, kjer je potem nujno množil od narodnih nasprotnikov ustvarjeno plast tako imenovanih »vindišarjev«. Kritično gledano je bila torej konservativna slovenska stranka zaradi svoje svetovno nazorne ožine pravecati tvorec »nemčurstva«, najmanj pa pomočnica pri ustvarjanju »vindišarstva«. Sama pa se je bahala z geslom edine nacionalne stranke in prikazovala »cerkev kot najmočnejše jamstvo za ohranitev nacionalne zavesti«. Ta propaganda je bila tako učinkovita, da ji je polagoma nasleda brez vsakega pomisleka večina našega ljudstva, čeprav kaže kritičen pogled na politiko celovškega ordinariata povsem drugačno sliko.

Toda enostranska svetovno nazorska in socialno konservativna usmerjenost nekdanje slovenske stranke na Koroškem je le ena usodna plat njenega političnega koncepta, druga plat — povezava z najbolj reakcionarno nemško stranko in sleherno odklanjanje kakršnega koli stika z drugimi nemškimi strankami je bila prav tako usodna. Tako so njeni voditelji ob slabi izkušnji s svojimi nemškimi partnerji pač morali priti do zaključka, kakor ga je iznesel Andrej Einspieler ob svojem jubileju, češ, da je vsak stik z nemškimi strankami obsojen na neuspeh, zaključek, ki še danes živi v glavah kot kralatica »Nemec je Nemec«.

Pa če je politično izolacijo koroških Slovencev v monarhiji, ko so imeli neposreden stik z ostalimi Slovenci, mogoče še zagovarjati — sicer so rezultati 1920.

leta tudi to domnevno pokazali kot napačno —, je tak zagovor po letu 1920 nemogoč, ker se je položaj koroških Slovencev v prvi avstrijski republiki bistveno spremenil. Kljub temu pa se v političnem konceptu našega manjšinskega vodstva tudi v prvi republiki ni nič spremenilo. Slej ko prej je ostala na krmilu ista stranka z istim svetovno nazornim in socialno konservativnim programom pod imenom »Koroška slovenska stranka«.

Po načelu svojega nerevolucionarnega programa se je le-ta vse prvo desetletje do leta 1932 politično izživljala v duhu objektivne pravičnosti s polnim zaupanjem v mednarodno manjšinsko zaščito pod pokroviteljstvom najvišje mednarodne ustanove — Zveze narodov. Toda med tem, ko so naši voditelji čakali, češ, vse bo boljše, če se bodo pozabila nasprotja zaradi plebiscita, in končno bo mala Avstrija morala spoštovati manjšinske določbe, so se avstrijske vladajoče plasti takoj znašle in spoznale, da je vsa Zveza narodov neživljenjska tvorba in da so torej vse prevzete obveznosti napram manjšini le prazne fraze brez vsake pomembne zaščite.

Kljub temu pa so voditelji tedanje klerikalne struje — edine struje, ki je poudarjala slovenske nacionalni program — skoraj popolnoma zaupali v to mednarodno zaščito in bili prav zaradi tega tudi več ali manj pasivni. Poleg tega so bili zaradi slabih izkušenj v času monarhije tudi že v naprej prepričani, da je vsak aktiven stik, da je vsako sodelovanje z nemškimi strankami te ali druge usmerjenosti tako ali tako obsojeno na neuspeh. Tako je prišlo do tega, da so na eni strani Nemci, na drugi strani pa Slovenci živeli celo desetletje drugi poleg drugih na isti zemlji brez sleherne povezanosti, toda v neprenehni, neenaki borbi. Koroški Slovenci so bili tako kot manjšina zaradi svoje pasivnosti in izoliranosti ogroženi od združene fronte vseh nemških strank, ki so bile enega mišljenja edinole v tem osamljenem primeru odnosov do slovenskega ljudstva. Zaradi nespretnosti nekdanjih političnih voditeljev nimamo znamenovati niti enega primera, da bi kaka

avstrijsko-nemška stranka paralizirala vsaj majhen delež udarcev namenjenih našemu koroškemu slovenskemu ljudstvu. Brez dvoma smo koroški Slovenci zaradi te pasivnosti in nespretnosti nekdanjega političnega vodstva utrpeli večje izgube, kot bi bilo v danih razmerah potrebno.

Le v klerofašistični Avstriji je prišlo v tem oziru do nekega preokreta: da so se namreč manjšinski voditelji naslonili na vladno strujo, ki je bila ideološko na isti črti. Prav tu pa se je pokazalo, da voditeljem ni šlo za nacionalne težnje našega ljudstva, temveč so se zaradi sorodnosti ideološkega in socialnega gledanja udinjali klerofašističnemu režimu brezpogojno in ljudstvu govorili o »krščanski pravičnosti« in »krščanskem značaju« države, ki nikakor ne more niti ne sme dopustiti, da bi kaka narodna manjšina ne imela z jamčenih »osnovnih človečanskih pravic, ki so jidane po naravi in božjem zakonu«. To govorenje in zaupanje v kolikor ni bilo namenjeno sploh le ljudstvu, se je v smislu tradicionalne klerikalne politike opiralo na razne izjave in obljube najvišjih državnih funkcionarjev, katerih izpolnitev pa se je vedno bolj odmikala v nedogled, dokler »krščanski« državniki niso končno popolnoma pozabili na slovensko manjšino na Koroškem. To so storili tem lažje, ker so takoj spoznali, da so jim manjšinski voditelji služili tudi na kredit obljub in se sprijaznili celo z dejstvom, da so v svojem listu, »Koroškem Slovencu«, morali sami popačevati udomačena stoletna lepa slovenska krajevna imena.

Kdor je poznal zgodovino klerikalnega političnega koncepta, se temu ni čudil, pač pa se je moral nujno odvrniti od te nove politike, posebno še zaradi tega, ker je šlo za povezavo z najbolj reakcionarno skupino avstrijskih fašistov, ki so bili tako svetovno nazorsko kot nacionalno brez vsake utemeljene ideologije, v socialnem pogledu pa zagovorniki kapitala, sklicujoč se pri tem oficijelno na papeško socialno okrožnico.

Tako vodena manjšina jasno ni bila dovolj oborožena za takojšnji odpor proti sledečemu najhujšemu nasilniku — naciz-

mu. Nasprotno je manjšinsko vodstvo s cerkvijo vred celo poskušalo najti tudi pozitivne strani v fašistični naci-ideologiji in končno pridigalo svojim nekdanjim najzvestejšim v izseljeniških taboriščih »potreben kompromis«.

Človek bi pričakoval, da bodo ti ljudje po tej katastrofi svojega političnega koncepta končno spregledali. Toda po tej vojni niti za las niso spremenili svojega starega političnega koncepta. Od vsega začetka je klerikalna struja pokazala, da ji gre predvsem le za ideološko plat in ker po žalostnih skušnjah, ki jih ima naše ljudstvo še iz klerofašistične Avstrije, ni mogla propagirati naslonitve na tako imenovano »krščansko« stranko OVP, se je zatekla pač k svojemu nekdanjemu konceptu brezpogojne »katoliške« ideologije in se na ta način izolirala po eni strani od v antinacistični borbi nastale napredne struje koroških Slovencev, češ, da so »brezbožni« komunisti, in po drugi strani od vseh avstrijskih strank, ponavljajoč staro parolo »Nemec je Nemec«.

To so kritični pogledi na desetletja skoraj nedotakljivi politični koncept slovenskega konservativnega vodstva na Koroškem, ki zahtevajo nujno preusmeritev naše politike. Ne smemo pa prezreti pri tej analizi druge komponente v političnem življenju — ljudstva, ki ga je skušalo vodstvo usmerjati. Kako pa je naše ljudstvo v toku časa presojalo politiko svojih voditeljev? Prva leta po plebiscitu in kasneje v gospodarski konjunkturi je bilo večini narodno vprašanje edini problem. Zato se ni nihče kaj prida menil za socialne nazore vodstva. V tej dobi smo koroški Slovenci izgubili pretežen del delavstva, ki je iskalo zaščite svojih interesov v socialdemokratski stranki, kjer je postalo nacionalno najmanj indiferentno. Očitno preziranje od strani slovenskih političnih veljakov, ki so priznali za Slovence le svoje svetovno nazorne trabante, pa je naše delavstvo iz nacionalnega indiferentizma sililo celo v narodno nasprotstvo. Tako je ostal samo še kmet jedro našega zavednega ljudstva na Koroškem. To se je pokazalo najbolj očitno pri vo-

litvah v kmečko zbornico leta 1932, kjer so Slovenci v številnih občinah dobili celo absolutno večino proti vsem avstrijskim nemškim strankam, dočim so bili pri splošnih volitvah v dotičnih občinah v manjšini. Slovenski kmet je sorazmerno dolgo časa vztrajal in držal svoje gospodarske pozicije, čeprav je bil vedno spet zapostavljen.

Ko pa je pod vsesplošnim pritiskom nacizma, še prav posebno s pregnanstvom zgubil svojo eksistenčno sigurnost, ga je poleg narodnih vprašanj zaskelal tudi gospodarski problem. V tem času nacističnega nasilja je bilo tudi delavstvo brez organizacije in zaščite. Ta sorodnost v brezpravnosti in nemoči je brez dvoma ugodno vplivala na zблиževanje med našim delavcem in kmetom, čeprav se to na zunaj še ni izražalo v nobeni konkretni obliki, razun ob koncu vojne v vedno močnejšem skupnem odporu proti nacističnim oblastnikom. Dočim se je kmetovo razmišljanje omejevalo poprej samo na najožje področje lastnega in občinskega gospodarstva, vse ostale probleme pa je prepuščal tistim, »ki so za to postavljeni«, je začel sedaj aktivno posegati v debate o življenju in družbenem redu sploh. Pri tem je prišel do čudovitih spoznanj, da so bile politične fraze njegovega nekdanjega vodstva eno, dejstva pa drugo. Spoznal je vso puhlost političnega koncepta svojega vodstva, pa tudi zlagano skrb tako imenovanih kmečkih zastopnikov za njegove težnje, ko je videl, da o njegovi »zaščiti« le prečesto odločajo finančni magnati in veleposestniki, ki so tudi glavni koristniki raznih subvencij in pomoči.

Tako smo prispeli v življenju našega ljudstva na Koroškem do faze, ko so začeli naši zavedni ljudje — tudi kmetje — iskati zaslombe tam, kjer čutijo še najbolj zaščitene svoje gospodarske in danes v gotovi meri tudi narodne interese. Naš kmet se rešuje v smer, kakor pred tridesetimi leti naš delavec, ki se je v pomanjkanju slovenske napredne organizacije zatekel po vsej nuji k socialistom. Razlika pa je v tem, da je pred tridesetimi leti konservativno slovensko vodstvo ostalo več ali

manj slepo za ta socialni pojav in je delavca enostavno odpisalo, medtem ko danes napredno vodstvo koroških Slovencev, v pravilnem spoznanju napak nekdanje izolacijske klerikalne politike in v pravilnem ocenjevanju družbenega razvoja, našega človeka usmerja in vzpodbuja v najtesnejšo povezavo z najbolj naprednim avstrijskim gibanjem, ki ga trenutno brez dvoma predstavlja socialistična stranka Avstrije.

To je vsekakor največji preokret v politični zgodovini koroških Slovencev, zaključek korenite analize naše politične

zgodovine, ki terja v vseh pogledih dokončni prehod iz romantičnega gledanja v resničnost. Ta resničnost pa terja po eni strani dokončno prenehanje s pasivno izolacijsko politiko in prenehanje s paktiranjem s skrajno socialno in šovinistično reakcijo, po drugi strani pa ob čim-večji samostojni kulturni in gospodarski dejavnosti čim bolj aktiven poseg v politično življenje na strani naprednih sil za doseg resničnega socialističnega družbenega reda, v katerem ne more biti niti socialne niti nacionalne diskriminacije.

I. MEŠTROVIĆ: *Moja mati*

O nekaterih vzrokih nerentabilnosti našega kmetovanja

Zamišljen in upognjen, kakor že deset- in stoletja stopa jesen za jesenjo naš kmetovalec preko svojih zoranih njiv. Skrbno seje s svojo žuljevo roko seme rži in pšenice in ga z brano spravlja v nedrja zemlje, da bi vsklilo in obrodilo ter čez leto dni dalo njegovi družini zopet vsakdanji kruh. Tako so delali — si misli pri tem — moj oče in stari oče in tako moram delati tudi jaz. Zagrenjen pa ugotovi ob koncu svojega razmišljenja, da je šlo obema bolje, nego gre danes njemu.

Koliko takih in podobnih zaključkov slišimo, ko po naših vaseh spravljajo vsako leto poljske pridelke in ko hkrati sejejo za novi pridelek. Naše vasi in kmečke družine tarejo velike skrbi. Nekoč številna kmečka družina se je razšla. Kmetija ima samo še dva do tri ljudi za delo. Obseg zemlje in delokrog kmečke družine pa je ostal, kakor je bil prisojen petim, šestim ali celo sedmim družinskim članom.

Navzlic temu, da je že povsod železni plug izpodrinil lesenega akoravno opravljajo nekdanje ročno delo okopalniki, osipalniki, kosilnice, obračalniki, zgrabljalniki in izkopalniki ter mlatilnice in čeprav tudi že po naših poljih čedalje bolj ropočejo traktorji, je način našega gospodarjenja ostal — razen izjem — isti, kot za časa lesenega pluga. Kakor tedaj, tako tudi sedaj sejemo rž, pšenico, ječmen, oves, ajdo, proso in repo, sadimo koruzo, krompir in peso. Da bi pa — kakor pravimo — ne bilo treba dokupovati, pa se ukvarjamo tudi s pridelovanjem fižola, zelja, sončnic in morebiti tudi še z lečo, lanom, konoplji, makom in zelenjavo. Vso to pisano vrsto najrazličnejših poljskih rastlin poskušamo natrpati na svojih par hektarjev njiv. Zakaj? — Pravzaprav samo zato, ker se bojimo, da bi nam bilo treba kaj dokupiti oz. izdati denarja.

Naše kmetovanje nas stane obilo truda in dela. Pri vsem trudu in delu pa obstoja naš zaslužek skoraj izrecno samo iz

hrane in oblačil. Za sodobno ureditev hiše in hleva, za nakup strojev in gospodarskih naprav, za šolanje in doto svojih otrok pa iščemo denar v gozdu. Pri tem pa se zelo redko vprašamo, kako bomo shajali potem sami ali naši nasledniki, ko v gozdu ne bo več za sečnjo zrelega lesa.

Ob tako pasivni bilanci naše kmetovanja gotovo ni v redu. V redu pa v prvi vrsti ni to, da v prizadevanju za odpravo preobremenjenosti kmečke družine z delom potom mehanizacije, torej potom nakupa strojev in sodobnega orodja ter naprav večamo tako imenovano mrtvo premoženje, ki nam samo ne donaša obresti, temveč se iz leta v leto bolj obrablja ter tako zgublja na svoji vrednosti. Res je, da edino mehanizacija razbremeni človeka napornega ročnega dela, res je tudi, da s strojem delo lahko znatno pocenimo. Toda vprašajmo se, ali nam ob dragi investiciji, ki jo nakup stroja pomeni in spričo visokih vzdrževalnih stroškov, ki jih naše nestrokovnjaško ravnanje s stroji zahteva, kupljeni in uporabljeni stroj naš delovni dan tudi res bolje poplača?

Zelo malo je primerov po naših vaseh, ki bi na to vprašanje lahko odgovorili z nespornim »da«. Redki so primeri, kjer stroji njihovi ceni in zmogljivosti primerno delajo in kjer je gospodar z njihovo pomočjo povišal produktivnost celotne kmetije.

Vzemimo za primer traktor, za katerega se najbolj navdušujemo. On pomeni po naših kmetijah brez dvoma trenutno najdražjo investicijo. Ta investicija je pa rentabilna le, če dela traktor vsaj 800 ur na leto. Toliko ur pa spravijo skupaj le kmetije, ki imajo v obdelavi vsaj 10 hektarjev zemlje in še te samo, če poleg prevozcov, oranja in košnje zaposlijo traktor tudi za brananje, okopavanje in osipanje, za grabljenje in obračanje sena, za žetev ter za izkop in prevoz krompirja do skladišča. Iz ravnokar povedanega in

vedno spet v praksi potrjenega pa sledi, da so z nakupom traktorja povezane in nujno potrebne še nadaljne investicije, ki morajo biti zelo premišljene in vsklajene z novo smerjo proizvodnje, ki jo že sam nakup traktorja zahteva. Nova smer proizvodnje, ki je povezana z nakupom traktorja, pa zahteva od kmetovalca brezpogojno:

1. Poenostavitev rastlinske proizvodnje na one rastline, ki so v kolobarju absolutno potrebne in ki omogočajo oskrbo in spravilo s traktorjem. V naših pogojih pomeni to redukcijo pridelovanja žita na ječmen in oves, intenzivnejšo gojitev krompirja in razširitev pridelovanja krmnih rastlin, predvsem strniščnih.
2. poenostavitev in specializacijo v živalski proizvodnji v skladu s proizvodnimi pogoji in sposobnostimi ter zvezami s tržiščem. Treba je jasnosti ali gremo na plemensko rejo ali na proizvodnjo reje; v proizvodnji reji pa spet: ali krave za mleko, ali prašiče za meso ali pa perutnino za jajca in tu in tam morebiti tudi za meso.
3. izkoriščanje maksimalnega, to je največjega gospodarskega uspeha, ki ga okoliščine dopuščajo, potom izdatnega gnojenja njiv in travnikov, setve ustreznih sort rastlin in gojitve ustreznih pasme živali.

Le v kolikor so izpolnjeni ti pogoji, le v toliko moremo soditi, da je nakup traktorja rentabilen in da bo nam delovni dan boljše poplačal, kakor smo ga imeli poplačenega doslej. Kdor se misli odločiti za traktor, naj se najprej odloči za te spremembe. Kdor pa s traktorjem že dela, naj čimprej izpolni te pogoje, ker drugače ne bo prišel na zeleno vejo.

Predpogoji, ki sem jih navedel za racionalno uporabo traktorja veljajo koncem koncev za vsak kmetijski stroj in vsako kmetijsko napravo. Čim manjša je kmetija, tem bolj mora biti prevdaren gospodar, ko se odloča za investicije. Prav na manjših kmetijah so nepremišljene odločitve lahko pogubne za kmetijo in družino.

Zato se držimo načela: Ne večajmo

mrtvega in obrabljaljovega se premoženja na kmetiji, ne da bi istočasno poskrbeli za višjo produktivnost kmetije.

★

Dejstvu, da naše kmetovanje izkazuje pasivne bilance, je eden poglavitnih vzrokov tudi v tem, da se držimo še vedno preživele trditve, po kateri so najbolj trdne tiste kmetije, ki imajo svojo proizvodnjo kar najbolj mnogostransko razvito. To pred leti postavljeno in takrat morebiti tudi pravilno trditev najbolj spodbi današnja stvarnost sama. Mi vidimo, da naše kmečke družine, ki se držijo tega recepta, nikakor ne morejo priti na zeleno vejo, da se zgublajo v obilici dela, pri čemer pa jim je delovni dan najslabše poplačan. Dosti je že primerov, da kljub obilici dela doma gre še zadnji sin delat v tovarno ali na žago, samo da bi — kakor pravi — nekaj zaslužil.

Mnogostranost proizvodnje, kakršno naletimo po naših vaseh ne zahteva samo pridelovanje slabo donašajočih rastlin poleg dobro donašajočih, ona tudi jemlje površino dobro donašajočim rastlinam in krči proizvodnjo kapaciteto kmetije, s tem pa tudi njen dohodek. Mnogostranost pa zahteva tudi celo vrsto specialnih naprav, orodja in strojev, ki kot mrtvo in obrabljaljovo se premoženje obremenjujejo kmečki obrat. Najhujše zlo mnogostranosti pa je v današnji svetovni tekmi za višje donose in razvijajoči se kmetijski znanosti v tem, da ona zahteva celo vrsto strokovno in delavnotehnično kvalificiranih in izkušenih ljudi, ki jih pa — če že ne upoštevamo tega, da je človek kot delovna sila najdražji — takorekoč nobena naša kmetija nima.

Ali ni tudi s tem v zvezi bolje, da našo proizvodnjo poenostavimo, da se držimo v proizvodnji tega, kar nam največ donša in kar najbolj razumemo? Ali ne bi bilo s tem delo lažje in izkoriščanje še potrebnih strojev, orodja in naprav racionalnejše?

Kot odgovora na ta vprašanja samo dva primera:

1. Ker dajata rž in pšenica nestalne donose in ker radi polegata, po drugi

strani pa zahtevata veliko ročnega dela in so zato proizvodni stroški previsoki, je neki naš kmetovalec pričel namesto njih sejati jari ječmen. On je spoznal, da je pri ječmenu lažje dvigniti hektarski donos od 13 na 20 in tudi 30 q nego pri rži in pšenici. Kaj je sprožila ta poenostavitev? — Nedvomno poenostavitev dela in sprostitve prostora na skednju za seno, ki ga je doslej zavzemala manjvredna slama rži in pšenice. Ječmen je skoraj vedno mogoče žeti s strojem, spravilo snopja in pa mlačev gresta hitreje od rok. Pa ne samo to. S pridelanim ječmenom se je naš kmetovalec poleg zimskega lotil tudi poletnega pitanja prašičev. Ječmen mu je namreč dopustil pitanje z nekuhano krmo. S pridelkom 26 q po hektarju je s pomočjo koruze, mlade detelje in posnetega mleka opital 20 prašičev na povprečno 90 kg in jih prodal za okroglo ceno 23.000 šil. Za dokup koruze in puskov, vrednost detelje in posnetega mleka ter stroške krmljenja in obresti premoženja, ki jih predstavlja hlev s svojimi napravami je odložil 12.000 šil., kar pomeni, da je s pitanjem dobil ječmen poplačan z 4,23 šil. za kg. Namesto potrebne rži in pšenice je kupil moko, od katere stane ržena 2,50, pšenična pa 4,15 šil. za kg. Ali ta uspeh ne potrjuje pravilnost njegove odločitve? — Pripomnil bi pa, da se je on že preje specializiral na pitanje prašičev.

2. Gorski kmet Wurzer v Motniški dolini ima v legi 1.100 m nadmorske višine 11 ha njiv in 6 ha gorskih travnikov in pašnikov. On redi 3 krave, ki dajejo mleko za domače potrebe in — ne čudite se — 300 prašičev, kar pomeni, da jih letno odproda 450—500 komadov. Osnovno krmo za prašiče, to je krompir, peso in zeleno deteljo pridelava sam, dočim ječmen, koruzo in beljakovinska krmila živalskega izvora dokupuje. S pridelano osnovno krmo shaja do meseca junija, ker krompir in tudi deteljo silira. Vsa dela na kmetiji opravijo 3 osebe; prašičji moj-

ster, strojni mehanik in poljski delavec. Obrat pa je popolnoma mehaniziran, vendar ni v njem stroja, ki bi bil kmetiji nepotreben ali pa slabo izkoriščen. Njegov letni brutodonos znaša 500—600 tisoč šilingov in ga sestavljajo samo dohodki iz pitanja prašičev.

Ta skrajna poenostavitev je brez dvoma svojevrstna in je ni mogoče povsod kopirati, toda ona najbolj prepričljivo kaže pot uspešnemu kmetovanju ne samo našemu, temveč evropskemu kmečkemu gospodarstvu sploh. Kaj je napotilo tega pionirja modernega kmetovanja do te poti? Stiska in sila, ko je ob mnogostranosti proizvodnje stal tik pred propadom.

Ugovor, da nas pridejo doma pridelane stvari ceneje od dokupljenih, se ob takih primerih razblini v nič. V današnjem času, ko mednarodna trgovina ne pozna mej, ko londonski konzument ravno tako lahko uživa meso naših prašičev, kakor mi žemlje od pšenice ameriškega farmarja, ko avstralski človek gradi svojo hišo iz našega lesa, mi pa se oblačimo s tkaninami iz volne avstralskih ovc, je vendar nesmisel, če nekdo zagovarja mnogostranost naše kmetijske proizvodnje. Kakor smo videli je taka mnogostranost v škodo našemu kmetu, ker greni življenje njemu in njegovim otrokom.

Res je, da se meddržavni odnosi lahko zapletejo in da bi bilo v tem primeru potrebno preiti spet na mnogostranost. Toda takih izgledov zaenkrat še ni. Zato je prav, če se tudi naš kmečki obrat z drugimi obrati vred ravna po računici, ki mu iz leta v leto bolj jasno pove, kaj se mu izplača in kaj se mu ne izplača. Le tako bo kmetovalčev prekomerni trud kronan s potrebnim uspehom in bo bilanca njegovega kmetovanja postala aktivna.

Poenostavitev proizvodnje je zapoved današnjega časa. Ako se bo tudi naš kmetovalec, ki sedaj po stari navadi prihaja s svojim semenjem na njivo, držal te zapovedi, bo njegovo čelo jasnejše, drža bolj zvrnana in korak pogumnejši. Le tako se bo otresel more, ki tare njega in njegovo družino.

Proti hujskanju — resnica!

Hrušč in ropot nasprotnikov proti našim zadrugam, ki ga poslušamo v zadnjih mesecih, bi morda koga zapeljal do misli, da so naše zadruge po svojem številu, po obsegu svoje gospodarske dejavnosti ali po svoji gospodarski pomembnosti postale izreden pojav na Koroškem. Saj so nekateri najbolj zagrizeni časopisi prinesli celo poročilo o »ogrožanju nemštva na Koroškem po slovenskih zadrugah«. Zato je na mestu, da pregledamo stanje naših zadrug kakor je v resnici, tudi mi sami.

1. januarja 1954 je štela naša slovenska zadrugna organizacija:

- 32 Hranilnic in posojilnic
- 11 Blagovnih zadrug
- 5 Živinorejskih zadrug
- 1 Zavarovalno društvo

skupno 50 slovenskih zadrug, združenih v svoji Zvezi slovenskih zadrug v Celovcu.

Skupno število članov teh zadrug je znašalo okrog 6.000. Nemška zadrugna zveza za Koroško je v istem času štela 240 zadrug ter 196 podružnic z okoli 64.000 člani, vseh kmetijskih zadrug v Avstriji pa je bilo istega dne nič manj kot 4.626 ter še poleg tega 1.904 njihovih podružnic s skupno nad 992.000 člani. Že samo ob primerjavi teh številk bo težko kdo verjel v možnost »ogrožanja«, ki ga nekateri poklicni ščuvači skušajo s pomočjo nazadnjaškega tiska podtakniti v zadrugah organizirani gospodarski samopomoči koroških Slovencev.

Vendar pa primerjajmo še gospodarsko moč naše zadrugne organizacije z nemško v deželi: Ob zaključku leta 1953 je imela nemška zadrugna zveza na Koroškem 44,5 milijonov šilingov naloženih denarjev, medtem ko pri naši Zvezi naloženi denar ni dosegel niti 4 milijonov šilingov, torej niti desetega dela! Kaj šele, ko moramo ugotoviti, da naš zadrugni blagovni promet znaša komaj 40% vrednosti v primeru s koroško nemško organizacijo in samo 1/40% vrednosti blagov-

nega prometa avstrijske zadrugne blagovne centrale na Dunaju.

Pri vsem tem sploh ne govorimo, da ima Koroška razen kmetijskih zadrug še močne obrtniške denarne zadruge (»Volksbanke«); da imajo še mnogo več pomena in denarja razne Mestne hranilnice (»Sparkasse«) ter kapitalno močne akcijske banke (Bank für Kärnten, Arbeiterbank, Länderbank), Deželni hipotečni zavod v Celovcu in nad 20 velikih zavarovalnih družb. Vsa ta ogromna finančna sredstva z najmodernejšo organizacijo in tehniko so izključno v nemških rokah. V te denarne centre je združena in povezana vsa industrija, vsa pomembna obrt in trgovina v deželi, v njih so koncentrirani brez vsakega našega vpliva vsi ogromni javni denarji države, dežele in občin, zbornic, državnih podjetij, javnih uprav, cerkve in nešteti ustanov, katerim tudi koroški Slovenci plačujemo svoje davke, prispevke in dajatve.

Stvarne vzroke za upravičene pritožbe proti stalnemu izkoriščanju gospodarskih sadov našega ljudstva brez vsakršnega našega soodločanja imamo brez dvoma na Koroškem nasprotno prav Slovenci. Kot vidimo iz prej povedanega je naš obstoj vsled stalnega gospodarskega zapostavljanja resno ogrožen. Kajti baš obubožanje naših dolin in vasi je glavni vzrok naše družbene nerazvitosti ter z njo povezane kulturne zaostalosti. Pavperizacija našega človeka je torej pot, ki vodi do narodnega mlačništva in do možnosti raznarodovanja.

Združništvo je organizirana gospodarska samopomoč šibkih in ogroženih. Ne samo pri nas Slovencih na Koroškem, marveč pri vseh narodih na širnem svetu. Zadruge imajo danes zamorci v notranji Afriki prav tako kakor se jih poslužujejo za organiziranje lastnega gospodarstva v Indiji in Indoneziji; vzorne zadruge so si ustvarili švedski in danski kmetje za svoje potrebe in razmere, drugačne in mogoče-

nejše imajo spet farmarji v ZDA, njihovim prilikam odgovarjajoče zadruge so si osvojili kmetje v Jugoslaviji pravtako kakor Nemci na Južnem Tirolskem. Nič manj kot 377.358 zadrug z okroglo 114 milijonov članov po vsem svetu je štela Mednarodna zadruga zveza ob koncu leta 1951, četudi še davno ne zajema vseh zadrug sveta. Zakaj naj se Slovenci na Koroškem ne bi posluževali zadrug, ko pri nas nikakor niso nekaj novega, kakor skušajo prikazovati zakotni pisuni prej omenjenih časopisov? Ravno nasprotno je tudi v tem slučaju res: Najstarejša kmečka kreditna zadruga na Koroškem in celo v vsej Avstriji je ravno naša slovenska kreditna zadruga v Št. Jakobu v Rožu (1872)¹. Po starosti prednjačimo na Koroškem Slovenci tudi glede ustanovitve prve blagovne in prve mlečarske zadruge. Nerazumljiv nam zato ostane poskus podtikanja neke »infiltracije slovenskih zadrug« na Koroško. Smatramo, da imamo tu brezpo-

gojno domovinsko pravico že izza nekaj desetletij, četudi brez dovoljenja nekaterih zakotnih celovških uredništev, ki v eni sapi ko naše skromne slovenske zadruge na Koroškem napadajo kot »nevarnost«, svojim nemškim kmetom prikazujejo zadrugištvo nemških Južnih Tirolcev kot »vzor gospodarske samopomoči in sile«, ki ga naj bi posnemali. Tudi mi priporočamo to posnemanje, saj imajo Nemci na Južnem Tirolskem

12 blagovnih	zadrug
20 sadjarskih	„
21 kletarskih	„
55 planšarskih	„
2 gozdno-gospod.	„
55 kreditnih	„
13 elektrarniških	„
2 semenarski	„
7 namakalnih	„
205 živinorejskih	„
28 konzumnih	„
15 obrtniških	„
44 stanovanjskih	„
41 raznih drugih	„

skupno 480 nemških zadrug, kar je točno

¹) Kot najstarejša kmečka kreditna zadruga v Avstriji velja doslej 1886 ustanovljena v Mühldorfu, N. A.

Zadružno skladišče v Sinči vasi

še enkrat več kot jih šteje nemška zadruga na Koroškem.

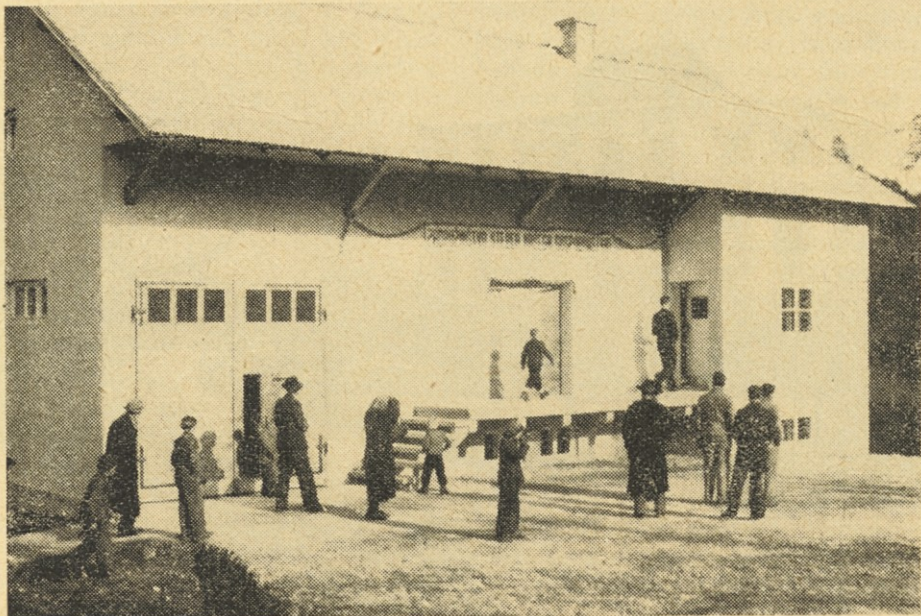
Gospodarska pomembnost združnih organizacij nemške manjšine v Italiji je istotako izredna: Letno gre preko njih v prodajo okrog 10.000 vagonov (!) jabolk in hrušk ter 100 vagonov marelic in breskev; letno vnovčijo nad 280.000 hl vina (to je 10% vse italijanske proizvodnje) ter ga izvozijo v tujino 250.000 hl, kar pomeni 27% vsega izvoza vina iz Italije! Južnotirolski nemški združniki imajo moderne lastne združne mlekarne, lastna najmodernejša skladišča za sadje, kleti za vino in semenski krompir s kapaciteto po več sto vagonov, lasten kemični laboratorij in lastno kemično tovarno za umetna gnojila in zaščitna sredstva. Vso to organizacijo vodi 5 strokovnih in posebna Glavna združna zveza v Bocenu, ki izdaja celo poseben list ter strokovno literaturo. Značilno je, da so bile ustanovljene te združne centrale vse šele po letu 1945.

Predno bomo Slovenci na Koroškem dosegli našemu številu in našim naravnim gospodarskim pogojem prilagojeno slično moč v naših zdrugah, bo steklo še mnogo vode po Zilji in Dravi. Naša dolžnost

pa je, da se na primerih drugod po svetu učimo in z enako žilavostjo, požrtvovalnostjo in podjetnostjo ustvarimo boljše pogoje za gospodarski obstoj naših vasi v utrjeni zavesti, da je samo v skupnih naporih možno iskati odpomoč naši gospodarski stiski in splošni zaostalosti.

Zavedati se moramo še posebno ob pojavu nasprotovanja že ob prvih poizkusih nekoliko sodobnejšega gospodarjenja v naših zdrugah, kakšni napor in borbe nas še čakajo pri že davno potrebni utrditvi in obnovi naših kreditnih zdrug, pri razširitvi blagovnega poslovanja ter izboljšanju tehnične opreme, pri nujni razširitvi produkcijskih in predelovalnih zdrug in ne na zadnje pri vsestranski vzgoji funkcionarjev in članov in naraščaja v navdušene, požrtvovalne, podjetne in samozavestne združnike s smislom za skupnost in z vero v bodočnost.

Pot do uresničenja teh potreb in ciljev bomo hodili v zavesti, da je prava za nas in brez krivic za druge. Moralne sile te zavesti ne bodo premagale ne zatrle niti ne najbolj podle klevete. Slej ali prej bodo njihove početnike in razširjevalce v lastni obraz.

Združni magazin v Bilčovsu

POT SAMORASTNIKOV

»Z vami je tako: vi niste kakor drugi otroci — vi ste samorastniki. Vi se niste odzibali po zibelkah, vaše zibelke so razgoni, brazde zare, kjer vas je žgalo sonce in vas je močil dež. Ob teh zibelkah so vam popevale tu-tujke in prepelice, svetila vam je strela, budil vas je grom... Zato ste kot samorastniki. Sami ste se izlevili, brez vzgoje, kot izgubljena samorastna setev v razgonu. Kakor se samorastnik zgrabi z okolico, tako se morate tudi vi, »Hudabivniki« zgrabit z življenjem. Kjer stojite, poženite korenike. Ne dajte se teptati od drugih, ne prenašajte ponižno krivic, ali tudi vi ne prizadevajte nikomur, nobenemu bližnjemu kakih krivic. — Poglejte, mene so položili na marnico, ko še dobro vedela nisem, kaj je svet. Mogoče bodo polagali tudi vas. Tedaj stisnite zobe in si mislite, da ste samorastniki — da ste Hudabivniki. Zdaj po meni vas je devet, čez petdeset let vas bo lahko že sto, čez sto let vas bo petkrat, desetkrat toliko. Potem si boste združeni lahko priborili svojo enakopravnost, svoje pravice...«

Leto za leto je Meta vlivala otrokom vero vase in jih učila spoznavati in zaničevati krivico in greh; ta vera se je v njih utrjevala, nosili so jo s seboj po podjunskemrodu, po dorskih koritih, ta vera se je zraščala s tuljenjem vetrov po slemenih, z bučanjem globač, s sanjami polj, zlivala se je s šepetom jezerskih gladin, z neskončnim šumenjem dravskih valov...

Nama s Košatom se je najprej zdelo, da je noč skrivnostno tiha. Toda to je bila zmota. Kmalu sva razločila, kako so šumeli gozdovi okoli Karnic, kako je dihal Obir z enakomernim odmevom svojih večnih vetrov... Glasovi, ki so jih čez dan sprejela vase polja, glasovi žag in tovarn, ki so se čez dan nakopičili v globačah in koritih, so zdaj vriskali in vzdihovali iz stisnjene iz nižin pregnane sopare.

Ali ni to dih in stok stoterih, tisoče-

rih Hudabivnikov, molitev in kletev, pri-sega in bojna napoved vseh tistih, ki iščejo vsak svoje lastne Karnice?... Da, to je bolni klic črnih kovačnic, prečnih jam, ožganih razgonov, stisnjenih zar, zapuščenih globač in kopišč... to je bojni klic zavrženega, prekletega rodu...

★

Verjemite, nikoli nisem tako globoko dojel tehle odlomkov Vorančeve novele »Samorastniki«, kakor minulo jesen. Stal sem pred veličastno belo zgradbo sredi parka — gimnazijo na Koroških Ravnah. Poslušal sem mladince in delavce, ko so se menili med seboj, kako je rasla gimnazija iz tal, kako samorastniško se je rodila, in kako jo je taisti Voranc, ki je napisal »Samorastnike« nosil v svojem srcu, do svojega poslednjega diha. In ko sem se s hriba ozrl doli na tovarno, ki je kakor nevesta prešerno dihala ob tiho šumeči Meži in v spominih obšel pot, ki jo je prehodil narod na tem kosu zemlje, na zemlji od Pece pa vse tja doli do Jadrana in makedonskih planin, se mi je zdelo, da vidim pred sabo en sam velik rod samorastnikov.

Gimnazija samorastnikov. Tako ji pravijo ljudje. Iz jeklene spominske plošče vlite v ravenske železarne razbiram sam in stotero drugih tele besede:

»To gimnazijo je postavilo delovno ljudstvo za spomin padlim za svobodo, mladim rodovom za rast socialistične domovine, svetilnik kulture Slovenske Koroške. 10. oktobra 1954«.

Ob gimnazijskem poslopu je privrela iz stoterih mladih grl beseda in pesem, ki je opisovala boje in zmage, trpljenje in veselje koroškega in vsega jugoslovanskega ljudstva v zadnjih 14 letih. Rod samorastnikov je opisoval svojo samorastniško pot. Združeni so si priborili svojo enakopravnost, svoje pravice...

Precej let pred revolucijo je koroški pisatelj Voranc Prežih naznanil svetu, da

rod samorastnikov živi, da se ne da tepati od drugih in terja ter bo še terjal svojo pravico. V sončnih spomladanskih dneh 1941. leta so fašisti položili ta rod na marternico in ga vsa leta preganjali, izseljevali, streljali in mu požigali domove. Samorastniki pa so takrat stisnili zobe in raz ožganih razgonov, stisnjenih zar, zapuščenih globač in kopišč, iz kovačnic in prečnih jam se je razlegel njihov bojni klic:

»Za svobodo, za pravice našega rodu!«

Pred desetimi leti

S tem klicem so samorastniki krenili na svojo težko pot in goloroki posegli v boj. Iz posameznih partizanskih čet so rasli bataljoni, odredi, brigade, divizije, armade. Preganjali so kletega sovraga, bili boj za svoje Karnice...

15. maja 1945. leta, torej pred desetimi leti, je ljudska vojska samorastniškega rodu na koroških tleh, na Poljanah v Mežiški dolini dobojevala poslednji zmagovit boj. Svoboda je ozarila domačije, pod

Peco, Triglavom, Snežnikom, Durmitorjem, tiste ob plavem Jadranu, šumeči Moravi...

★

S taisto vztrajnostjo, požrtvovalnostjo in iznajdljivostjo kot so se delavci in kmetje bojevali v času ljudske revolucije so potlej začeli obnavljati domačije in tovarne, graditi nove, hidrocentrale, odpirati rudnike. In zopet so samorastniško krenili na svojo pot.

Prehodimo v mislih desetletno povojno pot in graditev države ter gospodarstva v naši sosednji deželi, ozrmo se na delovne uspehe in pridobitve, na plodove ustvarjalnih rok tega rodu.

Hej, pod Peco, Uršljo goro

Študent Hanza se pelje v Ljubljano, s proslave, ko so odprli vrata gimnazije samorastnikov na Ravnah. Potnikom v vagonu pripoveduje, kako je rastle to poslopje in sam z njim.

»V vlaku, ki je hitel proti Beogradu, je sedela skupina ravenških železarjev. K

Pogled na Ravne, kjer dela in živi delovni kolektiv

Titu, predsedniku republike so se namenili, da mu razložijo svoje želje.

»Ravenski fužinarji bi radi šolali svoje otroke doma, v domači gimnaziji.«

»Če delavci to želijo, potlej je treba na Ravnah ustanoviti gimnazijo.«

S tem Titovim sporočilom so se Ravenci vrnili domov. Uredili so formalnosti in čez pet mesecev po osvoboditvi so se v Thurnovi graščini že gnetli prvi gimnazijci, hčere in sinovi ravenških železarjev, okoliških bajtarjev, kmetov.

Tri leta so minila. V grad se je zgrinjal vse več delavskih in kmečkih sinov in hčera. Gimnazija je bila pretesna. In zopet so se zbrali Ravenci na posvet.

Sklenili so: »Postavili si bomo novo gimnazijo.«

Potlej so pljunili v roke. Študentje, profesorji, delavci, občinski možje, odborniki z okraja...

Do trdnih temeljev dolgo niso prišli. Nekoč so sredi noči odšli člani štaba mladinske brigade na svojo odgovornost v gradbeno jamo in delali vso noč. Prišli so do trdnih temeljev. Takrat se je uveril tudi gradbeni inženir, da bo gimnazija stala...

Trikrat so se zbrale brigade. Trikrat so se zbrali graditelji-mladinci. In takrat se je rodila pesem brigadirjev.

»Hej, pod Peco, Uršljo goro...«

Kopali so, betonirali in zidali v sončnih in meglenih dneh, ob svitu luči in sonca in pesem se je mešala med žvenket lopat, krampov in dežnih kapelj.

Minuli so meseci, leta. Minulo jesen so se na stečaj odprla vrata številnih razredov. V šolskih klopeh, v prelepi gimnaziji sredi ravenškega parka nad železarno bo nov rod samorastnikov — rod delavcev-gospodarjev srkal znanje za jutrišnji dan.

Podoba domovine se spreminja

Tako kakor na Ravnah so začeli marsikje. V tehle kratkih desetih letih, odkar so v naši sosednji deželi krenili na novo pot gospodarjenja, je delovno ljudstvo tako spremenilo podobo dežele, da jo človek komajda še pozna.

Skorajda čez noč so se iz majhnih nek-

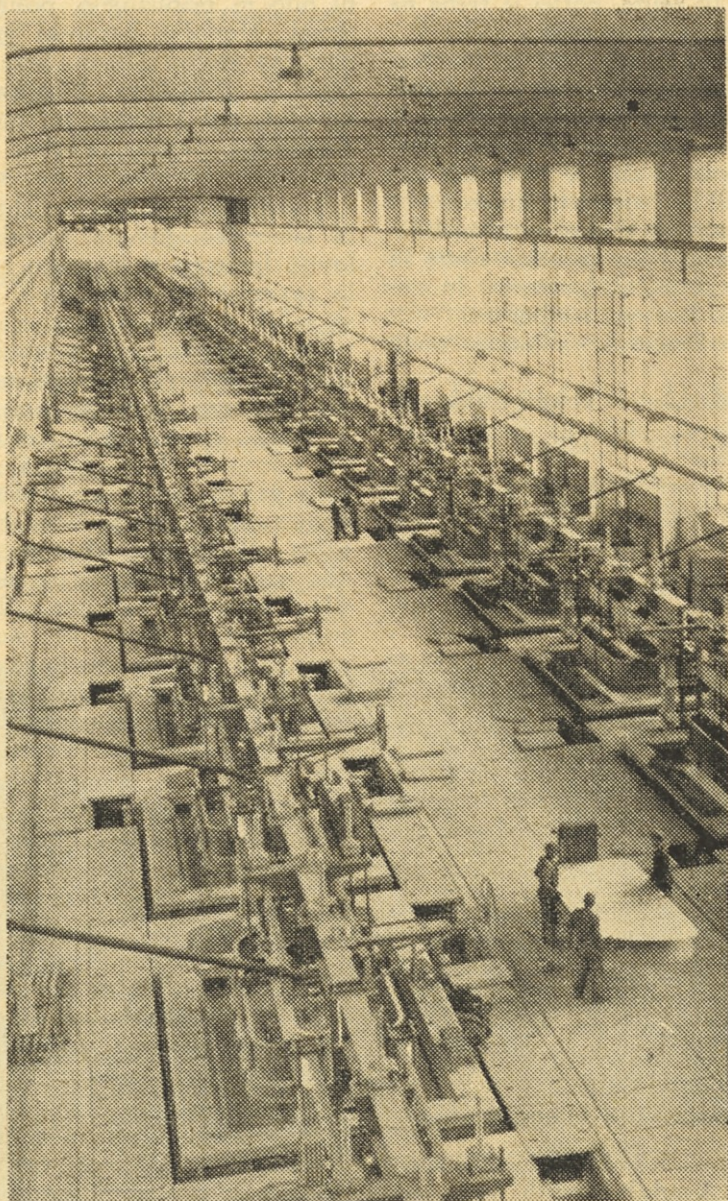
danjih nepomembnih zaselkov in vasi razrasla delavska mesta, ob novih tovarniških poslopjih. Pokrajine prepletajo železniške proge in ceste, ki jih pred leti še ni bilo in približujejo pokrajine, drugo drugi. Mogočni betonski jezovi krotijo nemirne valove Drave, Save, Drine, Netretve... Nekdanja kmečka dežela, kaj kmečka, pol kolonija se spreminja v industrijsko razvito državo, svobodno, z modernimi tovarnami, novimi rudniki...

Seveda je ta razvoj terjal nešteto žrtev in samopremagovanj. Jugoslovansko delovno ljudstvo si je težko breme naložilo zavestno na svoje rame. Pred leti, ko so začeli z industrializacijo, so vedeli, da morajo zgraditi sto in sto tovarn, desetine hidrocentral, odpreti nove rudnike, modernizirati stara podjetja. Že vnaprej so vedeli, da si bodo morali kdaj marsikaj odtrgati od ust zalogaj kruha in tešnje zapeti pas, zakaj tovarna in nov stroj veliko staneta. Vendar so se za ta načrt odločili. Pot, ki so jo ubrali, je vodila naravnost, čeprav strmo, k enemu cilju: izboljšati in hitreje doseči splošen gospodarski razvoj in sicer tako, da zmanjšajo razlike med gospodarsko in kulturno bolj zaostalimi in naprednejšimi. S to mislijo so napravili delavni načrt in ga začeli uresničevati.

Jugoslavija se namreč lahko pohvali z velikimi naravnimi bogastvi. V nedrjih zemeljske skorje leže bogati skladi železne in bakrene rude, boksita, premoga, svinca in tudi zlata in srebra ne manjka.

Kakor koli so bili bogati, so bili do nedavna tudi siromašni. Nekatere pokrajine: Črna gora, Makedonija, Bosna in Hercegovina so bile industrijsko še premalo razvite, tamkajšnje prebivalstvo pa za voljo tega tudi kulturno zaostalo.

Ponekod široko razpredene železniške proge, železarne, kemične tovarne, predilnice in tkalnice, res vse večidel staro, drugod pa prostrani gozdovi, kraški kamen, zemlja, ki je komaj preživela nekaj lačnih ust, čeprav je pod njeno skorjo skrito neizmerno bogastvo, pokrajine brez ene same tovarne, z ozkotirnimi železnicami, ki se plašno prebijejo mimo

*Dvorana za elektrolizo v tovarni aluminija in glinice
v Kidričevem*

stoletja starih gozdov. Bogastvo narave, vendar tudi gospodarska revščina. Razmeroma razvita Slovenija, Hrvatska in Srbija in zaostala Makedonija, Črna gora, Bosna in Hercegovina.

In tej klavrnini dediščini so hoteli napraviti konec. Konec, pa čeprav bo zaloga kruha na dan manj. Zato so napravili načrt, načrt za vsesplošen enakomeren gospodarski razvoj. Načrt, da se bo enakomerno razvijala industrija, vse gospodarstvo, da bo v novih tovarnah in rudnikih tisoče delovnih rok ustvarjalo tolikšen narodni dohodek, da se bo lahko samostojno razvijala vsaka pokrajina v gospodarskem in kulturnem pogledu.

Vrsto novih izdelkov izdeluje delavec, ki je še pred leti pasel koze in ovce po kraških goličavah Hercegovine. In prav tako, kakor je rast industrije, je razveseljiva rast v tehničnem in vsesplošno kulturnem pogledu teh delavcev, ki pred leti še vlaka niso videli, sedaj pa si bistrijo ob stroju duha, širijo svoje znanje, se uče gospodariti in ustvarjajo čudesa.

Prerokovanja, ki se niso uresničila

Pred petimi leti, ko so se v Jugoslaviji odločili za nov način vodenja podjetij in sploh vsega gospodarstva, so tuji časopisi prerokovali, da je to pot, ki vodi v gospodarsko anarhijo. Ti ljudje niso zaupali delavcu, ki jih redi, od katerega žuljev se debeli milijone in milijone ljudi. Čudni preroki so škodoželjno prerokovali, da bo poslej v Jugoslaviji upadel smisel za delo, da bo vsakdo hotel samo ukazovati, da bodo delavci raznesli tovarniško orodje in proizvode.

V Jugoslaviji pa so dejali takole: Tisti, ki se je znal bojevati za svojo domačijo, tovarne in svobodo svojega ljudstva, tisti, ki si je odtrgal od ust zalogaj, da so rasle nove tovarne, tisti, ki jih je gradil z žuljavimi rokami, bo znal tudi umno gospodariti. Zato so prepustili delavcem v roke upravljanje podjetij.

Ta vera v ustvarjalno moč in sposobnost delavcev je zmagala. Delavsko upravljanje (katerega obrise smo bežno spoznali v lanskoletnem Koledarju), je

dokazalo svojo življenjsko moč. Odkar je v Novi Jugoslaviji delavcem omogočeno, da sami vodijo svoje tovarne, proizvodnja iz dneva v dan narašča, kakovost in pestrost blaga je večja in boljša kot kdaj koli prej. Delavski organi gospodarjenja hočejo čimbolj razširiti in modernizirati svoja podjetja. Skrbneje ravnaajo s stroji, varčujejo s surovinami, da je njihov gospodarski uspeh čim boljši.

Vendar se delavski sveti ne zanimajo samo za gospodarjenje v svoji tovarni, temveč mislijo tudi na življenje in dogajanje v bližnji okolici. Zelo zelo pogostokrat se dogodi, da povabijo na svoja zasedanja predstavnike ljudske oblasti in jim razložijo želje in zahteve. Nekje žele imeti novo šolo ali gimnazijo, druge ambulanto, sodobna stanovanja. Za te novogradnje darujejo del sredstev, ker vedo, da se tako naložen denar najbolje obrestuje.

Prerokovanja vseh mogočih prerokov so se sesula v prah, kakor hiša, ki je zgrajena na pesku. Vera v delavca, ustvarjalca dobrin je zmagala.

Še korak naprej

Tudi zdravstvo, socialno zavarovanje, šolstvo in druge podobne ustanove upravljajo delovni ljudje sami. Upravljajo jih sveti, ljudje, ki jih volijo v svete, v določeni časovni dobi.

Lani so se začeli v Jugoslaviji pripravljati še za širšo ljudsko samoupravo. O snovanju komunalnih skupnosti ali komun, kakor jih na kratko imenujejo, so začeli govoriti in te načrte že tudi uresničevati. Gre za to, da odločanje o vseh važnih zadevah še razširijo, da k temu pritegnejo čim večje število prebivalstva določenega okoliša.

Sedanji okraji in občine so še administrativna oblastvena telesa. Okraji so prevzeli naloge prejšnjih direktij in organizacij na posameznih gospodarskih področjih. Meje okrajev in občin zavoljo tega niso bile začrtane tako, kot bi to zahtevalo gospodarsko, kulturno in politično zaokroženo področje. Nekje seka

meja preveč mesto od vasi, in vpliv naprednega, industrijsko razvitega kraja se na vasi še premalo pozna. Ti oblastveni organi so s svojim poslovanjem še nekoliko preveč odmaknjeni od dnevnega dogajanja življenja, preveč so še centralistični in zato marsikdaj težnje in predlogi vseh prebivalcev ne pridejo do polnega izraza.

Sedaj mislijo osnovati komune. Gospodarsko, kulturno in politično zaokroženi kraji bodo imeli svoja oblastvena vodstva. Tu bo prišla volja in koristen predlog vsakega posameznega državljana bolj do izraza. Na področju komun bodo prebivalci sami skrbeli za ustanavljanje novih podjetij. Skrbeli bodo za modernizacijo kmetijske in obrtniške proizvodnje, za rast predelovalne industrije. Vse to bo dopolnjevalo proizvodnjo velike industrije. In o čemer je prej odločalo le nekaj deset ali sto ljudi v okrajih, bo po- slej odločalo vse prebivalstvo komune. Prebivalci komune bodo skrbeli še bolj za razvoj gospodarstva, ker se jim bo ta skrb stoterokrat obrestovala. Večji bo dohodek ene komune in vseh komun. Zaradi hitre rasti gospodarstva bo boljši napredek vseh ljudi ene pokrajine, dežele in vse države. Komuna bo nova šola socialistične graditve. Komuna bo sčasoma tisto področje in prostor, kjer se bo

vse bolj uveljavljala samouprava ljudi, prebivalcev tamkajšnjega področja in domačih funkcije državne oblasti. Gospodarstvo v celoti se bo krepilo, samouprava delovnega ljudstva bo še širša, in to je korak naprej.

★

Najsi smo pregledali osvobodilni boj jugoslovanskih delovnih ljudi, povojno obnovo gospodarstva, graditev industrije, gradnjo šol in gimnazij, način vodenja gospodarstva, kulturnih in prosvetnih ustanov in države sploh, povsod smo videli nekaj posebnega, nekaj, kar ne vidimo vsak dan in v vsaki državi. To ljudstvo je samorastniško ubralo svojo pot, čeprav so mu prav zato med osvobodilno vojno in tudi po vojni metali nazadnjaki raznih držav polena pod noge. S svoje samorastniške poti pa zavoljo tega ni krenilo. Zmagalo je v svoji misli, načrtane cilje uresničuje. Danes je prav to ljudstvo lahko za vzor marsikakšnemu narodu, ki se ponša s tisočletno kulturo in gospodarskim napredkom. Res, bogate so dežele na naši zemeljski obli. Kar je bogastva, je marsikje plod kolonialnega izkoriščanja drugih ljudstev. Kar pa imajo jugoslovanski delovni ljudje danes svojega, naprednega, je sad njihovega boja, sad njihovega dela, njihovih žuljavih rok.

Delavski svet

Koroška srečanja

Pravijo, da je Koroška revna dežela.

Saj ima res več skalnih višin, kot pa ravnih, plodnih polj. Na njivah v pobočjih ne zraste nikoli dovolj kruha za vse, in še za živino primanjkuje krme. Bogate gozdove v planinah pa so si že zdavnaj prilastili grajski gospodje.

Še z vremenom ni bila priroda posebno darežljiva, pripovedujejo vsaj, da traja zima v strmih grapah včasih kar trinajst mesecev v letu.

In res. Kdor prepotuje deželo na hitro, bolj mimogrede, bo verjel govoricam o njenem siromaštvu. Saj je kruh gorskih kmetov in drvarjev v grofovskih gozdovih najbrže povsod trd. Kdor pa utegne vsaj za nekaj hipov zastati na svoji poti, kdor utegne le za kratek trenutek obstati sredi zelenih pobočij in sredi nasmejanih dolin, bo prišel do dragocenih spoznanj. Ugotovil bo, da so vse pravljice o revni deželi pod Karavankami povsem neresnične, do kraja zlagane. Da je Koroška bogata, neizmerno bogata, bolj kot mnoge druge pokrajine, polne plodnih polj in mogočnih tovarn.

Le da je Koroško bogastvo bogastvo posebne vrste.

Ali je mogoče oceniti dragocenost čistih, globokih koroških jezer? Pa določiti ceno žuborenju potokov, ki se z bregov zlivajo v Ziljo in Dravo? Ali primerjati z bogastvom žitnih polj ponosno osamelost skalnih vrhov in skrivnostno tišino neskončnih gozdov? In čudovita, mehka koroška govorica? Pripovedke, rojene v pradavnih dneh? In pesem, čudovita koroška pesem kakor lahek vetrič diha s polj in gozdov, odmeva kot vrisk iz skromnih vasi, lebdi kakor meglica nad gladino jezer, in se kot neurje zaganja v vrhove Jepe, Stola, Košute in Obirja, pa v široka pleča Pece, kjer dremlje v stoletnem snu koroški kralj Matjaž.

In kdor bi ostrmel ob vsem tem neskončnem bogastvu bi prisluhnil še bolj rahlo utrupi srca vse dežele. Kdor bi ho-

tel iztrgati goram in dolinam njihovo najbolj tajno skrivnost, bi lahko odkril še bogastvo, ki je od vseh zakladov dežele okrog vrbskega jezera najdragocenejše.

To so — koroški ljudje!

Sicer so trdi, tako kot so trde njihove gore. In resni kakor zima, ki jim nikoli ne prizanaša. Življenje jih je učilo in naučilo, da ne nosijo svojih misli v ustih, niti svojih src na rokah. Pridobiti si moraš njihovo zaupanje, prisluhniti njihovemu življenju in delu, doživljati z njimi njihovo veselje in trpljenje. In ne bo ti žal. Vsako srečanje z njimi se bo pretvorilo v novo spoznanje, ostalo bo za vselej živo.

Tako kot takrat, če kreneš nekako na pol poti, med Beljakom in Celovcem, od jezera proti jugu, prav do Drave. Pa če zvečer opazuješ kako se zbirajo močje in fantje. Z dela prihajajo, s polj in iz tovarn. In zapojo.

Sicer ne tako kot pojo prešerni fantje na vasi, čeprav jim je pesem polna življenja, veselja, sile in neugnanih fantovskih vriskov. In niti tako, kot pojo zbori po mestih. Čeprav pojo pravilno, po notah in s svojim glasom spremljajo vsak dirigentov gib.

Ne, primerjati res ni mogoče. Pojo tako, kot ne poje nihče drug. Tako znajo peti le koroški ljudje.

In prepevajo pesmi, ki so predvsem njihove, čeprav pozna mnoge med njimi že vse naše ljudstvo. Toda tu, ob Dravi, so te pesmi doma, zato so tu najlepše. Posebno, kadar zazvene, vkovane v skoraj neopazne gibe rok, ki so jim sploh dale življenje. Kadar vodi koroške pevce gošpodar prijazne kmetije ob Dravi, ki ni samo kmet, ampak tudi pevec, harmonizator, skladatelj in dirigent.

Ali pa večer v samotnem domu ob robu gozda, že skoraj v senci Svinške planine. Sedimo za mizo, v kotu. Stropniki nad nami, utrujeni od stoletij so popustili in se nagnili skoraj do mize. Pod starim pa je hiša polna mladega življenja. Veseli na-

smehi malčkov in živi pogledi njihovih oči govore najbolje, da živi tukaj rod, ki ne bo izumrl.

Sivolasi gospodar, poln izkušenj in hudomušne šegavosti, nam pripoveduje o gospodarstvu in politiki, o težavah občine in stiskah vse države. Predvsem pa govori o socializmu. Da mora tudi kmet najti svoje mesto na poti k napredku, da mora imeti tudi kmet dovolj volje, da krene na pot v nov, socialistični svet. Tako nekako, kot razume in izpolnjuje svojo nalogo že nekaj desetletij gospodar samotnega doma ob robu gozda.

Potem se oglasi še gospodinja, ki je prej morala pripravljati večerjo. In prične pojasnjevati poznemu gostu, ki je pisatelj, svoje mnenje. Da ji je njegov zadnji roman ugajal bolj kot vsi prejšnji, da pa v enem izmed prvih ni bila zadovoljna z vsem.

Pisatelj pa ni govoril. Le poslušal je in se čudil. Da kje drugod bi bil že razumel. Toda sredi zasanjenega koroškega večera v samoti ob gozdu takšen sprejem!

In spet jutro. Pod samimi vrhovi v prvem jesenskem snegu.

Z gospodarjem se ozirava v dolino. Preko Podjune in po Rožu, proti Celovcu in do vrhov Tur za njim. Prav pod nama se prebujajo iz težkega spanca njegov dom.

Doma ima vrsto fantov, močnih, zdravih, pogumnih. O, o pravem času je dobro poskrbel!

Gleda jih s ponosom in z ljubeznijo. Tako kot gleda ves svet pod sabo. Od Karavank preko Drave do poslednjega jezera. Saj je to njegov svet!

Le za hip se mu pogled ustavi v gozdu, blizu hiše. Tam, kjer so koroški partizani bili svojo prvo bitko. In malo više, na robu, kjer mu je v fašistični zasedi padel partizan — najstarejši sin.

Potem nadaljujeva pot. Tiho, previdno, da ne splašiva gamsov v zasneženem pečevju. Po-

čas pripravlja tovariš svojo puško, ki mu rabi že dolga leta. V njegovi gori prav tako dobro, kot pred leti na dolgih pohodih, v njegovih partizanskih nočeh.

Zima je pač zima. V grapah okrog Železne Kaple še posebej. Takšna je, da so ljudje odrezani od vsega sveta in da še srnjad iz gozda ne najde zavetja drugod, kakor pri ljudeh, prav tesno stisnjena k zidovom zametenih domačij.

Družina je zbrana, dà, kar trije rodovi sede za mizo. Starec, sin in vnuk še skoraž otrok.

V različnih časih so preživljali svojo mladost; vsak pripada svojemu obdobju, vendar so si povsem podobni.

Ne družijo jih samo ista kri in skupen boj za obstanek. Tudi skupna misel jih vodi.

Za to misel so starca fašisti pretepali in zapirali.

Škofiče

Za njo je postal sin koroški partizan.

In tudi vnuka, še otroka, so vlačili po nemških taboriščih.

Med pogovorom beži čas. Petrolejka dogoreva. Prihaja noč in z njo dolgo zimsko spanje.

Pred počitkom pa sede vnuk še h klavirju. Da, h klavirju sredi zasnežene gorske samote. In polni akordi zadone v noč, do srn, ki se stiskajo pod oknom.

Ne, ni bila plehka melodija ali izrabljen refren.

Chopin je prišel v goste. Pa Beethoven. Vsekakor nenavadni gostje v silnih, skrivnostnih koroških planinah.

Na Gurah je res veselo. Še takrat, kadar razpravljaš o politiki. In slišiš dokazovanja, češ, da je Korošce težko razumeti, da so povsem svoji ljudje. Da ne razumejo novotarij, da so pobožni. In da so predvsem samo — Slovenci.

Še celovškega škofa je ugnal gostoljubni gospodar. Ko je škof prišel v njihovo občino in prigovarjal, naj v cerkvi zamenjajo slovenščino z nemškim jezikom mu je odgovoril nekako tako:

»Ne, gospod škof. Tudi če bi hoteli, ne

bi smeli. Saj bi se pregrešili proti božjim zapovedim!«

»Da, lagati je prepovedano. In če bi se odločili za nemščino, ko smo pa vsi Slovenci, bi lagali. Očeta in mater moramo spoštovati. Če pa zavržemo njuno govorico, ali je to še lahko spoštovanje?«

Pred volitvami je spet razlagal. Da je tudi najboljši Nemec le Nemec, da morajo Slovenci pozabiti na vse grehe svojih rojakov, pa iti skupaj v boj.

In potem po volitvah, je pripovedoval. Da so nagnali iz vasi »učene slovenske gospode, ki so prišli iz Celovca prosjačit za njihove glasove. Da so na volitvah pošteno razbili nasprotnike, da so zmagali in postali močnejši od vseh drugih skupaj«.

Počakal sem na priložnost, ko sem ga lahko prekinil in vprašal, kako so pravzaprav volili. Kar začudil se je:

»Kako neki? Vsi skupaj smo šli volit. Delavci in kmetje, Nemci in Slovenci. Kaj bi se prepirali med sabo, saj imajo od tega samo drugi koristi. Tako smo pa zmagali. Saj vidiš, kako močni so postali zdaj socialisti!«

*Združeni moški pevski zbori Slovenske prosvetne zveze
pod vodstvom Pavla Kernjaka*

Marijan De Reggi:

Spomini okrog Ziljske doline

S Francijem sem se igral v kuhinji pri Pecu na Bregu. Od tega je že dolga vrsta let. Star sem bil 3 leta. Stara mati so »žebra-li« vsi preplašeni: Treskalo je okrog Dobrača in lilo je kot iz škafe. S Francijem sva klečala pod oknom in skupaj z materjo molila; Dobrač je bil ves v oblakih in ni se hotelo zjasniti. Mame in tete pa še ni bilo od nikoder. Namenjeni sta bili na Dobrač. — Šele po dveh dneh sta se vrnili, na srečo zdravi in veseli. Stara mati so tedaj imeli že blizu 80 let. Spominjam se, kako so še eno leto nato lezli po »letrah« z velikanskim kupom sena, zavitega v belo rjuho na »pêtre«. Občudoval sem njihovo moč in pogum. Prišla pa so leta in stara mati so pričeli bolehati. Še danes jih vidim, kako so ležali nekoč ob slovesu v postelji in naju s Francijem blagoslavljali. Žalosten je bil tisti dan, tako žalosten, da ga še danes občutim. — Čez dva meseca so nato umrli.

Pri »stogu« je bil velik sadovnjak. Ob potu, ki je peljala proti Hrastu, je stala najlepša hruška. Rekli so ji »osanca«. V to hruško so bili stara mati skoraj zaljubljeni. Zelo jih je jezilo, ko so se zbirali pod njo razni »vandrovc« in jo klestili. Koga pa tudi ne bi? — Toda na dan njihove smrti jo je močan vihar prevrnil s korenino vred; kot da bi se materin duh hotel maščevati nad vsemi temi.

V duhu vidim malo mračno sobo in stare, mrke obraze žena na »vahti« in njihovo zadnjo pot, ko smo mater spre-mili na brnško pokopališče. — Kmalu nato se je ponesrečil Lojzi. Spomladi 1927. leta, ko sem se pred stogom igral z majhnim črnim mucem, je ob potu še vedno ležala tista velika korenina od hruške. Okrog je bilo polno spomladanskega žefrana. Na Karavankah je ležal še sneg. Sinje modre strmine Grpiškega grabna so se kopale v svežini pomladanskih barv.

Lucija Frühstück so imeli trdo življenje. Izšli so iz mnogoštevilne družine iz Pod Turje v Ziljski dolini. Šli so služiti po

svetu. Ker so bili lepe in čedne postave, jih vzame Tomaž Gallob, po smrti svoje prve žene, za ženo. Tomaž so bili gospodar dobre kmetije pri Pecu. Rojeni so bili okrog 1. 1820 istotam. V šolo niso nikdar hodili. Bili pa so skrben in preudaren gospodar. »Stric Joz« so bili njihov brat. Tomaž so vsako leto »furali« s parom konj v Italijo po vino in sadje. — Iz prvega zakona se jim je rodil Tomaž, poznejši gospodar pri Pecu, geometer Folt, in Hana, ki se je poročila v Grpiče k Wiegelu, lastniku že tedaj znane delavnice kmetijskih strojev. Od drugega zakona pa je izvirala Marija, moja mati, in pa teta Lojza, ki je za nas skrbela kot za svoje otroke in brez katere si Brega sploh ne moremo misliti.

Pred seboj imam sliko starega Tomaža. Velike modre oči, dolgi sivi lasje in izklesane poteze dajo videz energičnega značaja, ki zna biti tudi otroško preprost in dober. Mama mi je dostikrat pripovedovala o svojem očetu, kako strogi in skrbni so bili. V 80 letih starosti jih je težka bolezen priklenila na posteljo. Še zadnji dan pred smrtjo vstanejo iz postelje in gredo na bližnja polja in sadovnjak pogledat, kako izgledajo. — Umrli so leta 1901 in bili pokopani na Brnci. Njihov oče Gregor so bili kar 12 let slepi pred smrtjo.

Na Bregu stoji osem domačij. Pri Pecu, Pintarju, Reku, Škrbinu, Pukl'ču, Molču Opanu in pri Kauču. Težko je reči, od kdaj so te kmetije. Nekatero so stare že več stoletij. Posebno dobro gospodarstvo je bilo pri Pecu, Pintarju in pri Škrbinu. Le škoda, da je pri zadnjih dveh že tolikokrat menjalo svojega gospodarja. — Naselje je gručasto. Vsaka domačija tvori svoj zaključen sistem. Dvorišče je obkroženo od gospodarskega poslopja in stanovanjske hiše. Gospodarsko poslopje sestoji iz hlevcev ter velikega hleva pod skednjem. Stanovanjska hiša je manjša, navadno ima kuhinjo in dve sobi, ali še kako prezidano kamro s kletjo, neke

vrste kaščo. Kraj dvorišča stoji »stu'danc za ci'nganje«. V sredi pa je »gep'l«, za katerega vprežejo konja, da goni stroje v skednju. Pozabiti ne smemo še na »grê-do«, kje ob robu dvorišča polne zelenjave in pisanih rož.

Take so te stare domačije, pokrite z lesenimi »šint'lami« ali škorci in škri-ljem, z velikimi očrnelimi dimniki, izpe-ljanimi prav iz ta »črne kuhinje«. Podobne hiše najdemo le še kje na Podkorenu ali Ratečah v Zgornji Savski dolini. Samo da so v splošnem na Koroškem več-je, z večjimi dvorišči in višjimi skednji. To je alpski tip naših hiš, tu in tam z značilnimi »ganki«, hiše, kakršne najde-mo tudi po Kanalski dolini; pol lesene, pol zidane in ki dajo slutiti že primesi ti-rolskega sloga.

»Pripovedujejo«, da je pod Bregom ne-koč tekla Zila. Baje se zato še sedaj reče »pri Reku«, pod breškim klancem, kar bi naj pomenilo pri reki. Pri Škrbinu so morale biti škrbine, ki mole iz vode. »Pri Pecu« se je imenovalo tako radi peči, od sonca razgrete, iznad breškega klanca. — Res je, da je svet pod Bregom močviren vzdolž Zile, prav tja do Brnce. Morda je bil tod kak rokav Zile. — Pozneje je tu nastalo delavsko naselje, ki so ga z ozi-rom na Gornjega imenovali Spodnji Breg. Tu je bilo tudi več mlakuž ali »tau«, ki so ob deževju poplavljalje bliž-nje travnike.

Od Brega do Brnce je kakih 20 minut hoda. Na Brnci je fara in pošta. Kolo-dvor leži na pol pota k Bregu in tudi to po zaslugi nekdanjega deželnega poslan-ca Petriča, ki je bil doma pri Škrbinu. Na Brnco sem malo zahajal in še to samo ob nedeljah. Pri Mlinarču je bil doma moj oče. Nekoč je bila Mlinarčeva hiša pol lesena, pol pa zidana, zdraven pa je bil velik lesen skedenj. Torej v pravem sta-rem slogu; z »levo« za razsvetlavo in s »črno kuhinjo« v notranjosti! Domači-ja leži ob strmem robu, 10—15 m nad vasjo, ob dolgih ravnih brnških poljih, od koder je lep razgled po dolini. Hišo so kupili moj stari oče Matevž (Matteo) De Reggi, in jo nadzidali za eno nad-stropje.

Še do 1. 1866 je spadala Beneška s Fur-lanijo pod Avstrijo. Ne daleč od meje, med nemško Zgornjo Ziljsko dolino in Furlanijo, leži v osrčju Karnskih alp, ob pritoku Tilmenta (Tagliamenta) vas Su-trio. Odtod je prišel moj stari oče ravno pred 100 leti s svojim očetom Ivanom (Giovannijem) v Ziljsko dolino.

Ko je Matevž dorastel, se je poročil z Marijo Unterweger, doma pri Paukarju v Bačah ob Baškem jezeru pod Jepo. Iz te hiše je izšel tudi France Treiber, znan po svoji pesmi: »N'mav čri'z izaro« ..., ki je postala najbolj priljubljena koroška pe-sem. Pri hiši so bili narodno zavedni; za-vedni so bili tudi moja babica Marija. Bili so srednje in čokate postave, umer-jene narave in zelo spretni za razna roč-na dela. Iz njihovega zakona se je rodilo 4 otrok: Lojz, moj oče, Mojca, poročena Lamprecht, Nani in Mila.

Matevž, ali tudi Matteo, kot je bilo za-pisano v krstnih buklah v Sutriji, pri fa-ri Ogni Santi (Vseh svetih), so se rodili 1844. leta. Pozneje so večkrat hodili sko-zi Muro čez Plöcken k svojim sorodni-kom Straulino in na domačijo »da Baja«, kjer so bili doma njihov oče Giovanni in ded Christoforo De Reggi. — Ti kraji niso daleč od narodnostne meje med Slo-veci, Nemci in Italijani, oziroma Furla-ni. Od Pontablja ali »windisch Pontafel-a«, kakor so ga nekoč imenovali, le nekaj ur hoda! Do tod so bili naseljeni pred stoletji še Slovenci, zato so ga ime-novali »windisch« ... Pred prvo svetov-no vojno je potekala tu meja med Avstri-jo in Italijo.

V tistih časih so imeli Furlani in Ko-rošci skupno planino nad Ziljsko dolino. — Moj stari oče je govoril slovensko, furlansko in nemško. Na furlanski strani je bilo ljudstvo pod močnim romanskim vplivom. To je bilo prvotno gorsko pre-bivalstvo, različnih plemen, pozneje po-mešano z Longobardi, ob mejah pa z Ger-manii in deloma s Slovenci. Romanski vpliv je viden tudi v gradnji hiš in cer-kva. — Življenje s sosedi je potekalo v medsebojni slogi in prijateljstvu. V večni borbi z naravo so si postali bratje.

Pravijo, da so bili moj ded vesele nara-
ve, bili so šegavi, čustveni in uporni pro-
ti vsemu slabemu. Ko gledam njihovo sli-
ko, se mi zde njihove oči polne vedrine
in dobrote. — Gojili so čebelarstvo in
sadjarstvo ter preživljali družino z obrt-
jo in poljedelstvom. V prvi svetovni voj-
ni, ko je Italija napovedala Avstriji voj-
no, so morali kot »sumljiv Italijan« v
avstrijsko internacijo, kjer so kljub osem-
desetim letom preživeli dolga leta lako-
te in strašnega trpljenja. Umrli so, ko
sem imel komaj 3 leta, na posledicah pre-
hlada, ki so ga dobili 14 dni poprej na
nekem pogrebu 1. 1923. Pokopani so bili
na Brnci, ob veliki udeležbi ljudi.

Svet ob Baškem jezeru, pod Jepo, je
eden najlepših na Koroškem. Med plebi-
scitom je tod potekala meja. Moj oče je
bil tedaj postajenačelnik v Bačah, ki so
bile že na jugoslovanski strani.

Po Nonini smrti so babica živeli še 10
let in dosegli 90 let starosti. Umrli so

pred 20 leti, mirno kot umirajo trpini.
Že nekaj let poprej so tarnali, kako tež-
ko vzdigujejo desno roko. Kljub težavam
so opravljali še manjša dela pri kuhinji.
Tresoč in slaboten je bil že njihov glas.
Pokopani so bili na Brnci. Njih se še naj-
bolj spominjam.

Tako so umrli moji dedje in babice.
Vojna vihra je drugič vzplamtela. Vzela
je mnogo Brežanov in Brnčanov iz Zilj-
ske doline. Danes ni več Pecovega Franc-
ja (Galloba) iz Brega in Emila De Reggija,
obeh mojih bratrancev! Ni več Molčave-
ga, Opanovega in Pintarjevega Hanzija z
Brega, s katerimi sem se kot otrok igral.
Vse pokriva mrzla tuja gruda!

Le Zila teče naprej. — Jesensko listje
odpada in vse mineva. Spomin na mla-
dost pa ostane in na ljudi, ki so ti bili
dobri in kakršnih danes ni več. —

Pust jesenski dan je. V teh mračnih
dneh se spominjam na Vas, reven in za-
puščen sin iz Vaše doline.

L. Majnik:

Rod

Mohór je krepko v grudo segel.

Čas je ôri;

a po teh dolgih trpkih letih,

ko je pogrešal ogonov svojih,

se moč nezrabljena budi.

In čas hiti.

Od brazde do brazde vleče stroj.

V sončni soparici kipeči

privid se mu čuden zgosti,

ponavlja se, se blini, spet oživi:

Po svežem oranju, rajni oče,

sevnico ob boku, z upognjenim korakom,

na desno, levo meče zrno po rahlini,

redi ljubezen po rodini.

Je to prevara? Mohor ve, da ni.

Vprego pridržava, ustavi rat,

ropot sodobni, ki bega svečanost

blagra polnih davnih dni.

Tako mu je bilo vselej,

ko se spominjal doma je v tujini.

Zdaj je tu, a oče pod gomilo;

druži ju še stara skrb in novo delo.

Kaj ne bi hodil k sinu vasovat,

če je na zemlji sreče grmadil!

Zdaj Mohór resnično ve,

da v sinu bo delo moral ponoviti.

Gruda, ki jo je božal nekdanj

zemljakov mehki, ljubeči korak,

stokala bo bolj, bolj pod stroji;

a mladi, ki za igre del se nanje

obeša, zgolj le iz objesnosti,

morda bo uhajal pogled mu odtod,

tja kjer razpet v širino je svet.

Močnejše bodo zemlje vezi;

treba mu dati delež spoznati,

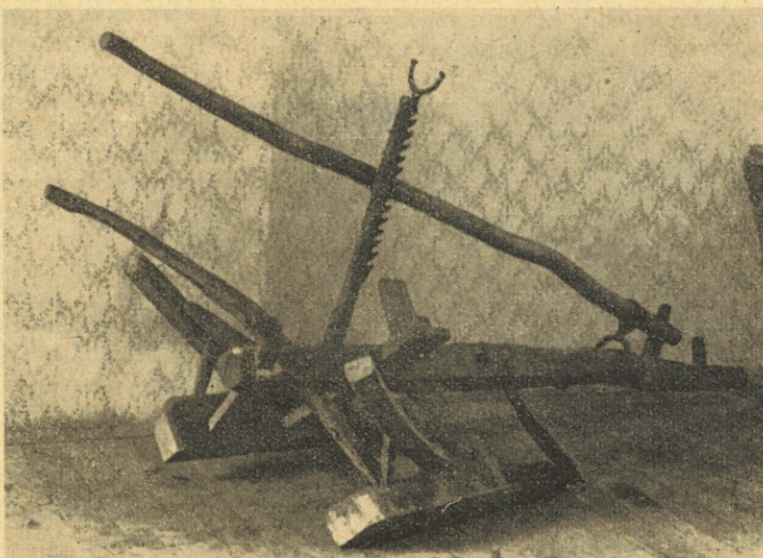
ki oná ga daje svojmu rodu

v globini občutja, usodo spoznanju.

Beseda o slovenskih kmetских starosvetnosti

Nedavno sem potoval po Slovenski Koroški ter se zanimal za razne kmet-ske starine, med drugim zlasti za stare pluge in orala. Ko mi je v neki vasi privlekel hišni gospodar izpod skednja staro leseno oralo, ki je že pred desetletji bilo zavrženo kot neuporabno poljedel-sko orodje, so me obkrožili mladi in stari ljudje iz sosednjih hiš ter me radovedno opazovali, kaj bom neki počel s tem zastarelim oralom. Jaz sem izvlekel iz potne torbice fotografski aparat in oralo fotografiral, nato pa sem prišel na dan še s svojo beležnico ter oralo opisal. Pri tem delu sem prisotne povpraševal, kako pravijo v domačem govoru temu staremu orodju, kako se imenujejo njegovi sestavni deli, kako so z njim orali v preteklih časih i. p. Temu mojemu početju so se vsi navzoči silno čudili in si ga niso znali razložiti. Povpraševali so me, čemu se neki zanimam za to starino, ki ni več za nobeno rabo in ni vredna počenega groša. Ta ropotija še daleč ni takšna zgodovinska znamenitost, kakor n. pr. vojvodski prestol na Gospod-svetem polju. Tako in podobno so mi govorili ljudje, nekdo pa je celo na koncu povpraševanj hudo-mušno pripomnil, ali kakršno leseno oralo morda nameravam priporočiti kmečkim ljudem, da bi vnovič začeli z njim orati po polju. Ko je bil konec vseh teh povpraševanj in poizvedo-vanj, sem pričel lju-dem pojasnjevati svoje zanimanje za oralo. Najprej sem seveda pritrdil ljudem, da je

njihovo mnenje povsem pravilno, če pravijo, da to oralo ni več za no-beno rabo. Niti malo mi ne prihaja na um, da bi to zastarelo plužno orodje pri-poročal kmetom, da bi ga vnovič uporabljali. Svojo vlogo je odigralo že pred de-setletji in spriču naprednejšega orodja bi nazadnjaško ravnali, če bi ga vnovič kli-cali v življenje. To je povsem jasno in razumljivo. V praktičnem življenju, v so-dobnem poljedelstvu ni več mesta temu lesenemu oralu in če je iz raznih razlo-gov še kje v rabi, mu tudi tu moremo na-povedati skorajšnji konec. Z napredkom izginja vse staro in pojavlja se novo, teh-nično boljše orodje. Vendar če je po eni strani napredek v sodobnem poljedelstvu napravil konec lesenemu oralu in ga za-vrgel v ropotarnico med staro šaro, pa se po drugi strani pojavlja znanost, ki se za to zavrženo oralo prične zanimati. Tej znanosti pa je ime zgodovina, etnografi-ja ali narodopisje itd. Skratka: konec ora-la v praktičnem življenju, v poljedelstvu,

„Merjasc“, stari dvojni plug za oranje v bregu (Dobrla ves)

pomeni začetek njegovega drugega življenja, njegove druge poti v zgodovini, ali, če hočete, v muzeju. Zgodovina namreč ne obravnava samo vojsk, cesarjev in kraljev, narodovega političnega življenja, temveč se tudi zanima za vsakdanje življenje ljudstva. Kako je živelo naše ljudstvo v preteklih časih, kako je obdelovalo polje, kakšna orodja in naprave je uporabljalo pri delu, kako je bilo oblečeno, kako se je zabavalo? Tako in podobno sem pojasnjeval zbranim kmečkim ljudem, ki so me kaj kmalu dobro razumeli ter pričeli razmišljati moje besede.

Poleg gospodarske zgodovine se predvsem etnografija, ki jo prav za prav uvrščamo med zgodovinske znanosti, ukvarja s kmečkimi starinami. Za vse kar je na kmetih starega, iz starega sveta, imajo koroški Slovenci lep domač izraz: starosveten. V slovensko etnografijo je ta izraz uvedel koroški rojak prof. dr. Franc Kotonik, ko je svoji etnografski knjigi dal naslov »Slovenske starosvetnosti«. Torej kmečke starosvetnosti so predmet etnografije, ki se po slovensko glasi tudi narodopisje. Ta beseda nam že sama dovolj jasno pove, da je narodopisje ali etnografija znanost, ki opisuje narod, ljudstvo, ki opisuje življenje ljudstva. Ker večino ljudstva tvorijo kmetje, moremo povsem upravičeno trditi, da je narodopisje ali etnografija znanost, ki proučuje in obravnava kmečko življenje, oziroma kmečko kulturo. Če se povprašamo, kakšno gradivo iz ljudskega kmečkega življenja zanima etnografijo ali narodopisje, moremo reči, da prav vse gradivo prihaja v poštev. Etnografu ali narodopiscu je vse enako pomembno: od kmečke hiše do preprostega kuhinjskega lonca, od gospodarske zgradbe do orala ali motike, od narodne pesmi pa do stare ljudske rečnice ali pregovora. Vsaka, pa najsi bo še tako neznatna podrobnost je za poznavanje ljudskega življenja, ljudske kulture nadvse dragocena.

Etnografija posveča posebno pozornost kmečki hiši, v kateri vidimo najčastitljivejši spomenik našega ljudskega stvarstva. Etnografsko znanost zanima kaj-

pada tudi notranja ureditev hiše, med notranjimi prostori zlasti kuhinja. Tako imenovano črno kuhinjo ali dimnico je danes na Slovenskem že večidel nadomestila kuhinja s štedilnikom. Važna je dalje za etnografijo oprema kuhinje in drugih hišnih prostorov, to se pravi, ves premični inventar ali pohištvo: razno posodje in orodje, sklednik, žličnik z jedilnim priborom, miza, posebna miza »mentrga« za mesenje testa, skrinja, zibka, postelja, omara i. p. Vsak predel slovenskega ozemlja ima kar se tiče hiše in njene notranje ureditve svoje posebnosti. To velja seveda za vse kmečke starosvetnosti, saj pravi ljudski rek: »Vsaka vas ima svoj glas«. Etnograf podrobno raziskuje dalje gospodarsko življenje in ljudsko prehrano. Glede prehrane ga zlasti zanimajo domače jedi s posebnimi krajevnimi nazivi, v gospodarskem življenju pa so mu važne vse oblike gospodarstva, tako poljedelstvo in živinoreja, kakor tudi sadjarstvo, čebelarstvo, domača obrt, trgovina in navsezadnje lov. V zvezi z gospodarstvom so predmet posebnega proučevanja razne gospodarske pritikline, pa tudi raznovrstne gospodarske naprave, vozila, orodje, živinska oprema itd. Naše stare obrtne delavnice, naši mlini, žage, kovačnice, lončarske peči dajejo z vsem svojim inventarjem obilo gradiva za zgodovino razvoja slovenske domače obrti. Med najlepše predmete, ki jih v okviru ljudske kulture proučuje etnografija, pa vsekakor sodi slovenska narodna noša, ki je na našem podežlju z izjemo nekaterih predelov že pred desetletji skoraj popolnoma izginila. Razni deli naše narodne noše, kakor n. pr. avbe, rožanske kape, ziljski pintl, peča, pas, kožuh, dalje raznovrstne lepo vezene tkanine (n. pr. prti) spadajo že med prave dragocenosti slovenske ljudske umetnosti, ki je tudi eden glavnih predmetov etnografije. Ljudsko umetnost pa predstavlja še mnogo drugih starosvetnih izdelkov, ki so bili nekoč v okras kmečki hiši ali gospodarski pritiklini: stare slike, barvane na steklo, zlatti pa panjske končnice, na katerih so poleg verskih motivov naslikani razni smeš-

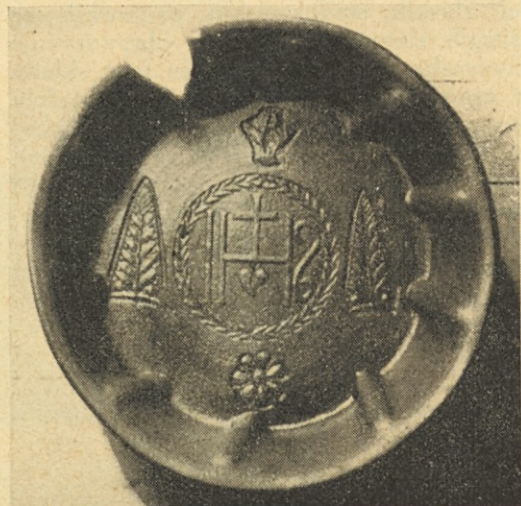
ni prizori iz ljudskega življenja. Ljudski slikar se je na slikah, ki je z njimi okrasil končnico na kranjčju, med drugim kaj rad ponorčeval iz ženskega stanu in njegovih lastnosti. Tako je žensko jezikavost ponazoril s sliko, ki kaže, kako hudič brusi babi jezik. Tudi okrašeno lončeno posodje (prim. modele iz Roža), razni rezbarski izdelki itd. so lahko ljudska umetnost. Predmeti ljudskega prava, na priliko stare lipe, pod katerimi so nekoč zborovali naši predniki, sodne palice, vaški grbi, razni leseni dokumenti (rovaši), ljudske številke, hišni znaki itd., imajo za etnografijo veliko znanstveno vrednost. Na rovaš, to je na palico ali deščico, so svoj čas z zarezi beležili dolžno vso to; nato so rovaš preklali: glavni del pa je dobil dolžnik. Oba dela sta se ob plačilu dolga primerjala.

Ko smo našli že precej starosvetnih stvari iz kmečkega življenja, ne smemo seveda pozabiti na ljudsko duhovno kulturo: na ljudski govor, narodne pesmi, pregovore, zagovore, pripovedke, pravljice in razne storije. Ne smemo navsezadnje pozabiti ljudskih verovanj in običajev, ki jih na kmetih poznajo še dandanes ob raznih letnih praznikih, ob rojstvu, krstu, na ženitovanjih ter ob smrti. Poseben predmet zanimanja in proučevanja sta v etnografiji ljudska glasba in ples. Stari slovenski ljudski plesi živijo danes še v Beli krajini in marsikje na Slovenskem Koroškem. Vsem Slovencem je kaj dobro znan znameniti ples Ziljanov »visoki rej« pod lipo.

Naša kmečka vas je pred stoletji kazala precej drugačno zunanjo in notranjo podobo, kakor jo pa kaže danes. Marsikaj lahko navedemo iz življenja te naše stare vasi, kar danes ne živi več in bilo bi kaj čudno, če bi še živelo. Močno je že izginilo razno praznoverje, izginili so zagovori proti kačjemu piku in podobne praznoverske starosvetnosti. Mislim, da bi danes v naši vasi že težko našli mater, ki bi želela imeti na zibki naslikano zvezdo »moro«, čarodejno znamenje, ki naj varuje otroka pred moro. Malokje bomo še našli danes ročne hišne mline, »žrm-

lje« imenovane. Že davno so izginile iz naših kmečkih hiš stare svetilne naprave, posebna stojala z železnimi kleščami, v katerih so žgali borove trske. Razne noše so bile že pred desetletji opuščene. Zlasti velja to za posebne dele delovne noše, kakor n. pr. za pastirske plašče iz ličja ali lubja zoper dež. Nosili so jih naši očanci v časih, ko še ni bilo dežnikov. Dežnik je tudi odpravil posebne dežne rjuhe, s katerimi so se v deževnem vremenu ogrinjale kmečke žene še v prvi polovici 19. stoletja. Glasbeni instrument, nekakšne cimbale, po katerih so tolkli s posebnimi kladivci ali kljukci, je že davno pregnala harmonika. Razvoj gre svojo pot in ne prizanaša nobenim pojavom in oblikam ljudskega življenja.

O premnogih starosvetnostih iz ljudskega življenja, o raznih običajih, verovanjih itd. je etnografija znanstveno dognala, da izvirajo še iz davnih poganskih časov. Njih starodavna oblika je v nekaterih primerih ostala še zelo živa, njih vsebina, to se pravi njih smisel, pa se je času primerno spreminjal. Take starodavne ostaline so pri nas Kurenti, Pjerhte, Zeleni Jurij iz Bele krajine in Koroške in še mnoge druge figure iz naših običajev. Naše ljudske starosvetnosti, razni običa-

Model za pogačo iz črno žgane gline
(Rož)

ji, slike itd., pa nam še mnogo drugega povedo. Tako so marsikateri starinski predmeti verno zrcalo družbeno-gospodarskih razmer v preteklih časih. Vzemimo samo n. pr. sliko na panjski končnici iz začetka 20. stoletja, ki prikazuje poseben prizor prav po znanem pregovoru: Če se pravdata dva, tretji dobiček ima. Kmeta se pulita za kravo, advokat, mestni škric pa molze kravo, kar pomeni, da ima od te pravde dobiček. Ob tej sliki se je treba samo spomniti, koliko kmečkih posestev je v preteklih časih prišlo na boben prav zaradi medsebojnih pravic, zaradi pravdarske strasti, ki so jo podžigali mestni advokatje. Tudi našo domačo zgodovino, vsebino naše narodne pesmi itd. ponazarjajo mnoge ljudsko-umetniške stvaritve.

Kaj pa je našega in kaj tujega v slovenskih starosvetnostih? Odgovor na to vprašanje je tako obširen, hkrati pa tako važen, da bi terjal posebno razpravo. V tem članku naj se omejim zgolj na dve tri ugotovitve. Nedvomno imamo Slovenci svoje etnografske posebnosti in značilnosti, ki jih nimajo drugi narodi, vendar moramo na splošno slovensko ljudsko kulturo najprimerneje obravnavati kot sestavino prasllovanske osnove ter kasnejših alpskih, sredozemskih, panonskih ter drugih elementov. Takšno obravnavanje slovenske ljudske kulture, ki je v skladu z etnografsko stvarnostjo, je v načelu brez dvoma znanstveno pravilno pa tudi pravično. Marsikateri tuji in žal tudi naši znanstveniki kaj radi označujejo za nemško vse, kar je doma v alpskih predelih slovenskega ozemlja. Ako pa opazujemo življenje nemškega, francoskega, italijanskega, švicarskega ter slovenskega kmeta v območju Alp, najdemo, da imajo vsi precej skupnih osnovnih potez, ki so pač odraz skupne alpske kulture. Leto so pa ustvarili podobni zemljepisni, gospodarski in drugi življenjski pogoji. Alpska kultura je svojina mnogih ljudstev, prebivajočih na alpskem ozemlju. Zatorej nikakor ni vse nemško, kar je alpsko-gorenjsko ali alpsko-koroško. O čemer površno menimo, da je v alpski-

Ženitovanjski sprevod z „mendirarjem“ na čelu. (Brdo v Ziljski dolini)

gorenjski ali koroški vasi nemško, je prav za prav slovenska severnjaška ali splošna alpska značilnost.

Mnogi slovenski etnografi so v preteklosti precej storili, da imamo danes v naših muzejih ohranjenih mnogo starinskih predmetov iz davnega ljudskega življenja. Tudi razni pisatelji so veliko poročali v svojih knjigah, kakšno je bilo ljudsko življenje v davnih časih. Tu ne smemo prezreti Valvasorja, ki je bil sicer kranjski Nemec, pa je vendar z ljubeznijo pisal v svojih štirih debelih knjigah o življenju slovenskega naroda v 17. stoletju. Valvasor je povedal o Slovencih v tedanjem času mnogo zanimivih reči, njegove knjige so še danes nepogrešljiv vir za poznavanje ljudskega življenja v 17. stoletju, za poznavanje običajev, noše, gospodarskih in drugih razmer itd. Potem naj navedem med drugim prof. dr. Karla Štreklja, ki je v štirih knjigah zbral kar

okrog 9.000 slovenskih narodnih pesmi iz raznih krajev na Slovenskem. Med slovenskimi etnografi najdemo tudi duhovnike, kakor n. pr. Matijo Majarja-Ziljskega, Ivana Šašlja in druge, ki so res živeli z ljudstvom, se zanimali za njegovo življenje in zbirali razno narodno blago.

Kakšen pa naj bo naš odnos do raznih starosvetnosti? Vzemimo n. pr. oralo! Ne bomo ga uporabljali, pač pa naj nam bo v pouk in pričo življenja naših prednikov. Pravo mesto takih in podobnih starin je danes v naših muzejih, zato bi jih bilo škoda uničevati. Kaj pa verovanja, vraže, običaji? Te vrste ljudsko izročilo naših prednikov moramo vsekakor spoštovati, toda to spoštovanje bomo najlepše izkazali, če nam bo to staro ljudsko izročilo v pouk in spoznanje, ne pa da bi v njegovo resničnost prazno verovali. Če preganjamo praznoverje, odstranjujemo s tem nevednost, ki je med prvimi ovirami napredka in boljšega življenja. S preganjanjem praznoverja pa ne smemo zatreči določenih starih običajev (n. pr. ženitovanjskih), katerih stari praznoverski smisel je že docela zamrl. Vsi ti običaji naj danes goje v nas živ smisel za medsebojno ljudsko povezanost. Kako pa je z ljudsko umetnostjo, nošo in raznimi domačimi vezeninami? Prizadevati si moramo, da bo naša ljudska umetnost živela še

dalje in iz starega podedovanega izročila rasla k novim popolnejšim oblikam. Pri gradnji novih kmečkih hiš moramo črpati pobudo iz bogate zakladnice našega starega ljudskega stavbarstva. Naš slovenski jezik, naš ljudski govor, naša pesem, naša narodna noša pa nam še posebno morajo še nadalje ostati svete stvari, katerim moramo biti do konca našega življenja zvesti. Posebej je treba pri narodnih nošah skrbeti, da jih ne pačimo s prekrejevanjem, da jih nosimo tako, kakor so jih nosili naši predniki. Čuvati moramo njih starodavno pristnost. To je povsem razumljivo in o tem mislim, da mi ni treba izgubljati besedi.

Ko razmišljamo o vseh teh vprašanjih, ki se nanašajo na slovenske starosvetnosti, se moramo spomniti našega pesnika Otona Župančiča, ki je ob neki priliki približno tako dejal: Naši ljudski običaji, pesmi, ljudska umetnost, ni samo nekakšno pisano površje, samo lepo brezposembno okrasje, samo puhla sentimentalnost, ni samo stara šara; to je naša preteklost, to so poteze v naši podobi. In če govorimo o tradiciji, o izročilu, ne mislimo pri tem na nekaj mrtvega, temveč na tisti živi stržen, ki veže pri drevesu korenino z vrhom, pri človeku rojstvo s starostjo, pri narodu preteklost z bodočnostjo.

PEČA

Pečo imenujemo belo ruto, kakršno so imele na glavi naše žene, kadar so nosile svoja narodna oblačila. Nesporna je lepota tega pokrivala, je pa tudi najbolj zgovorna priča, na kako visoki stopnji je že bilo pred več ko sto leti umetniško ustvarjanje naših žena in deklet.

Peča je bila iz finega belega blaga, katerega v tistih časih pri nas še niso izdelovali, in ga je torej bilo treba vtihotapiti čez mejo. Rob te rute so obdajale čipke, ki sprva niso bile točno delo, kasneje pa so se začele uveljavljati na pečah idrijske čipke. V krajih pa, ki so bili daleč od prometnih poti, so vezilje robove peč obzankale z zobčki, katerim so dodale še kake male motive. Najpogosteje najdemo tako obzankane peče v hribovitih koroških predelih.

Peče so zavezovale v raznih krajih na različne načine, ponekod vrhu glave in sta zvezana ogle visela prosto ob glavi, drugod pa so ta dva ogle naškrobile, da sta konca tvorila vrhu glave lepo rožo. Zopet priznane lepotnemu čutu naše žene! Včasih pa so ta dva ogle z vročimi škarjami položile v lepe, enakomerne gube, in jih nato zvezale tako, da je ogel stal kakor pahljača proti čelu, dočim je drugi ogel kakor druga pahljača bil odprt proti tilniku. Za tako zvezano pečo so rekli, da je zvezana »na petelinčka«, ker sta oba ogle spominjala na obliko petelinovega grebena. Ponekod pa so jo zavezovale okoli vratu, in je bil vozel ali na rutti ali pod njo.

Pri vsakem izmed teh načinov zavezovanja je en ogel visel prosto po hrbtu.

Že fina tkanina sama je vabila, prav tako ta prazni prostor, čut za lepoto pa je še podkrepil željo po okraševanju, in tako so nastale tiste krasne bele vezenine, ki jih danes poznamo pod imenom »pečna vezenina«. Izvedena je bila vedno le z belo fino prejico.

Glavni šopek na tem polju se je imenoval »roža«, ki so jo namestile v diagonalni smeri. Ta šopek je raztel iz košarice, iz lončka, iz srca, ali je bilo več cvetnih in listnih pecljev povezanih s pentljo. Okoli tega šopka so bili simetrično razvrščeni razni manjši šopki, večji bliže roži, manjši v drugi vrsti, s še manjšimi — včasih so to bili le še sami lističi ali pike, tako je izzvenela okrasna pesem tega ogla. Nekatere vezilje so okrasile ta ogel še bolj bogato: naredile so ob obeh stranicah najprej bolj ali manj široko bordu-

ro, potem so šele narisale rožo in spremno cvetje. Primorske peče imajo široko borduro in samo en mal šopek v kotu. Ta bordura ima zelo gost vzorec. Meščanke so pa dostikrat poleg vsega tega še všile kupljen vstavek ob obeh okrašenih stranicah.

Bogat je bil okras tega ogla. Kdo pa je bil tisti umetnik, ki jim je naredil osnutek zanj? Nihče drug kakor one same! Same so si znale narediti svoje pokrivalo, in zato moramo spet občudovati nadarjenost in spretnost naših prednic.

Kako je prišlo dekle do takega ustvarjanja, kdo jo je tega učil? Njen bistri duh jo je učil gledati in videti. Obdajalo jo je razno cvetje na polju, gojila ga je v vrtu pri hiši, negovala nagelj in rožmarin in roženkravt na svojem oknu, njena duša je vpila vso lepoto tega cvetja, in njena roka je potem to lepoto upodobila na platnu.

Izbira motivov da dostikrat sklepati na izvor peče. Dekleta iz vinorodnih krajev so vpletle v rožo grozdje in list vinske trte, in trtne vitice, gorski kraji so dali planike, ravno polje pa poljsko cvetje. S finim občutkom so razporedile v roži večje, glavne oblike nageljna, tulipana, vrtnice, marjetice, razne večje liste, nato so te motive spretno povezale z raznimi lističi, viticami in zavojkami. Seveda so poleg tega včasih še vrisale motive, ki so jih videle pri svojih vrstnicah, in tako je nastalo skoroda toliko raznih osnutkov, kolikor je bilo peč, vsi pa so bili originalni zamisleki priprostih slovenskih žena in deklet, ki s tem izpričujejo svoj izreden smisel za lepo obliko in umetniško udejstvovanje.

Kakor občudujemo že pri risbi njihovo bogato umetniško dušo, tako nam izvedba osnutkov to še v večji meri potrjuje. Pečna vezenina je izvršena na čisto svojstven način. Ni tako napeta, okrogla, kakor so bele vezenine drugih narodov, ona je bolj ploščata. Poseben povdarek pa je na legi ubodov, in prav ta skrbna

lega ubodov je tista, ki daje tej vezenini nek poseben blesk.

Koliko umetniškega čuta je bilo v naših ženah in dekletih, nam med drugim tudi nazorno kaže obdelava motivov z večjimi ploskvami. Te je okrasila prav na poseben način. Ako je živela v krajih blizu državne ceste, po kateri so furmani tovorili razno blago čez mejo, si je kupila od njih fino koprenasto bluzo in z njim podložila celo veliko obliko, nato pa blago izrezala. Včasih je že v to koprenasto blago, ki je sedaj izpolnjevalo obliko, uvezla razne manjše vejice ali cvetje, in na ta način še povzdignila že itak krasno vezenino. Tenkočutno je znala izbrati pravo polnitev za dotično obliko. Vezilje pa, katerim zaradi oddaljenosti ni bilo tako blago dosegljivo, so na veliki ploskvi tega ali onega motiva izpulile po nekaj niti v obeh smereh in nato tako dobljeno mrežo prepletle z raznimi ubodi. Tudi teh je spričo iznadljivosti spretnih vezilj nastalo zelo veliko. Okroglo cvetišče marjetic so izstrigle, luknjo pa prepletle kakor da bi jo pajek prepredel s pajčevino. To izšivanje okroglih ploskev s »pajki« se je razvilo v posebno umetnost, in obstojajo peče, katere krase samo okrogle luknjice, izvezene z raznimi »pajčevinami«, seveda pa so vse te luknjice povezane in razporedene smotno v osnovno obliko ornamenta na pečah.

Naše peče so torej velike narodne umetnine, davne priče naše narodne kulture, zato jih je treba skrbno čuvati, da jih ohranimo še po kmečkih hišah, kjer jih čuvajo kot svetinje. Na prošnjo, da jih proti nagradi odstopijo za muzej, se je glasil odgovor takole: »V to pečo so me botra zavili, ko so me nesli h krstu, in botra so takrat naročili, da moram pečo skrbno hraniti, da me bodo ob moji smrti zavili vanjo in položili v grob, zato peče ne morem nikomur dati!« Povedala pa je s tem tudi, da je bila peča že vedno visoko cenjena.

Skrbno jih čuvajmo tudi mi, naj bodo vedno tudi naša skrb in ljubezen!

Napredek tehnike v službi kulturne prosvete

Daleč so časi, ko je doživljalo naše kulturno-prosvetno življenje svoje prve porodne težave v čitalniških društvih in prosvetno-vzgojnih ustanovah naših vaši. Še dalj časa pa je poteklo, odkar so bili ustvarjeni pogoji in osnove za naš kulturni razvoj in naše kulturno izživljanje sploh. V dolgih stoletjih je raslo kulturno-prosvetno gibanje iz najprimitivnejših oblik do današnje kulturno-civilizatorične stopnje, ki omogoča sleherniku, da lahko izbira kulturne dobrine s pritiskom na gumb.

S tehničnim in civilizatoričnim napredkom so se vzporedno spreminjale tudi oblike kulturne dejavnosti. Ko je ujel fotografski aparat na svojo kemično preparirano ploščo prvo naravno sliko, ki jo je do tedaj izdeloval samo umetnik-slikar, je napočila za kulturno-umetniški razmah nova epoha. V primeru s preteklostjo je bil med fotografijo in filmom le majhen korak. Čeprav še ni tako dolgo tega, ko so predvajali prve neme filme, ki so slikali v presenečenje gledalcev žive gibajoče se slike na belo platno, je danes oblika kulturnega izživljanja v zvočnih filmih v veliki meri izpopolnjena in tako razširjena ter udomačena povsod, da si film in kinopredstave ne moremo več misliti iz našega življenja.

Film je postal del naše vsakdanjosti. V službi kulture in prosvete pa je postal nepogrešljivo sredstvo za posredovanje lepih in dragocenih vrednot najširšim ljudskim množicam. Po zaslugi filma in njegove splošne razširitve je dobilo tudi kulturno-prosvetno življenje in udejstvovanje popolnoma druge komponente in drugo razvojno smer.

Gotovo je povzročil razvoj filma — in tudi radia, o katerem bomo govorili kasneje — v veliki meri zastanek v razvo-

ju stare začetniške oblike kulturno-prosvetne dejavnosti, ki je imela brez dvoma to prednost, da je mnogo bolj nudila priložnost za medsebojno spoznavanje ljudi in gojitev občutka osebnega soustvarjanja na kulturnih dobrinah in s tem tudi individualnega veselja nad uspehi kulturno-prosvetnega udejstvovanja, kar vedno ugodno učinkuje na vsak delovni razmah.

Pod vplivom tehnizacije na področju kulturne dejavnosti so stare okorele oblike kulturne prosvete vedno bolj zgubljale svojo nekdanjo privlačnost in povsod, kjer se ljudje niso znašli v novem položaju, je začela tudi umirati ljudska kulturna dejavnost. Vsled tega dejstva pa bi bilo ravno tako napačno soditi, da nova doba in tehnizacija na umetniškem področju zavira kulturni razmah, kakor trditi, da razmah tehnizacije zavira in ugonablja kmetijsko obratovanje. Človek, ki živi le v družbi in ne sam zase, ne more in ne sme mimo napredka, ki je sad borbe za boljše in lažje življenje vseh ljudi. Kdor ne gre s časom, obstane ob robu poti in življenje gre mimo njega v nezadržljivem toku. Če tega ne spoznamo pravočasno, zamude nikdar več ne bomo dohiteli.

V čem lahko vidimo napredek filma z ozirom na našo kulturno-prosvetno dejavnost in kakšnega pomena je za nas.

Ako vzamemo umetniški film, ki vsebuje življenjski dogodek ali zgodbo, vesele ali žalostno, kakor smo pač vajeni videti takih prizorov na odru v neposrednem predvajanju igralcev, lahko brez nadaljnega oklevanja priznamo, da s tako enostavnimi sredstvi in pripomočki, kakor pri filmu, ne bi mogli doživljati kulture na nobenem odru. Filmska aparatura, zvočnik in belo platno nam pričarata iluzorični svet, ki postaja v teku prikaza-

nih odn. predvajanih dogodkov ob majhnem sodelovanju naše fantazije živ del našega notranjega doživljanja ne le za trenutek, temveč včasih za dolgo dobo po doživetju v kinodvorani. Gotovo je takega učinka sposobna tudi navadna odrska predstava. Vendar je film vsled enostavnih sredstev in svoje preproste predvajalne oblike usposobljen, da posreduje kulturo tudi najširšim ljudskim množicam. Ne le na enem mestu lahko v neposrednem nadaljevanju prikazuje isto igro stoterim drugim gledalcem, ker se igralci, posneti na filmski trak, ne utrudijo igrati pred svojim občinstvom noč in dan — neprehoma. Filmski trak, aparatura in platno najmeta v majhnem vozilu dovolj prostora in lahko obiščeta zadnjo vas, katere prebivalstvo nikoli ali le redko lahko prisostvuje kulturnim prireditvam. Stroški za predvajanje filma so majhni — v nasprotju z velikanskimi izdatki ob vseh neposrednih odrskih priredbah, katerih predstave so poleg tega vedno vezane na gotove okoliščine, ki omogočajo njihovo izvedbo — in je vsled tega tudi vstopnina za filmske predstave dosegljiva za vse sloje ljudstva, ki tako v najširši meri lahko postanejo deležni kulture in kulturnega izživljanja.

Kakor večkrat v gledališču, tako igrajo v še večji meri tudi pri filmu veliko vlogo »gospodarski« momenti, ki pa vedno samo kvarno vplivajo na kulturno in umetniško raven filmskih tvorb in jih čisto ponižajo na stopnjo banalnih izrodov nebrzdane fantazije najprimitivnejših človeških nagonov. Preračunani na duševno in moralno nezrelost velikega števila ljudi s svojimi divjimi orgijami seksualnega in kriminalističnega značaja nimajo nič več skupnega s kulturo in so daleč oddaljeni ciljem, katerim naj bi služila filmska umetnost za vzgojo in dobrobit človeštvu. Takih filmov si pošteno ljudstvo ne želi in jih obsoja, ker predvsem kvarno vplivajo na moralno in značajno nedozorelo in neustaljeno duševnost mladine, ki često v svojo veliko škodo išče take nevredne filmske zabave.

Zaradi tega pa nikakor ni umestno, da

obče obsodimo filmsko dejavnost, ker tudi ne moremo zavreči gozda zaradi slabega drevesa. Film stoji danes kljub mnogim pogreškam in pomanjkljivostim kot dragocen činitelj v službi kulture in prosvete. Predvsem tam, kjer se polno zavedajo njegovega velikega vzgojnega in občekoristnega pomena, postaja vedno bolj nepogrešljiv pomočnik za vzgojo in prosvetljevanje ljudskih množic.

Predvsem mlada slovenska filmska produkcija, ki je začela s svojim razvojem šele po končani zadnji svetovni vojni, se tesno drži lepe slovenske kulturne tradicije, s katero smo povezani tudi mi koruški Slovenci z vsemi duševnimi in zgodovinskimi vezmi in je žela s svojim udejstvovanjem od vsega početka neoporečne uspehe. Čeprav je izšlo do sedaj šele nekaj slovenskih filmov, so nekateri izmed teh že doživeli prve nagrade in visoka priznanja v filmski oceni na mednarodnih bienalah v Benetkah. Na to smo Slovenci lahko ponosni, ko se hkrati lahko zavedamo, da uživajo slovenski filmi ne samo ugled, temveč tudi splošno priljubljenost v vsem svetu. Kakor slovenska igra na odru, je ostal umetnost in kulturna vrednota tudi slovenski film na platnu.

Toda ne samo umetniški filmi stojе danes v službi kulturne prosvete. V nič manjši meri ne odigravajo prav tako važno vlogo takoimenovani »kulturni« ali »dokumentarni« filmi, filmski tedniki in siceršnji poučni filmi, ki jih predvajajo v najrazličnejše namene.

Za splošno ljudsko izobrazbo so »kulturni filmi« poučno sredstvo, ki ga danes ne moremo več misliti iz civiliziranega življenja. Kot dodatek glavni filmski predstavi v kino-dvoranah predstavljajo večkrat glavno privlačnost za mnoge ljudi, ki često obiščejo kino samo zaradi kulturnega filma. Saj ti filmi vendar posredujejo gledalcem znanje iz najrazličnejših področij v plastični, življensko naravni in lažje razumljivi obliki, kakor bi mogla to katerikoli knjiga. Prav tako služijo kulturni in dokumentarni filmi za poučevalno sredstvo na ljudskih univerzah, na

mnogih šolah — in tudi za najvišjo stopnjo šolanja na vseučiliških uporabljajo danes film kot nenadomestljivo poučno sredstvo.

Filmski tedniki seznanjajo gledalce z dogodki iz vseh predelov sveta, jih zbližujejo z razmerami, navadami in lepoto daljnjih tujih krajev in ljudi ter jih tako povezujejo v sklop človeške družbe, ki ne pozna meja. V tem pogledu spada film danes med najbolj zanimive obveščevalce, ki ga po svoji splošno razumljivi obliki ne more prekositi noben časopis.

Vendar film svojega razvoja še ni končal. Kot najnovejšo optično-tehnično iznajdbo lahko beleži filmska industrija produkcijo večdimenzionalnih filmov. Prednost teh filmov je v tem, da ustvarjajo pred gledalci slike, ki dajejo vtis globine in s tem močno pojačajo naravni učinek filmskega dogodka. Gledalcu se zdi, da se nahaja v sredi slike in dogodka in se čuti v neposredni stiki in bližini vseh sodelujočih. Večdimenzionalni film, ki so ga med drugim predvajali tudi že pri nas, bo postal brez dvoma film bodočnosti.

Predno pridemo do zaključkov iz tega poglobljanja, se ozrimo še na drugo sodobno obliko kulturno-prosvetnega izživljanja, ki nam jo je omogočil razvoj znanosti in tehnike. To je radio.

Z neverjetno naglico se je povzpел razvoj te tehnične panoge iz skromnih začetnih poskusov do današnje stopnje, ki nam omogoča v najbolj široki meri, udeležiti se vseh svetovnih dogodkov in biti deležni kulture bližnjih sosednih in najbolj oddaljenih tujih narodov sveta takorekoč s pritiskom na gumb. Po zaslugi tega tehničnega in civilizatoričnega napredka se lahko povezuemo ob vsakem času z vsem svetom in lahko v trenutku izberemo kraj, s katerim hočemo stopiti v pasivno stiko. Po mili volji si lahko izbiramo iz ogromnega repertoarja stoterih oddajnih postaj svoj zaželeni program — glasbo, slušno igro, predavanja iz znanosti, tehnike, zdravstva, kmetijstva ali katera si bodi druge življenjske panoge. Kdor želi, lahko posluša tudi verske pri-

dige in celo nedeljske maše. Naj si lije dež, naj divja snežna burja, v topli sobi, ne da bi morali stopiti iz hiše, lahko sprejemamo, kar nam pošiljajo po nevidnih valovih iz daljnih oddajnih postaj umetniki in znanstveniki, lahko poslušamo poročila o dogodkih v svetu in o političnemu razvoju, ki v zadnji konsekvenci vedno spet prizadene tudi nas same, ki smo vključeni v veliko človeško družbo, s katero živimo in preminemo. Tako postajamo po zaslugi tehničnega razvoja vedno bolj del svetovnega dogajanja, del svetovne kulture.

Kar velja za film, velja v polni meri tudi za radio. V kolikor doživljamo v filmu dogodke tudi optično — z očmi —, smo pri radiu za to prikrajšani in moremo sprejemati le akustično — s sluhom. Toda to le zaenkrat še. Če stoji nekje zapisano, da je v »začetku bila beseda«, velja to tudi za radio. Toda lahko smo prepričani, da vedno ne bo ostala samo »beseda«. Že danes obratujejo v mnogih deželah na takoiimenovanih ultra-kratkih valovih televizijske postaje, ki omogočajo, da sprejemnik na posebni plošči tudi optično reproducira slike, ki so jih prinesli seboj valovi iz oddajne sobe ali oddajnega odra. Žal ti valovi splošno ne zmorejo večje daljave, kakor dogleda in je gradnja televizijskih postaj povezana z velikimi stroški. Toda v primeru — morda je ta čas bliže, kakor moremo to danes domnevati —, da se mreža takih oddajnih postaj razširi, množično izdelovanje televizijskih sprejemnikov ne bo več predstavljalo nobene ovire za najširši razmah televizijske dejavnosti. Kakor spadajo današnji navadni radio-aparati že k vsakdanji hišni opravi, tako jih bodo tedaj zamenjali televizijski sprejemniki in povezali akustično sprejemanje z optičnim ter prinesli v hišo najbolj aktualni kinematografski spored. Toda to naj bi bilo povedano le mimogrede.

Radijski program do danes obče ni podvržen tako hudi kritiki, kakor je film. V trenutku pa, ko bo v velikem obsegu do gotove mere zamenjal tudi film, bodo veljale zanj prav iste mere — v kolikor ne

bo potrebno strožjih —, kakor veljajo danes za film.

V času tako silnega razmaha tehnike, ki ima svoj neposredni vpliv tudi na kulturno-prosvetno dejavnost, bi bilo nesmiselno, upirati se vsem novostim, ki jih prinaša ta revolucionarni preobrat. Gotovo ljudska prosvetna dejavnost s svojimi starimi oblikami ni v stanu tekmovali z novimi pridobitvami na področju posredovanja kulture. Morda je ravno v tem vzrok hiranja našega nekdanj tako živahnega ljudskega kulturno-prosvetnega življenja tako v mestu, kakor tudi na vasi, ki po današnjih prilikah od mesta ni več tako oddaljena in zaprta, kakor je bila to nekdanj.

Če pa stare oblike naše ljudsko-prosvetne dejavnosti ne zmorejo tekmovala z novim tehničnim napredkom, se moramo pač poslužiti novih oblik in izkoristiti tehnični napredek tudi v dobro naše kulturne rasti.

Pri filmu ne moremo sodelovati subjektivno, vendar se lahko poslužimo njegove dobrine, da posredujemo z njegovo pomočjo kulturo in znanje najširšemu krogu naših rojakov. V naših razmerah bomo mogli zadostiti potrebam samo s potujočim filmom, s katerim bi lahko ponesli kulturno predstavo, tedenski obzornik in kulturni film v našo najbolj zakonito vas. To težnjo je Slovenska prosvetna zveza kot vodilna kulturna organizacija koroških Slovencev že upoštevala, ko je vložila prošnjo za podelitev koncesije za potujoči film. S potujočim filmom pa bomo odprli našemu ljudstvu možnosti širokega kulturnega izživljanja in mu pripomogli do uživanja kulture v sodebni moderni obliki.

Široko možnost subjektivnega sodelovanja pa nudi — tudi ljudsko-prosvetnemu udejstvovanju — radio. Radio je namenjen ljudstvu, ljudstvo samo naj bi pa tudi po svoji strani vplivalo na vsebino in značaj programa, v kolikor so mu za to odprta vrata.

V kolikor je dana priložnost za to nam koroškim Slovencem, je potrebno, da jo izkoristimo do zadnje možnosti.

Predvsem je tu oder naših slovenskih pevskih zborov, s katerega lahko pošiljajo svojo pesem v vse vetrove in jih bo tudi ujel na uho zadnji naš rojak, ki večkrat ne more priti na kulturne prireditve. To pesem — lahko s ponosom rečemo, da je naša pesem lepa in dostopna vsakomur — pa poslušajo tudi drugorodni rojaki in tudi ljudje, ki bivajo daleč od tod. Lepota pesmi blagodejno vpliva na vsakogar, ki nosi v sebi pošteno srce ter nevidno združuje in povezuje preko mej in pregrad vse, ki so dobre volje. Predvsem pa pritegne domačine, ki sede pri sprejemnikih ter poslušajo domače zvoke svojih bližnjih ali znanih pevcev. Tako povezuje pesem med seboj široko občinstvo, ki je morda zelo različno po jeziku in duševnosti, a vendar ob njej hkrati občuti lepoto in bogastvo naše ljudske kulture in tako si preko pesmi podajajo roko in srce ljudje, ki se nikoli niso poznali.

V času, ko kulturno življenje na domačih odrih ni več živahno, si moramo ustvariti možnost, da lahko v svoji sobi poslušamo igro ali kulturno prireditev in jo tudi posredujemo mnogim drugim rojakom, ki si žele odrske predstave. Kar na domačem odru ustvarijo kulturni pripomočki, scenarija, obleke, mimika igralcev z ozirom na optični učinek uprizoritve, to ustvarja poslušalcu ob poslušanju radijske igre njegova lastna fantazija. Nehote sodeluje z igralsko skupino morda bolj tesno, kakor je to primer v kulturni dvorani. Gotovo se tega učinka radijske slušne igre niti ne zavedamo v polni meri, lahko pa smo prepričani, da bo nam postala prav tako domača, kakor običajne odrske predstave, če se bomo enkrat vanjo vživeli. Izvajanje takih iger pa nikakor ni tako ali bolj težavno, kakor je izvedba domačih prireditev na odru, čeprav je treba upoštevati nekaj drugih momentov, ki pri siceršnji uprizoritvi ne pridejo toliko do izraza. Tudi tehničnih ovir za oddajanje takih iger ni, ker se take slušne igre v vsakem primeru predhodno posnamejo na trak in lahko pride snemalec s svojo snemalno napravo v vsako vas.

Poti, ki nam nadalje še stojе odprte pri sodelovanju z radijem, so številne in raznolike. Naloge, ki nas tu še čakajo, so velike. Našemu kmetu mora postati radio vsakdanji svetovalec, gospodinjī mora pomagati pri vsakdanjih vprašanjih, otroku mora biti prijatelj, vsem pa učitelj, vzgojitelj in posredovalec najgloblje in najlepše človečanske vrednote: kulture.

Nismo še tako daleč; nova kulturna

sredstva nam še niso v polni meri nadomestila vsega, kar puščamo v razvoju časa za seboj. Vsled zgodovinsko pogojene zaostalosti nam je pot do uspeha in cilja mnogo težja. Mimo »čitalniške dobe«, do katere nam je bila dolga pot, nas je povedel razvoj časa. Ta doba je za nami. Pogumno stopimo čez prag nove stvarnosti in izkoristimo tudi vse dane nam možnosti dosedanjega tehničnega napredka, da ne ostanemo pod kapom!

M. GASPARI: Deseti brat in desetnica

DOBRI IN SLABI FILMI

V filmskem svetu živita od vseh početkov dva nasprotujoča si nazora:

po prvem je film industrijski proizvod in trgovsko blago; lastniki filmske tehnike skušajo filme čim ceneje izdelovati in čim dražje prodajati, to je njihov poglavitni namen in cilj;

po drugem nazoru pa je film nova močnost umetniškega ustvarjanja, z njim naj bi, kakor je dejal Maksim Gorki, »Sejali« med množice gledalcev »lepo, dobro, plemenito.«

Filmi so nastajali in nastajajo po enem izmed obeh nazorov in v svetu filmskega ustvarjanja velja pravilo: po prvem nazoru izdelujejo zvečine slabe in po drugem usvarjajo večidel dobre filme.

Nasprotje med obema nazoroma je dandanes prav tako živo, kakor je bilo pred pol stoletja, ko so izšli prvi filmi. Tudi mi ga doživljamo in ugotavljamo s preprosto trditvijo, da je film, ki smo ga gledali, **d o b e r** ali pa **s l a b**.

Podatkov o tem, koliko je »dobrih« in koliko »slabih« filmov, nimamo, kakor nimamo podatkov, koliko izide vsako leto na primer »dobrih« in koliko »slabih« knjig. Pogosto pa beremo trditve, da so slabi filmi v znatni večini, da je namreč na sto izdelanih filmov komaj deset dobrih. Tudi kritični pregled sporeda posameznih kinematografov nas prepričuje, da utegne biti ugotovitev o razmerju med dobrimi in slabimi filmi resnična.

Ni več novost, da je postal film v zadnjih desetletjih sredstvo, ki poleg tiska in radia najmočneje vpliva na misel in čustvo sodobnega človeka. Statistike nam pripovedujejo, da je na svetu nad sto tisoč kino dvoran, dalje, da izdelajo filmski proizvajalci vsako leto okoli dva tisoč filmov in da gleda na leto filme deset milijard gledalcev, med katerimi je tri četrtine mladih ljudi.

Zato je prav, če znamo razlikovati njihov vpliv na svoje misli, čustva in nazor, le tako bomo znali izbirati filme, ki bodo nam in našim otrokom v prid, kakor je lahko samo dober film, dobra knjiga, dobra gledališka predstava, dobra glasba, lepa slika...

Razlikovati med dobrimi in slabimi filmi ni vselej lahko. Dogaja se, da je film, ki se nam zdi na prvi pogled slab, po tehtnejšem premisleku in v resnici dober, in narobe. Vsak film seveda vsem ljudem ne ugaja enako. In narobe: presoja filmov je odvisna od našega svetovnega nazora, od naše starosti, od izobrazbe in življenjskih izkušenj, kakor pač presoja del vseh umetnosti, pa tudi vsakdanjih doživljajev in dogodkov, s katerimi se srečujemo v življenju.

Toda tako utemeljena različnost presoje ni tako mnogotera, kakor se utegne zdeti na prvi pogled. Razlike, vse so utemeljene v omejenih razlogih, se navadno ne nanašajo na bistvo vrednosti filma, marveč le na njegove podrobnosti; razen če se docela razlikujemo v svetovnih nazorih. Brž ko smo v odnosu do življenja in do nalog, ki jih ima umetnost v človeškem življenju, približno istih misli, bodo v bistvu enako tudi naše sodbe o vrednosti posameznih umetnin.

Zato se pri ocenjevanju filmov praviloma ne bomo motili, če jih bomo presojali z istimi merili, s kakršnimi presojamo dela drugih umetnosti, pri tem pa se zavedali, da gledamo **f i l m s k o** in ne **g l e d a l i š k o** predstavo, **f i l m s k o** in ne **n e g i b n o** sliko, da doživljamo **f i l m s k o** uprizorjeno in ne **v k n j i g i** **n a p i s a n o** zgodbo.

V ta namen nam je potrebno osnovno znanje o filmu, ki si ga lahko osvojimo iz filmskih knjig, in v prid nam utegnemo biti tudi sestavki o filmih, ki redno izhajajo v naših časopisih. Pri presoji fil-

mov se zatorej predvsem zavedajmo naslednjega pravila:

Od dobro igranega umetniškega filma zahtevamo, da obravnava v filmsko čim bolj popolni obliki pomembno in življenjsko pristno vsebino. Z drugimi besedami: dober film mora reševati pomembno, v življenju utemeljeno vprašanje, mora biti »zanimiv« in »napet« po svoji zgodbi, »pristen« in »resničen« po vsebini in po sredstvih, s katerimi nam filmski umetniki vsebino posredujejo: po značajih oseb, po njihovih dialogih, po okolju in vzdušju, v katerem se zgodba odigrava, skratka, po vsem vidnem in slišnem dogajanju, ki ga med filmsko predstavo dojemamo s svojimi čustvi in s svojo mislijo.

Filmi z nepomembno ali ponarejeno vsebino, z osladnimi, nepristnimi doživetji in vsakovrstnimi neutemeljenimi pretiravanji, so življenjsko in umetniško neresnični, so slabi. Pravimo jim »plaža« ali »standardno filmsko trgovsko blago«.

Med najboljše filme, kar smo jih gledali v minulem letu, štejemo švedski film »Plesala je eno samo poletje«. Čemu? Film vendar ne obravnava »visokega« in »zamotanega« kompleksa psiholoških ali družbenih problemov, kakor na primer francoski »Vsi smo morilci«. To je res. Vsebina filma »Plesala je eno samo poletje« je preprosta, dejal bi vsakdanja, toda zato nič manj pomembna in življenjsko pristna. Film nam pripoveduje o mlademu študentu, ki pride iz mesta k stricu na deželo na počitnice in se tamkaj zalubi v preprosto dekle. Usoda njune ljubezni je spričo spopada z zastarelimi nazori dekletovih staršev in vaškega pastorja pomembno vprašanje tisočev današnjih mladih ljudi, ki se morajo bojevati za svoje najgloblje in najlepše čustvo ljubezni v enakem ali v podobnem okolju. Ker je zgodba »polna« in se dovolj »napeto« odvija, ker jo uprizarjajo nadarjeni igralci in nam jo posredujejo tudi z vrsto lepih pokrajinskih slik ter mojstrskih upodobitev najintimnejših človeških doživetij, je film »dober«. Dober je, ker pritegne našo pozornost, ker nas s svojo vsebino pretrese, ker nam očarlji-

vo lepo pove pomembno resnico o življenju, ker nas tako uči boljše in lepše živeti.

Ena izmed najboljših komedij, kar smo jih videli po vojni, je ameriški film »Čez noč rojena«. V njej se duhovito norčujejo iz zabitega, brezobzirnega bogataša, ki si z goljufijami nagrabi milijone, nato pa živi v prepričanju, da lahko kupi vse za dolarje: hišo, ženo, novinarje, ki naj bi pisali v časnike po njegovih željah in senatorje, ki naj bi glasovali v parlamentu za zakone, ki bi bili njemu v prid. Domiselni in pošteni novinar pa ga zadene na najboljčutljivešem mestu: njegovi »kupljeni ženi« — nadležno neumni lepoticici — odpre oči, in ko se dekle zave svoje pameti ter spregleda goljufe, med katerimi živi, se bogatašu, ki pa jo ima res rad, upre in ga osramočenega zapusti.

Problem, ki ga komedija obravnava, je pomemben in vsebina življenjsko pristna, saj v današnjem svetu živi na tisoče ljudi z lastnostmi takih in podobnih mogotcev ter njihovih pokornih in upornih sužnjev. Ameriški umetniki nam posredujejo vsebino z odlično igro, z duhovitimi dialogi in s spretno grajeno, napeto komedijsko zgodbo. Tako nas film uči bolje razumevati svoje in drugih ljudi lastnosti, uči nas bolj naravno in bolj razumno živeti. Za primer slabega filma vzemimo ameriškega »Scaramouche«, ki ga je gledalo tudi na deset tisoče naših gledalcev. Film obravnava pomembni problem: pripoveduje nam o domiselnem pogumnem junaku, ki se ob začetku francoske revolucije postavi na stran revolucionarjev in se skrit za masko igralca — Pavlihe, znanega tedaj po imenoma Scaramouche, bije zoper fevdalno gospodo. Toda pomembni problem »junaka v velikem zgodovinskem času« docela zbledi sričo dejstva, da ameriški filmski delavci ponarede svojega »junaka« in da jim sploh ni mar zgodovinska resnica o francoski revoluciji: iz Scaramouche naredijo pretiranega, vrtoglavo pogumnega jezdeca, sabljača in ljubimca z neizmerno srečo; ob koncu filma se izkaže, da je nezakonski sin plemiča in torej polbrat svojega glavnega sovražnika grofa

de-Mainsa. Obdobje francoske revolucije spremene v pustolovščino, ki jo odločita z medsebojnim sabljanjem oba polbrata — plemiča. Skratka: »Scaramouche« je življenjsko nepristna in zgodovinsko ponarejena storija, polna neumnih dialogov, pretiranih junačenj, zlaganih čustvenih izlivov, doživetij in dejanj.

Filmi, kakršen je »Scaramouche«, nas napačno poučujejo o zgodovinskih osebnostih in obdobjih, ter tako obubčajo naše znanje in s svojo grobstjo posurove naša čustva nravi.

Primerov za slabe filme je žal na pretek. Skušajmo jih izluščiti iz našega filmskega sporeda po omenjenem poglavitnem merilu in po tehtnem premisleku. Naj nas pri presoji, ne zapeljujejo podrobnosti: »priljubljen« igralec, nekaj dobrih dovtipov, domiselna jazz glasba, lepe dekoracije, zgolj lepe slike in podobni detajli. Film presejamo vselej po tem, kako vpliva na nas kot v s e b i n s k o - o b l i

kovna celota. Če nanj pozabimo, ko prestopimo prag kinematografa, če nas prepričuje, da je življenje ogabno in ljudje v njem zgolj lopovi, če nam dopoveduje, da je na svetu brezmejno razkošje, v katerem žive bogovom podobni junaki, ki jih navadni zemljani nikoli ne bomo dosegli — skratka, če nam jemlje pogum in veselje do dela in življenja, je film neresničen in zato slab. Dober pa je, če nam pripoveduje o usodah ljudi, morda celo o trdih človeških resnicah in o težkih naravnih boleznih tako, da obogati našo misel in zavest, da oplemeniti našo nrav in naša čustva, skratka, če nas s svojo vsebino očisti in nam pomaga boljše ter lepše živeti.

Lastnemu premisleku in sodbi o dobrih in slabih filmih pa naj bo slej ko prej v pomoč čim boljše znanje o filmu, in poslednji smisel naj mu daje čim globlje dožemanje in razumevanje velike stvari, ki ji pravimo »življenje«.

*Melviče — v sredini za cerkvenim stolpom stara šola in župnišče
desno v ozadju nova šola*

RDEČE JADRO

Napotil sem se na dopust in bilo je menda že jeseni, ko je morje že nekoliko hladno, ko so trave že pogorele in so ostali zeleni edino še pinije in mirte in lovor, ti pa tako in tako zelenijo zmeraj, kakor zmeraj zeleni človeško upanje.

Pesek mi škriplje pod nogami, noč je temna, in ko se ozrem po cesti, potujejo razsvetljena okna avtobusa že po klanecu navkreber. Le naj gredo, si pravim, jaz ostanem tu, v Domu, na dopustu. Okna hipoma ugasnejo in vem, da so se preko-balila čez klanec, da se že spuščajo na drugi strani hriba nizdol po gladki asfaltni cesti. Vem tudi, da ima voznik čepico še vedno pomaknjeno na tilnik in da ves čas polglasno govori z deklico, ki sedi za njim in pestuje dve črni kiti las.

Jaz ostanem tu, si pravim, na dopustu, kjer bom komaj nekaj metrov od morja še v spanju poslušal njegovo neponarejeno govorico. Dom je že zdavnaj prazen, ostala je samo gospodinja, tako da me ne bo nihče vznemirjal, in nikjer se ne bi ta čas počutil tako kakor tu.

Pesek mi škriplje pod nogami in mislim na morje, kakršno je jutraj, ko je še zapredeno v bele tenčice megle. Mislim nanj, kakršno je pod plameni vzhajajočega sonca, ali zvečer, ko je sonce že zatonilo in ga pregrinja krhka tenčica mraka. Mislim nanj, kakor bi mislil na ljubezen, s čudnim trepetanjem v prsih, in nato mislim nanj kot na simbol vsega, čemur pravimo življenje. Potem si pravim, da je že dovolj tega neumnega razmišljanja, in se podvizam po peščeni poti tik ob morju, ne da bi ga videl. Samo slutim ga in slišim, kako rahlo plivka ob nizko obalo.

Zjutraj se hkrati s soncem povzpnem na hrib nad Domom, da se mi odpre pogled na vse strani kakor na življenje, kadar ga zagledaš v vznesenem trenutku. Nikjer ni ne meja ne ovir, ena sama radost je razlita čezenj in čez me. Poglej in

prisluhni, si pravim, kajti to je največ, kar si lahko želiš!

Čisto pod seboj zagledam temnozelene globine in na površini teh globin je kakor uganka polžasto zavita ribiška mreža. Čisto majhna je videti in pajčevinasta, vendar se moja misel ukvarja z njo delj, kot bi pričakoval. Globine so smaragdno zelene, grozljive in lepe, in venomer skušam razvozlati uganko, pa je ne vem in nisem prepričan, da jo bom kdaj vedel.

Ko se nato obrnem, zagledam pred seboj zaliv in spoznam, da je sčrtan kakor šolski zvezek, kajti tam so soline, in tam naprej je nekakšno jezerce, sveže zeleno in podolgovato, poraslo s trstičjem, šepetavam prijateljem sapic in vetrov. Nad njim je hrib kakor rajski vrt, in tam naprej je spet slutiti morje in neskončno daleč nekje so morebiti gore.

Potem se spet obrnem in sledim razgibani črti obale vse do tja, kjer nenadoma vzkipi kvišku stolp, kakor od goreče luči obsijan od vzhajajočega sonca. Pod njim se ta trenutek prebuja kamnitno mestece, kakor ustvarjeno za dom Lepi Vidi. Sredi ulic, tlakovanih z okroglim kamenjem, se gotovo že podijo kodrasti otroci in mačke se že sončijo za okroglimi dimniki. Doli v luki pa so jadra, jadrnice in speči ribiči, pokriti s ponjavami. In mož, ki za zajtrk odpira ostrige. Na robu pomola je steber z lučjo, ki začne na večer mežikati pa mežika vso dolgo noč, kakor opomin vsem tistim, ki ne vedo, kdaj se je treba vrniti.

Nato se znova ozrem podse in vidim Dom, obdan z zelenimi krošnjami pinij in z obrezanim grmovjem dišeče mirte. Vidim starega osla, privezanega na figovec, kako muli zadnje ostanke požgane trave. Vidim rumen čoln, priklenjen v pristanu, kako se — kot bi me pričakoval — vabljivo pozibava. Nedaleč od obale dva ribiča stoje sunkoma poganjata

čoln in čoln ima belo progo okoli trebuha. In še dalje neslišno drsi lupinasta jadrnica s štirioglatim oranžnordečim jadrom, ki ga je napela jutranja sapa. Tako se ti zdi, kot bi mu pripovedovalo presenetljivo pesem o Lepi Vidi.

Tedaj mi oči nehote uidejo spet na kopno. Po travniku gre vitko, črno laso dekle v oranžnordeči jopici. Gre do ceste, se za hip ustavi v pristanu, kjer se leskeče srebrna ploskev odvrženih rib, stopi po cesti in nekaj trenutkov nato izgine.

Stojim in se ne premaknem. Nenadoma se mi zazdi, da sem kljub vsemu nekaj zamudil, ko nisem prišel že prej, da sem zamudil nekaj, česar ne bo nikoli več.

Tudi danes je oblečena v rdečo jopico, ampak jaz še vedno ne vem, kako ji je ime.

— Veš, pravi, nesrečna sem, ker sem ženska, ker ne morem biti mornar. Rada bi bila mornar. Včasih se sklonim čez pomol, se poiščem v vodi in pomislim, kako bo nekoč, ko se bom spet tako pogledala, pa ne bom več imela rdeče jopice, sploh ničesar več, zaradi česar bi se človeku splačalo ozreti. In če ti takrat ne bom mogla reči: Glej, minilo je, ampak minilo je kakor sanje, potem tudi zdaj nima nobenega smisla, da se ogledujem.

— Lepo je biti mornar, pravim jaz in jo gledam.

— Lepo, zavzdihne, zakaj pa nisi mornar?

Gleda me s črnimi očmi, ki so še otroške in že izkušene, a jaz res ne vem, kaj naj bi ji rekel. Vem samo, da moram nekaj reči.

— Nisem mornar, ker nimam ladje. Tudi če bi imel ladjo, morebiti ne bi bil mornar. Nisem se rodil na pravih tleh, da bi bil lahko mornar. Jaz lahko samo stojim na obrežju in gledam za njimi, kako plujejo neznano kam.

— Rada imam to deželo in šla bi na morje, četudi samo zato, da bi se lahko vračala, pravi nato in me zamišljeno gle-

da. Njene črne oči so svetle, obraz je zavzet, vrat ima vitek in krhek, a njena jopica je kakor tisto jadro, napeto od sap in hrepenenja.

— Le zakaj nisi mornar, da bi me vzel s seboj? vpraša nato.

Dobro vem, da to ni ne šala ne domislek, da je vse to zares.

— Nisem, odgovorim in skomignem z rameni.

— Ti bi bil lahko mornar, pravi očita-joče. Saj si vendar mož!

Sram me je zaradi tega in v zadregi pogledam mimo.

— Ti tega ne razumeš, ker si še navivna. Saj še ne veš, kaj se pravi — biti mornar! Tega ne razumeš, da je tudi z moškimi lahko tako, da sploh ne more biti mornar.

— Tega res ne razumem, pravi razočarano.

— Res se je treba samo odkleniti. nadaljujem, dvigniti sidro in odpluti, ampak...

— Dvigniti sidro! vzklikne in dvigne roke. Dvigne jih tako, da jaz tega ne bi znal ne popisati ne naslikati. Res ne vem, čemu jih je tako dvignila. Morebiti zato, da bi me spravila v obup.

— Na svidenje! pravim nato in hitro odidem ob obali.

— Ti! vzklikne za menoj. Poslušaj!

Obrnem se in jo pogledam. Stoji tam v svoji rdeči jopici in me gleda z velikimi očmi.

— Dvigni sidro! zakliče. Jaz ga dvignem slej ko prej!

Ne da bi ji odgovoril, odidem. Čutim jo, kako še vedno stoji in gleda za menoj. Ko se čez čas ozrem, jo vidim, kako se sklanja čez pomol in se, podobna srni, ogleduje v bistri vodi.

Hodim po obali, gledam v daljavo, oziram se po terasastih gričih, ki rodijo žlahtno vino, in premišlujem o usodah, ki jih srečujem. Zamišljam si, kako neki bi potovale kot jadrnice po tem neskončnem morju. Ampak vsaka bi imela drugačno barvo jader. Bile bi s črnimi, zele-

nimi, rumenimi, belimi jadri, bile bi take, ki bi jih jadra nenehoma napihoval pri-jateljski veter, bile bi tudi take z ohlap-nimi in tudi take z zvitimi jadri, prepuš-čene samo tokovom pod seboj. Nekate-re bi bile morebiti sploh ves čas prikle-njene v pristanu in bi se pozibavale sa-mo toliko, kolikor bi jim dopuščale vrvi. In sploh bi bilo vse morje polno jader in življenje bi bilo pregledno in pisano ka-kor okna starih katedral. Za vsako po-sebej bi že od daleč vedel, kaj jo je nag-nalo na morje: ali je zaplula za ribami, ali za zabavo, ali morebiti zato, ker je pač treba pluti kamorkoli. Edino za rdeče jadro, za tisto bi ne maral, da bi bilo pri-vezano ali ohlapno, niti da bi plulo sa-mo zavoljo rib. Tisto bi pač moralo biti najlepše, pluti bi moralo najdalj, a morje bi se moralo vznemiriti ob tem najmanj tako, kakor se vznemiri, kadar vržejo vanj človeka, ki je storil nesrečno smrt.

Tedaj, ko bi že vse jadrnice zaplule, bi stal na obali in bi gledal za njimi. Gledal bi in jim zavidal hrepenenje, ki bi jih prevzemalo po kopnem čedalje bolj, ko bi se mu odmikale. Stal bi in samo gledal, ampak moje hrepenenje ne bi bilo enako njihovemu.

Takrat bi moralo priti rdeče jadro. Brez pomišljanja bi sedel v njegovo sen-co, srce bi mi trepetalo, kot mi sploh še ni trepetalo, in morebiti bi potem razu-mel marsikaj, kar zdaj ne morem.

Tako hodim po kameniti obali, morje se mi spreminja pred očmi in jaz se spre-minjam z njim.

★

Ta zemlja je kakor žgana glina, pinije so temnozelenene in dekle je v rdeči jopici. Le zakaj hodi po tistem ožganem travni-ku in zakaj je ravno tam nekje temno-zelena pinija? Saj nisem slikar, navaden človek sem, ki niti ne vem imena vsem barvam, ki jih vidim. Čemu je šla tod ravno tisto jutro, ko sem stal vrh hriba in nisem maral misliti na nič drugega ka-kor na morje, ki mi je ležalo pod noga-

mi in se mi je poklonilo v zlati tenčici jutranjega sonca? Čemu ji je treba hoditi z doma v rdeči jopici, ki mi je ostala v očeh, in čemu bi bila rada mornar? Zdaj venomer mislim na tisto rdeče jadro v daljavi, ki brez mene neslišno plahuta neznano kam. To jadro me vznemirja, ampak to jadro je v resnici tisto, ki je moralo biti in tudi je najlepše med vsemi drugimi jadri.

★

— Ali boste poslušali radio? me sleh-neri večer vpraša gospodinja. Slehneri večer ji odgovorim:

— Nikar. Prizanesite mi s tem. Utru-jen sem. Spat pojdem.

Ne pogledam ji v oči, kot bi ji imel kaj skriti. Potem zares odidem v svojo sobo, odmaknem vetrnice, tako da tudi s po-stelje vidim blesk morja in ribiške luči v daljavi, berem pol ure Popotovanja kapi-tana Cooka in vendar ne mislim nanj. Tak suhoparen kapitan! Čez čas posku-šam zaspiti, pa ne zaspim, in ko nazad-nje zaspim, ne spim kakor po navadi, temveč mi morje šepetaje pripoveduje o Lepi Vidi. In jaz si dopovedujem, da nje-na pesem še ni končana, da se bo že kaj zgodilo, da bo rdeče jadro lepega dne za-plapolalo tudi nad mojo glavo. Potem v resnici zaspim in utonem v nič.

Ko se zjutraj zbudim, je zunaj že son-ce, zemlja je še vedno kakor žgana glina, pinije so še zmeraj temnozelenene in po travniku gre spet dekle v rdeči jopici. Prevzet skočim pokonci in stečem ven. Na stopnicah pa me ustavi gospodinja in mi zakliče:

— Zajtrkovat, prosim!

Tedaj je pesmi vsakokrat konec.

Predramim se, zajtrkujem sir in sala-mo, srebljem vročo kavo, potem spijem še kozarec radenske in vem, da pesem o Lepi Vidi nima kraja.

Kljub temu odidem na obalo pogledat, če se ni morebiti kaj zgodilo. Pa spoz-nam, da se ni še nič in da se še zlepa ne bo nič zgodilo.

F. MIHELIC: Partizanska kolona

Čebela Brenčela in pajek Tolovajek

Sonce greje kot krušna peč. Na Ratejevem vrtu je tiho, da kar zveni, kakor kje više v planini. Stari Ratej sedi na klopi pred čebelnjakom in pase muhe. Z daljnovidnimi očmi gleda na brade, kjer se mrgoleč srečujejo čebele, in na izletavnik »francoza«, kjer stoje v vrsti kakor vojaki in pahljajo z repetničkami mladice sapo v panj. Gleda in vidi in ne vidi; poslušaj in sliši in ne sliši...

Čebela Brenčela, tista z najdaljšimi repetničkami, ki dela najmočnejšo sapo, tudi gleda in poslušaj. Stara je že, a zdaj prvikrat vidi spet okrog sebe. Drugače je zmerom videla le delo. »Čimprej po sladkega peloda na rože medenke, ki ga imajo največ in najboljšega, potlej pa s čim večjim tovorom čim hitreje nazaj v satnico!« Najboljša letalka, najboljša računarka. Zdaj pa gleda in sanja. Tudi počivati je lepo in gledati in sanjati. Nemara bi kdaj poletala tja čez, čez tiste svetle stene planin, kam daleč, pa ne po beri, temveč kar tako, za kratek čas. In bi letala in letala, tekmovala z vsem svetom, še s samim kačjecem...

Brenčela pahlja in sanjari. In sliši visok glas, ki piska in piska, a so piski čedalje krajši, čedalje tišji. Brenčela ve, da je to pri Pajkovih. Velika mreža je včasih ob jutrih razpeta tam preko, potlej pa jo sonce posuši, da je skoraj ni videti. Pajek Tolovajek gospodari v nji ter lovi neprevidne in nerodne letalce. Tudi zdaj hiti zapletati plen. Vrtinči se ko nor, pa se spet umiri in z nožicami na svoje žrtve. Potem se vse umiri in potihne. Tolovajek naredi še zadnjo zanko okrog muhe in se odpelje oprezovat.

»Dober tek, Tolovajek!« mu zašumi Brenčela.

A pajek je sit in se mu ne ljubi niti odgovoriti. Še malo počaka, potem pa gre in povije plen v goste povoje, si sveženj obesi na rame, ga izstriže iz razpete mreže in odnese v kaščo za lačne dni. Potlej

šele ga obide dobra volja. Spusti se s konca veje pred čebelo Brenčelo, pobrca z nožicami in zatelovadi. Potlej se na široko razprostre in se naredi mrtvega, da se v čebelji sapi prijetno vozi kot na gugalnici in se hladi.

Brenčela ga gleda in se ji smili. Privezan je na teh pet pedi svoje mreže; pogumen telovadeč in predrzen napadač je sicer, a leteti le ne zna. Sama pa bi lahko poletela do konca sveta in še naprej...

»Ali ti je zelo hudo, ker ne znaš letati, Tolovajek?« mu zabrenči.

»Kaj bi letal! Tisto ni nič. Doma je najlepše!« se zlecne in važno pretegne pajek.

»Lepše je letati. Jaz bi pa tako rada letela kam daleč.«

Tolovajek presliši njeno željo. Ohladil se je v zračni kopeli, pa spet poprime nit in steče domov na pojužinek.

A prav takrat pride mimo Frčejev Francej z butaro protja. Dolge šibe ometajo z jablane pajkovo mrežo in Tolovajek sam obvisi sredi med njimi. Potaji se in počaka, kaj bo.

»Pasete, pasete, oče?« vpraša Frčejev, a stari Ratej dremlje in ga ne vidi in ne sliši. »Jaz pa v trg nesem, v trg,« pravi potem Frčejev bolj sam sebi kot očancu in odide naprej.

Šibe se trese in opleta, da se Tolovajek komaj drži na njem. Krčevito se oklepa in išče zatišja bolj v sredi butare. Leze in leze in kolikor bliže je nosača, toliko bolje je. Že je na njegovi rami, na srajci, in to je že kar prijetno. Zdaj pa urno nizdol! Je že na pasu pa na hlačah, še skok — pa bo na tleh... A na hlačnicah se mora spet z vsemi osmimi oprijeti, da z mahedravk ne telebne na tla, pa nemara nosaču ravno pod čevelj.

Urno se skobaca nazaj nakvišku pa po srajci spet po svoji poti v protje. Tu sklene počakati. Ves je že mrtev od tresenja, a listje in šibje ga prijazno péstuje in mu šumlja:

»Da bi nas vsaj kam daleč daleč nesli!«
»Naveličal sem se že tiste barjaste krnice.« šelesti razposajeni list. »Rad bi videl svet. Tam mora biti lepo!«

»Povsod je lepše kakor ob našem potoku,« zažvižga najdaljša šiba in spotoma poredno ošvrkne rožo s stebila, da odleti na cesto.

»Doma je najlepše,« se v utrujeni omedlevici spominja pajek in komaj še živi. Potlej ne sliši in ne čuti več. Šele takrat se predrami, ko ga nekaj strahotno treščiči ob tla z vso butaro vred. Skuša se pobrati in pobegniti, pa je ves polomljen. Kaj bo zdaj z njim?

Ko se prebudi, je okrog njega trda tema. Zagatno je, da komaj diha. Noge ima vse otolčene in pretisnjene. Komaj ga nosijo. Nekaj neznansko ropoče in bobni, vse se neznosno stresa. Pajek leze in leze, a še zmeraj ne pride na dan. Nazadnje le prikobaca iz srede butare in malo laže zaduha. A tema je še zmeraj ko v rogu.

Kje neki je? Kaj se godi z njim?

Potegne se v kotiček, kjer čuti, da bo najbolj v miru, in si napne gredo, da bi ga malo manj treslo. Potem utrujen zaspil. Ko pa se prebudi, je že velik dan, trušč je pa še zmeraj isti.

»Nemara se bomo peljali prav do Dunaja«, sliši pomenek pod seboj.

»To bo imenitno.«

Tolovajek potegne še dve, tri niti in si popravi gnezdo. In še primotoglavi vanj mušica in se prilepi na še mokro mrežo. Pajek nagnosko plane k nji, pozabi na bolečine in se zavrtinči okrog nje. Na hitro jo zamota v povoje in ji kar tam izpije kri. Potem pogrizne nitke in vrže prazen meh na tla.

Kaj še ne bo konec tega preklenskega tresenja?« zastoka nekdo pod njim.

Tolovajek pa misli le na to, kako bi najbolje razpel in razpredel mrežo. Plete in plete in se veseli svojega dela.

Nazadnje tresenje preneha, tudi trušča je manj. Potlej se vrata odpro in delavci začno razkladati tovorni voz.

»Zdaj pojdemo na lepše«, se razveselijo šibe. »Pošteno smo se že naveličale te temnice.«

Pajek Tolovajek pa si zadovoljno žvižga pod nos in je vesel, da lahko ostane doma. »Doma je res najlepše!«

Potlej pa pridejo ženske z brezovimi metlami in, ko si pajek Tolovajek najmanj misli, ga taka brezovka oplazi in sklati z njegovim gnezdom vred na tla. Urno se pobere na noge, a metla ga vnovič doseže in pahne iz voza, da zviškoma prileti na tire.

»Zdaj pa velja hitro vzeti pot pod noge, če hočem še ostati živ,« si misli in jo ubira na vse kriplje iz nevarnega kraja.

Zaleze med nekakšne vreče in z vrečami vred ga nekaj dvigne na avtomobil, avtomobil zadrda in se ustavi in z vrečami vred se tudi pajek Tolovajek preseli na tla, še preden si je mogel na avtomobilu poiskati pripraven kotiček za novi dom.

Malo se razgleda in že naredi načrt. »Tamle bo najlepše!« In zleze na gredo, kjer cveto vrtnice, in si med njimi razprostre mrežo. Vrtnice imajo dosti občudovalcev žužkov, pajek pa obilen plen in bogato pogrnjeno mizo. Skrivališče si poišče v debelem popku, ki se vsak čas utegne odpreti v najlepši cvet.

Tedaj se mu dom zamaje kakor ob hudem viharju. Mlada ženska nabira vrtnice. Ko je šopek zadosti velik, ga zavije v papir in pajek čuti, kako so ga položili nekemu v naročje. Potlej nekaj zabrne. Tolovajek se ziblje in ziblje, da ga že glava boli. Potlej se tista gospa presede v letalo in pajek začuti, da je zdaj vse varno. Prileze iz popka, se splazi iz papirja, ki je vanj zavit šopek, pa nekemu na hrbet in po hrbtu dalje proti oknu.

»Poglej ga pajka! Sreča bo!« reče sosed sosedu.

Pajek pa je že na oknu in vidi, da se pelje v neznanski visočini. Nekajkrat preleze okno, potem se pa stisne v kotiček, od koder dela načrte za mrežo.

A že je vožnje konec, vrata se odpro, ljudje se izmotajo iz letala in tudi pajek smukne za njimi.

Potem potuje peš in pripotuje še isti dan do žive meje ob letališču, kjer je kakor nalašč polno vrzeli za napenjanje mrež.

In poslej dolgo živi v miru. Nad njim z neznanskim truščem švigajo velikanska letala in izginjajo kdo ve kam v daljavo. A pajku se ne toži ne po miru ob Ratejevem ulnjaku s ponižno pojočimi čebelicami, pa tudi drugam mu ne hrepeni srce. Tu je doma in je vesel in zadovoljen, da je tu.

Nekoč pa pride v bližino gruča delavcev, nakladačev z letališča, hlapcev tamkajšnjega trgovca. Ležejo v senco in se pomenjujejo o življenju.

»Tako se mi toži po domu,« pravi eden, »da ne bom vzdržal. Če mi ne odleže, pojdem domov — pa se poživžgam na zaslužek in na vse.«

Tedaj kakor strela privrši čeznje močno letalo, da se vse zamaje. In zviška pade v tem nekaj pajku naravnost na sredo mreže, da se kočljivo zaziblje. Pajek Tolovajek šine v skrivališče, misleč, da je nevaren ropar. Ko pa potem le pride pogledat, opazi v mreži čebelo, vso utrujeno. Niti ne poskuša, da bi se rešila iz lepljivih zank. Tolovajek ne ve, kaj bi z njo. Ko bi se otepala, bi že zdavnaj planil k nji in se spoprijel z njo. Tako pa kar čaka.

Čebela mu pa trudno zabrenči: »Kaj me gledaš? Ali me ne poznaš več? Saj si Tolovajek, ali ne?«

»Seveda sem,« nejevoljno zasika pajek.

»Jaz sem pa Brenčela.«

Pajku to nič ne pove. Nič več se je ne spominja. Čebela pa dalje šumi:

»Ali ne veš več, kako si mi rekel, da je doma najlepše, ko sem si želela v svet? Pa ti nisem verjela. Zmikalo me je in sem

ušla z ajdove paše, kamor nas je Ratej pripeljal. Samo en dan je bilo v svetu lepo, že drugi dan pa se mi je stožilo po domačem panju, a Ratejevih čebel ni bilo več tam. Ponoči so jih odpeljali nazaj domov. Tavalala sem po tujih čebelnjakih od panja do panja, nosila cele gore cvetnega prahu, da bi se jim s svojim delom prikupila, a so me povsod napodili. Samo poglej, kako so me zdelali. Kje so zdaj moje prejšnje najdaljše perutničke! Same cape še visijo od mene. Niti dvigniti se ne morem več. Zdaj vem, da je doma res najlepše.«

»To pa to,« gode pajek. »Poglej, kako je meni doma prijetno!«

»Kako pa si prišel sem?« ga vpraša čebela.

»Priletel!«

»Priletel? Saj ne znaš letati!«

»Kaj boš,« se zasmije pajek in začne previdno plesti posteljico utrujeni čebeli.

»Gospoda se vozi z letali!«

In prav takrat je eden od delavcev v senci za živo mejo spet rekel:

»Pa našega starega poglej! Temu nikjer ni dolgčas. Pa tudi sile ne. Kamor pride, povsod kot maček zmeraj pade na noge in kot pajek razprede svoje mreže.«

»In nam pije kri. Poglej ga, kako se mu godi, pa poglej nas enega...«

A čebela Brenčela vsega tega že ne sliši več, pajek Tolovajek se pa ne meni za njihove pogovore. Prijetno mu je in še enkrat pomisli: »Doma je pa res najlepše!« Potem zadrigne zadnji vozle okrog čebele, ki ji je počilo srce.

Z. KALIN: Delo in mladina

Veliki tolminski punt

Letos aprila je preteklo 240 let, odkar so bili na Travniku v Gorici obglavljeni glavni voditelji velikega tolminskega punta. Takšen je bil konec največjega kmečkega upora na Primorskem, ki ni ostal le zapisan v zgodovini, temveč se je spomin nanj še dolgo ohranil v ustnem izročilu. Tolminski kmetje so svojim sinovom kazali kraj, kjer so njihovi dedje dali svoje glave, ker so se drznili upreti fevdalcem. Med osvobodilnim bojem so mi pripovedovali o borcu, ki je od svojega očeta in deda še znal tolminsko puntarsko pesem. Žal pa sem zaman poizvedoval po njem, da bi jo zapisal. Bojim se, da so besede, ki so pred davnimi leti navduševale upornike, za vedno izgubljene.

Ko sem v dneh partizanstva hodil po tolminskih samotah, sem se nehote pogosto spomnil na Ivana Gradnika in na njegove tovariše, ki so onod hodili iz kraja v kraj na sestanke, pripravljali upor in se končno po vseh stezah, kolovozih in cestah razlili proti Gorici. Jedro punta so bile namreč samotne vasi in naselja ob Idrijci in Bači, na centviškogorski planoti, dalje Tribuška grapa, Čepovan in Banjška planota; kraji, ki so se s svojo požrtvovalnostjo posebno izkazali tudi v letih osvobodilnega boja. Tu so polja redka in revna, boj za vsakdanji kruh že od nekdaj težji kot drugod. Razumljivo je torej, da je prebivalstvo zaradi siromaštva tudi breme davkov, desetine in tlake teže občutilo kot drugod. Takratni oblastniki so Tolmince, kadar so se morali zagovarjati pred višjo gosposko, opisovali kot samoglave, trmaste in upornega duha. V resnici so bili to tihi in skromni ljudje, ki so dolgo potrpežljivo prenašali bremena. Lahko si mislimo, kako težke so morale biti krivice, da so slednjic vzkipele in si začeli s pestjo iskati svojih pravic. Posebno živo so se upirali novim davkom, ki so še bolj obremenjevali njihovo

že tako težko življenje. Posamezni kmečki upori na Kranjskem in niti veliki upor slovenskih kmetov v začetku in v drugi polovici šestnajstega stoletja se ni razširil tudi na Primorsko, vendar si ne morem misliti, da bi ti upori ne bili imeli nobenega vpliva vsaj na Tolmince. Saj so se ti upirali že 1. 1542, ko so bili po vsej deželi povišani davki. Pičlih petdeset let pozneje Volčani niso hoteli plačati novega davka, zato je grof Gašper Formentini zaplenil vso živino.

Prvi upor večjega obsega 1. 1627 pa je povzročila grofova zahteva, da naj se davek plačuje tudi od nanovo iztrebljenih njiv in senožeti in da naj kmetje za nekatere robote plačajo grofu odškodnino v denarju; upirali so se hkrati tudi novi mitnini na vino. Voditelji upora so pobirali od kmetov poseben puntarski davek in poslali k vladi v Gradec odposlanstvo s pritožbami. Istočasno se je pritožil proti kmetom tudi tolminski glavar grof Dornberg. V Tolmin je prišla posebna preiskovalna komisija, pravdo pa je dobil grof. Podložniki so morali poslej plačevati davke tudi od novin, kdor je brez dovoljenja trebil novo zemljo pa je bil telesno kaznovan. Voditelji upora so morali plačati stroške komisije, povrniti kmetom puntarski davek in grofa prositi za odpusčanje. Glavni voditelj upora, neki Jernej Mavrič, pa je bil za vedno izgnan iz dežele.

Drugi večji upor se je začel v prvih letih osemnajstega stoletja. Tedaj je bil v Tolminu za glavarja grof Jakob Anton Coronini, ki je še bolj neusmiljeno kot njegovi predniki izterjeval davščine in desetine. Voditelj tega upora je bil neki Šimen Golja s Kneže pri Podmelcu. Uporniki so poslali na Dunaj odposlanca, da se cesarju Leopoldu pritožijo zaradi stisk in krivic, ki jih morajo trpeti od domače gosposke. Naleteli so na bolj neprijazen

sprejem kot njihovi predniki v Gradcu. Tiste, ki niso pravi čas ušli, so zgrabili in zaprli, a tudi za ubežnike so poslali zaporno povelje. Le Šimen-a Golje niso dobili; zato pa so v korist državne blagajne zaplenili vse njegovo premoženje.

Vse to je bila samo priprava za veliki tolminski punt 1. 1713, kot pravi Simon Rutar v svoji »Zgodovini Tolminske«, ki mi je pri rokah kot edini vir za te vrstice in ki ga tupatam skoraj do besede navajam. (Medtem so bile odkrite še druge podrobnosti o puntu, ki bi nas zanimala, a mi trenutno niso dostopne.) Vzrok tretjega in največjega tolminskega punta niso bile cerkvene desetine in grofovske dajatve, temveč državni davek na meso in vino, ki je bil 1. 1706 vpeljan po vsem Goriškem. Tolminci so se upirali plačevanju davka na meso, prav tako niso hoteli nič slišati o mitnini na vino. Napetost je še povečal neki Bandel, glavni davkar za Goriško, ki je bil neusmiljen izterjevalec in je pri tem zelo obogatel. Njegovo razkošno življenje je posebno bodlo v oči, zato se je glavni srd obračal proti njemu in njegovim številnim pomagačem, »oderuhom in pijavkam«, kakor so jih ljudje splošno imenovali.

Bandelu so bili Tolminci že nekaj let na dolgu z davkom, a jih je ta zaman terjal. Bandelovega brata, župnika na Šentviški gori, ki jih je opominjal, naj plačajo dolg, so spodili iz fare in mu zagrozili, da mu bo še hujša predla, če se vrne. Hkrati pa se je proti Bandelu snoval upor, katerega voditelji Ivan Gradnik, Gregor Kobal, Lovrenc Kragulj, Martin Munih in drugi so pobirali puntarski davek in sklicevali sestanke, za katere so dajali znamenje z zvonom. To se je dogodilo tako na skrivaj, da gosposka ni niti slutila, kaj se pripravlja.

Izbruh upora je povzročil Bandel. Ko so sredi marca 1. 1713 prišli nekateri Tolminci po opravih v Gorico in se hoteli z nakupljenim žitom in soljo vrniti domov, jih je dal zgrabiti in jih s konji in z blagom vred zapreti na goriški grad. Tako je hotel Tolmince prisiliti, da bi mu plačali zaostali davek.

Novica o tem dogodku se je kot blisk raznesla po Tolminskem in kmete razgrela. Začel se je upor. Zbralo se je okoli pet sto z gorjačami in kosami oboroženih mož, ki so 27. marca zjutraj odkorakali proti Gorici. Pri solkanskem pokopališču jih je srečal tolminski grof Jakob Anton Coronini, ki je bil na poti v Tolmin. Vprašal je podložnike, kam gredo. Ti so mu odgovorili, da so namenjeni v Gorico, da obračunajo z Bandelom. Grof jim je zaman prigovarjal, da naj se vrnejo domov. Vrnil se je v Gorico, da o stvari poroča deželnemu glavarju Leopoldu Adamu Strassoldu. Ta je odšel v Solkan z nekaterimi dragonci in štiridesetimi mušketirji. Tolminci so zahtevali, da naj izpusti priprte rojake, s katerimi se hočejo prej pomeniti, preden povedo svoje pritožbe.

Tudi glavar, ki se je trudil, da bi upornike pomiril, ni imel uspeha. Ukazal je Tolmince razgnati in največje kričaje prijeti. Ker se puntarji niso hoteli umakniti, so vojaki streljali nanje eden je bil ubit, dva strmoglavljena v Sočo, petindvajset so jih ujeli, drugi pa so se razbežali na pobočje Skalnice. Ujetnike so odpeljali na goriški grad, kamor se je isti večer umaknil tudi Bandel s svojimi dragocenostmi.

Med meščani, ki jih je ta dogodek osupnil, se je raznesel glas, da se bo drugi dan pet tisoč Tolmincev in Kanalcv dvignilo nad Gorico. Deželni glavar je zato poslal v Solkan oddelek deželnih brambovcev in nekaj mušketirjev. Velike množice, ki so jo napovedali, sicer ni bilo, zbrali so se bili le prejšnji dan razkropljeni kmetje, ki so se jim pridružili nekateri zamudniki. Uporniki so se sporazumeli z brambovci, ki so prestopili k njim, mušketirji pa so pobegnili v Gorico. Puntarji so imeli odprto pot v mesto.

Tu so obstopili glavarjevo hišo na Travniku in zahtevali, da naj se izpustijo ujeti rojaki in se jim vrnejo zaplenjeni konji in blago. Glavar jim je bil pripravljen dati konje in blago, če se mirno vrnejo na Tolminsko. Uporniki pa so zahtevali ujetnike in niso odnehali. Glavarja je obšel strah, na skrivaj se je umaknil na goriški grad in od ondod začel nova pogajanja.

Tedaj so Tolminci zahtevali, da naj jim izroči Bandela. Toda glavar jim je samo obljubljal, da bo vestno preiskal, koliko je Bandel preveč izterjal in jim bo to vestno povrnil. Nekateri uporniki so odšli na Studenec, kjer je stala Bandelova hiša; vdrli so vanjo skozi streho in prodajali iz nje posodo po nizki ceni. Davkar je bil tako obsovražen tudi med meščani, da ga nihče ni branil ne zagovarjal. Medtem so pogajanja z glavarjem tekla dalje. Ker se je ta še vedno upiral, da bi jim izročil ujetnike, so mu uporniki zagrozili, da bodo tudi njemu razdejali hišo. Prestrašeni glavar je izpustil zaprte Tolmince in dal upornikom pismeno zagotovilo, da bo poslej Tolminska prosta osovraženega davka. To je bila zmaga, ki je puntarje navdala z neizmernim veseljem in navdušenjem.

Še isti večer so se po večini začeli vračati proti domu. Nekateri so odšli v Brda in zanesli iskro upora tudi med Brice. Del upornikov je ostal še en dan v Gorici in hotel razdejati tudi hišo grofa della Torre. Tedaj je bil graščinski glavar že poslal Gorici tri sto vojakov na pomoč. Tudi posadka z gradu se je s štirimi topovi preselila na Travnik, kjer je ostala tri dni, dokler niso odšli vsi Tolminci, ki so mimogrede razrušili tudi hišo kanalskega dacarja, Bandelovega pomočnika. Ko so prišli domov, pa so se znesli nad onimi sosedi, ki se niso hoteli pridružiti puntu.

Dežela se še dolgo ni pomirila. Že koj prihodnje dni se je bilo zopet kakih šest sto Tolmincev in Kanalcev napotilo proti Gorici, a so se vrnili brez resnih prijetljajev. Upor pa se je medtem razširil tudi po Brdih in kmalu nato po Vipavskem, posebno v Rihemberku. Saj so imeli vsi podložniki dovolj vzroka, da so se pritoževali nad izkoriščanjem svojih gospodarjev. Končno so se dvignili tudi Devinci. Tako je postal upor skoraj splošen po vsem Goriškem. Plamen, ki je švignil s Tolminskega, je grozil, da zaneti požar. Goriški glavar je bil v hudi stiski in je poslal na Dunaj prošnjo za pomoč. Vlada mu je poslala kakih sedem sto vojakov in nekaj konjenikov. Ti so v kratkem času

ukrotili in polovili vipavske upornike, posebno so se znesli nad Rihemberkom.

Ko so Tolminci to izvedeli, so se zbili, da bo glavar tudi z njimi tako ravnal kot z Vipavci. Pripravljali so se na novo pot v Gorico, da preženejo vojaštvo, pobijejo plemiče in rešijo jetnike. Glavar, ki je to izvedel, se je prestrašil, poklical vojaške iz Rihemberka in jih poslal v Solkan. Tudi krminski grof in sodnik sta s štiri sto možmi zavarovala Brda. Ko so Tolminci slišali o teh pripravah, so rajši ostali doma. Glavar pa je poslal vojaške na Tolminsko in Kanalsko, kjer so polovili glavne voditelje upora.

Še isto leto dne 29. julija je prišla v Gorico posebna komisija. Začela se je preiskava proti voditeljem tolminskega punta. Tolminci so se neustrašeno zagovarjali, proti Bandelu in graščakom so padale mnoge ostre, utemeljene obtožbe. Toda vse ni nič pomagalo. Obtožence so z mučenjem prisilili, da so priznali hudodejstvo upora proti svoji postavni gosposki. Obravnava se je končala šele naslednje leto meseca aprila. Sto in petdeset Tolmincev je bilo obsojenih na daljši ali krajši zapor na goriškem gradu. Zanimivo bi bilo vedeti, iz katerih vasi so bili obsojenci; tako bi dobili dokaj jasno sliko, kateri tolminski kraji so bili glavno jedro upora. 18. aprila je bila razglašena smrtna obsodba nad enajstimi voditelji tolminskega punta, ki jim je bilo tudi zaplenjeno premoženje.

Kazen nad prvimi štirimi obsojenci, štiriindvajsetletnem Ivanom Gradnikom, ki je bil glavni vodja upora, Gregorjem Kobalom, Lovrencem Kraguljem in Martinom Munihom, je bila izvršena že 20. aprila. Odsekali so jim najprej glave, nato so jih razčetrili. Posamezne ude so izpostavili pri Solkanu, Panovcu in v Grojini — Tolmincem, Vipavcem in Bricem v strah in opomin. Vsi tolminski župani so morali biti navzoči pri obglavljenju. Drugi dan so usmrtili naslednje štiri voditelje, katerih imen Simon Rutar ne navaja. Dne 23. aprila so bili obglavljeni poslednji trije: Matija Podgornik, Andrej Lahajnar in Valentin Lapajne. Na morišču so pozneje postavi-

li kamniten steber s kipom sv. Ignacija.

Tako se je končal in bil s krvjo zapečaten zadnji in največji tolminski punt, ki je grozil, da se razširi po vsem Primorskem. Ljudje so prestrašeni stisnili zobe in molče prenašali krivico. Spomin na dni upora pa jim nikoli ni popolnoma ugasnil, temveč jih je navdajal s ponosom in zadoščenjem. V njih je kljub porazu zrastle samozavest, zavedali so se svoje

moči, pred katero so se fevdalci zatekli na utrjene grajske zidove. Upor jim je prebudil tudi slovensko zavest, saj je bil boj naperjen proti tujcem, ki so že stoletja izsesavali deželo. Od takrat uporni duh ni nikoli več zamrl v tem ljudstvu in je posebno živo vzplamtel pod fašizmom in v dneh osvobodilnega boja, ki se je končal z uresničenjem njegovih davnih želja in sanj po socialni narodni svobodi.

Fran Eller:

Izseljenec

*Nič več ne bom gledal s Karavank
pod sabo lesov in leh:
nastavljal sreči ne bom več zank
po belih rožanskih vaseh.*

*Cveteti hedico videl ne bom
in žel je ne bom več ... sam
od tebe daleč, koroški moj dom,
na trdo se pot ravnam.*

*Kar dedej so dali: njive in plug,
vse vzela je tujčeva pest,
vse moram pustiti, sem le še vnuk,
sred zgub le sebi še zvest.*

*Priklene na zemljo me silnik surov —
ne vzljubim Te zemlje nikdar —
Tlačan mu naj trosim zlat blagoslov
z ozar na krvavi oltar.*

*A vrzi me val za kateri že plot,
Ko v mreži uporen bom ptič.
Kaj blapčil bi tam, kjer volk je gospod?
Ne ugrabi mi duše birič.*

*In če jo izdihnem, rabeljski trop
zagrebe telo mi v prst.
Da brije sever čez goli moj grob,
na svetu ne zve živ krst. —*

*O, mórda pa vendar kdaj dozori dan,
razpoči gnila oblast,
in vrnem veselo se z nočnih poljan
na jug svoje junice past.*

OD LJUBELJA DO CELOVCA PO RIMSKIH SLEDEH

1.

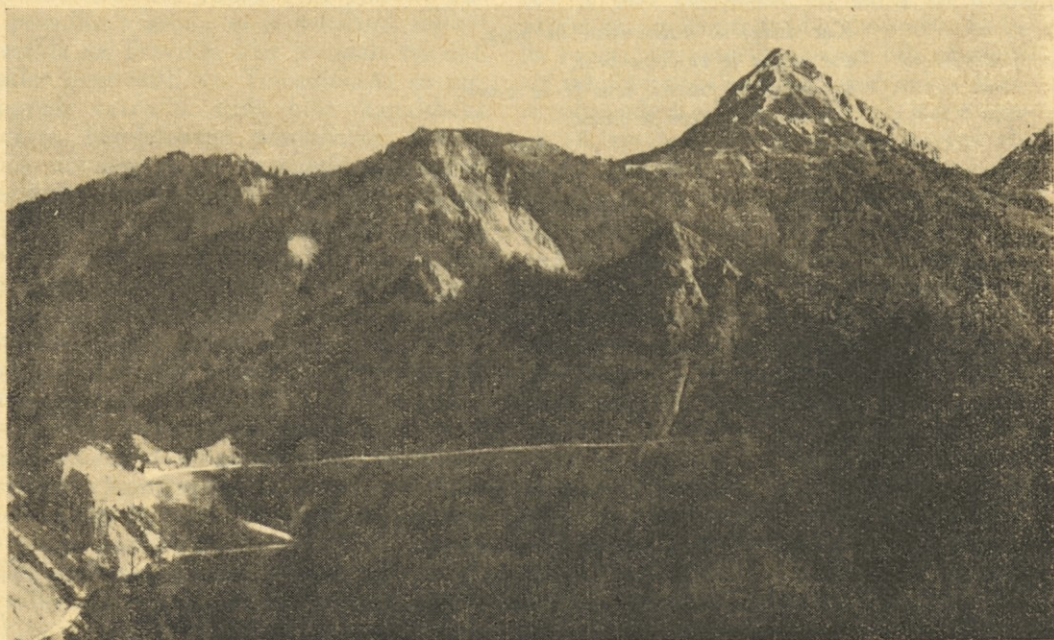
V sivo davnino sega na koroški zemlji naš rod in jezik, še dalje pa kri, ki teče po naših žilah. O tem pričajo živa imena, tako krajevna, kakor osebna; nadalje stare listine, ki pripovedujejo o davni preteklosti teh krajev in končno izkopanine, ki dopuščajo vpogled v najstarejše čase po izdelkih človeške roke. Prav resničen je izrek, da „še kamni govorijo o naši preteklosti v Korotanu“ tudi v najodleglejših krajih in kotih. Da se o tem prepričate, vas vabim: stopite z menoj na Ljubelj.

Nahajamo se v višini 1370 m, v eni najnižjih zarez 120 km dolgega grebena Karavank (glej sliko). Preko te zareze je speljana ljubeljska cesta, katero preseka na tem vrhu sedanja državna meja med Jugoslavijo in Avstrijo. Ravno na meji stoji ob vsaki strani ceste visoka piramida z napisi v latinskem jeziku,

kjer se v pesniških besedah slavi zgraditev ceste. To delo je namreč veljalo tedaj za tehnično čudo! Ni bilo lahko speljati v teh višinah in po teh strminah tako trdno in stalno cesto, da bi kljubovala ostremu zobu časa in vremena ter služila za trajno podlago tudi težjim vozovom, po katerih se je vršil naraščajoči promet.

Poglejmo odtod, z vrha Ljubelja, v preteklost teh krajev in tega prehoda.

Odkar pisana zgodovina osvetljuje ozemlje okoli Karavank, poroča vedno o istorodnem prebivalstvu severno in južno te gorske pregraje. Prvi so z imenom na tem ozemlju znani Iliri, pozneje Kelti (Noričani), ki jih je zasegla nadvlada Rimljanov. Slednjič so Posavje in Podravje prav do izvirov poselili Slovenci. In še danes spadajo Karavanke v slovensko jezikovno ozemlje; v nam znani zgodovini še

Ljubeljska cesta pod Babo

nikdar niso razmejevale različnih narodov. Verjetno je torej, da so že prvotni prebivalci iskali in našli najkrajše zveze z ljudmi istega jezika na drugi strani tega dolgega grebena.

Ime Karavanke je iz teh krajev najstarejše. Kateremu jeziku je pripadalo in kaj je prvotno označevalo? To je še sporno. Po številnih poskusih tolmačenja izvaja n. pr. Grienberger — kot piše Kranzmayer (Carinthia, 1950, str. 404) — besedo iz keltskega „karvos“ = jelen. Kranzmayer dodaja, da se je ime ohranilo še v slovenskem prevodu „Košuta“.

Če bi ta pomenska zveza besed bila točna, bi bilo treba iskati izvor Ptolomejevih „Karavankas“ na visokogorju ob Ljubelju. In zelo je verjetno, da je ime prišlo v tedanjo zemljepisno imenovanje prav zaradi ljubeljskega prelaza. Košuta sega pri Lajbi pod Št. Ano tik do ljubeljske ceste; Selani pa raztegujejo njeno ime v pomanjševalni obliki Košutica (na kartah Baba) skoraj do Ljubelja (glej sliko). Znano je, da so praprebivalci naših krajev že v kameni dobi sledili divjačini v najvišje gore; dokaze za to so našli na Ovševi v Potočki zijački. Domnevati smemo, da so bila tudi lovišča ob Ljubelju privlačna že za najstarejše prebivalstvo tako z juga, kakor tudi s severa, ako pomislimo na idealne visokogorske pašnike, imenovane Zelenica, severno in južno Ljubelja, kjer je baron Born še do najnovejšega časa gojil jelene in kozorože.

Ime Ljubelj pa je listinsko sporočeno šele pozno, prvič leta 1239. Tudi tolmačenje tega imena je sporno. Vsekakor je predсловensko. Naš pomen „ljub“ se divjemu Ljubelju prav nič ne prilega. Zanimivo je, da se ta besedni koren v alpskem imenoslovju večkrat ponavlja, posebno še v območju Karavank. Omenil sem že iz istega korena izvirajoče ime Lajba za sotesko med Košuto in Begunjščico. Manj znano je, da ista beseda tudi na koroški strani označuje sotesko ob vzhodnem podnožju Grlovca na poti v selske Kote (ob potoku Ribnica). Beseda „lajba“ pomeni v selskem narječju rjavkasto, mazasto prst, katere je v oni soteski dosti.

Kakor se da sklepati iz rimskih napisnih kamnov, najdenih na severnem pristopu k Ljubelju, je moral biti ljubeljski prelaz v rimski dobi, oziroma proti koncu antike posebno važen.

Ljubeljska cesta z Zelenico

O rimski poti čez Ljubelj se je že veliko pisalo; večinoma so jo označevali kot tovarno stezo. V novejšem času pa je ugledni strokovnjak R. Egger (Carinthia, 1948, str. 275) postavil trditev, da čez Ljubelj ni vodila samo steza, temveč prava vozna pot, ki bi jo danes označevali za okrajno cesto. Egger piše, da je cestna trasa v glavnem dognana: odcepila se je od ceste Virunum—Santicum (Beljak) pri Dhovšah (Lendorf) in nato potekala čez Celovec do Drave; to reko je prestopila pod Humberkom, kjer je prastaro postajališče dravskih splavarjev, dosegla nato ljubeljski dol (Loibltal), zavila nekoliko pred Hudičevim mostom na zahod v jarek Slovenjega Plajberka, se vzdignila na Pošnikarja in potekala dalje po hrbtu mimo Pakca do Ridovca, od tam pa navzgor, visoko nad današnjo cesto, ter prekoračila vrh nekako pol kilometra zahodno od današnjega prelaza.

Eggerjeve trditve so v glavnem pravilne, v podrobnostih pa sporne in netočne, vsaj pri današnjem stanju raziskav. V naslednjem ho-

čem na podlagi poznanja krajev na koroški strani, njih tradicije in imenoslovja opozoriti na nekaj problemov te poti in nekdanjega prometa na njej.

II.

Predvsem nimamo dokazov, da je v rimski dobi vodila vozna pot čez Ljubelj. Če bi bili Rimljani zgradili cesto preko tega 1370 m visokega in strmega prelaza, bi moralo biti to delo izvedeno tehnično izredno trdno in proti vremenskim neprilikam odporno. Tako delo pa bi se vsaj v zavarovanih legah moralo še danes poznati, kakor se pozna v podobnem svetu na Plöckenu (Carinthia, 1948, str. 262, 263). Pa kljub temu, da se je ljubeljsko pobočje podrobno pregledovalo (že ob številnih načrtih za predor), se kako rimsko cestišče ni moglo ugotoviti.

Zgraditev in vzdrževanje stalne ceste v teh strminah in višinah (Ljubelj je še vedno za nekaj metrov višji kakor Plöcken, čeprav se je prvotna višina, ko so razkopali predor na vrhu, za dokaj metrov znižala) zahteva dobro organizacijo in težke materialne izdatke

(glej sliko), kajti rušilne sile narave (zemeljski in snežni plazovi, nalivi, ostri vetrovi itd.) so tu izredno učinkovite. Vendar bi se moralo — kakor rečeno — odpornejše cestišče vsaj ponekod še poznati.

Ali je bila za realne Rimljane cesta preko Ljubelja tako važna, da bi jo bili zgradili in vzdrževali s tolikimi stroški, ki bi na severu padli na mesto Virunum, na jugu na mesto Emono? Oba municipija sta imela za zvezo z Italijo na razpolago položni cesti na Aquilejo, ki sta se Ljubelju izognili; ugodne zveze so obstajale tudi v nasprotno smer, v Podonavje in na Balkan. Za promet med municipijema je gotovo zadostovala tovarna steza, vsaj preko strmin Ljubelja; do teh pa so Rimljani najbrž vzdrževali vozne poti (ceste) to in onstran predgorja.

Edino za časa prerivanj germanskih plemen (od Markomanskih vojn sem) bi Rimljani potrebovali solidnejšo pot čez prelaz. Posamezni vojni oddelki pa so mogli prekoračiti Ljubelj tudi po stezi.

Trditev, da je za časa Rimljanov vodila čez Ljubelj prava vozna pot (cesta), je torej nedokazana in neverjetna. Tudi srednjeveški viri

Ljubeljsko sedlo

poročajo, da je do zgraditve sedanje ceste v letih 1560—1573 oziroma 1575 (Singer, Kultur- und Kirchengeschichte — Dekanat Ferlach, str. 125) vodila čez prelaz samo tovarna steza. Paolo Santonino, ki je čez Ljubelj jezdil 4. septembra 1486, poroča, kako težavna in nevarna je bila steza, ne samo na pobočjih Ljubelja, tudi spodaj ob potoku (po imenu zamenjuje južno Bistrico s tukajšnjo Borovnico).

Enako ve tudi lokalna tradicija domačinov samo o nekdanji stezi in pomni do podrobnosti njen potek.

III.

Vprašanje, kje je steza prečila Ljubeljščico (glej sliko), kakor imenujejo Korošci greben okoli Ljubelja, ni toliko važno, ker je prehod pešcev in tovarnih živinčet brez posebne težave možen na širšem prostoru in verjetno tudi ni bil stalen. Ravnal se je pač po tem, kje so potujoči po vsakozimnih razdejanjih v strmem pobočju našli najlažji sestop oziroma dostop; to je bil vsekakor glavni problem te poti. Splošno velja, da se je nahajal prehod nekoliko zahodno od današnjega prelaza. Domača tradicija ve povedati, da je stara steza šla čez vrh bolj v strani proti Zelenici; vila se je po strmi rebri od Poldne (Poldna peč) doli in tam iskala najugodnejša mesta (za ta in sledeča imena glej risbo 1).

Da bolj nazorno pregledamo ta strmi svet, stopimo z Ljubelja doli k „Stari cerkvi“. Tu se konča neposredno in najstrmejša pobočje Ljubelja, začnemo se prve seče (senožeti). Par sto metrov zahodno od stare cerkve se vidi v strmeh, že pogozdenem pobočju tako zvana Črna peč, znamenita po tem, da je (po pripovedovanju domačinov) pod njo vodila stara steza na vrh. Sledovi se menda še vidijo.

V tej okolici se je našel rimski napisni kamen, sedaj v celovškem muzeju (inventar 231). Nekatera poročila o najdbi zbujaajo vtis, kakor da je ta kamen označeval prelaz prav na vrhu, oz. da je bil najden „malo“ pod njim; to je pomotno, kakor vidimo.

Prvo poročilo o najdbi je objavil Hauser v Mitteil. d. Zentralkom. NF Wien 1885 1. XXV., zadnji pa ta kamen obdeluje R. Egger (Führer durch die Antikensammlung des Museums in Klagenfurt, Wien, 1921, str. 49; Ca-

Pogled od Poldne na ljubeljsko cesto v dolini

rinthia, 1948, str. 276), kjer pove, da je domači apnenec, iz katerega je sklesan, močno razjeden: od šesterih strani ima ena napis C(a)ius Gavillius Respectus; sosednja stran pa prikazuje v slabo ohranjenem reliefu golo, sedečo osebo, ki drži v vzdignjeni levici nek predmet, podoben ščitu. Ker napis ne omenja božanstva, kateremu je bil nenavadno oblikovani darilnik postavljen, domneva Egger, da se je nahajal v svetišču samem, ki ne more biti daleč od najdišča. Božanstvo, ki se je častilo v Ljubelju, pa je bilo Belestis.

Važno bi bilo torej čimbolj natančno določiti mesto, kjer je bil kamen najden. Starejši domačini še pomnijo in vejo povedati, da ga je pokojni Kuhar (Šmidmajer) izkopal na travniku nad Bovčanom. To mesto pa se nahaja tik pod Staro cerkvijo. Tam gre namreč sedanja cesta v ostrem ovinku navzdol; ob tem ovinku je na zvrhnji strani ceste stala Ljubeljščjakova hiša (o kateri bomo še slišali), na

spodnji pa Bovčanova. Nad to, v smeri proti Stari cerkvi, je bil torej kamen najden.

Stara cerkev Sv. Lenarta je sedaj v ruševinah. Prvič jo omenja listina leta 1207, ko jo podeli mejni grof istrski z vsemi pritliklinami vetrinjski cerkvi. Verjetno je bila ta, s „pritliklinami“, t. j. zemljišči obdarjena cerkev postavljena že dokaj poprej. Sama ob sebi se vsiljuje domneva, ki jo domneva Egger — navada, s katero je razširjajoče se krščanstvo tudi drugod izpodrivalo poganstvo. Najbrž so na prostoru poganškega svetišča sprva postavili krščansko kapelico, iz katere se je razvila cerkev, podobno kot nekoliko pozneje iz prvotne kapelice na južnem podnožju Ljubelja cerkev sv. Ane s hospicem.

Navedena domneva je tem bolj upravičena, ker je za cerkev izbrano mesto, posebno pa še za leta 1239 prav tam ustanovljeni hospic (Kos, Gradivo V 719), na moč neugodno. Zgodovinar teh krajev, Štefan Singer, pravi v zgoraj omenjenem delu (str. 129 sl.), da pozimi sonce dolgo ne prisije tja, ker se ne vzdigne nad Ljubeljščico. Kraj je bil izpostavljen snežnim plazovom, sneg je segal do oken prvega nadstropja župnišča (prejšnjega hospica); v njem je bilo tudi poleti mrzlo kakor v lednici, verniki so omedlevali, ko so segreti prihiteli v cerkev.

Najstarejši ljudje se še spominjajo, da je „stara“ Ljubeljšnjakova hiša stala nad staro cerkvijo, malo bolj vzhodno v globači. To hišo so ponovno pretresli snežni plazovi, končno pa sta se nanjo zrušila kar dva istočasno, eden od Ljubelja, drugi od Črne peči doli, ter jo odnesla. Kasneje je Ljubeljšnjak postavil ob cesti novo hišo, ki je sedaj tudi že porušena.

Morali so torej biti posebni vzroki, da so prav tu postavili cerkev, ki je bila pozimi sprva neoskrbovana; šele listina iz leta 1239 predpisuje, naj kak brat ali konverz tam pogosto biva ter skrbi za ogenj, slamo in gorko sobo za potujoče; nadalje naj skrbi, da se popravljajo pota in mostovi v Ljubelju.

Ako bi bili pri izbiri kraja za cerkev in hospic merodajni samo motivi, izraženi v tej listini, bi gotovo poiskali ugodno mesto malo nižje, kjer od nekdašnjih obstajajo kmetije (Močnik, Zelenišnjak in drugi).

Dalje govori še darilna listina iz leta 1330 (navaja jo Jaksch MDC II 402) o številnih

umorih v Ljubelju in o tem, da prebivalci pogrešajo dušnega pastirstva.

Pravljica domačinov spravlja zgraditev cerkve sv. Lenarta v zvezo s Črno pečjo; pravi namreč, da je nekda stala ob tej peči vedno zelena bukev, pri kateri je iz skale rastel kipec sv. Lenarta, tako, da so ga že nared prenesli v cerkev, bukev pa je usahnila. Cerkev so zidali velikani, tako veliki, da pri gradnji niso potrebovali stavnice (odra) (Singer str. 129 sl.; Nedelja, Celovec 1926, str. 90 sl.).

Še danes se tukaj pripoveduje, da je oni kipec sv. Lenarta našel pri Črni peči neki Špicar ter ga najprej zanesel k „tehanu“ v Kaplo, kjer so ga djali v cerkev. Kmalu potem pa je ta „Linart“ srečal Špicarja na Ravni ob Sopotnici, ko je šel nazaj v Ljubelj; rekel je, da je notri zrastel, tam noče ostati, naj ga pustijo. Res so ga nato zanesli v staro cerkev; ko pa so to opustili, so ga spravili v križ ob cesti pod sedanjo cerkvijo, kjer je še sedaj.

Zgleda, da je na vsej tej tradiciji še marsikaj predkrščanskega.

Poudariti je treba, da je ime „Črna peč“ v apnenčastem skalovju neobičajno; Bela peč, nedaleč odtod, je naravno. Morda izvira tudi to ime iz pradavnine; peč ni poimenovana po barvi, temveč po „črni“ usodi, ki se je popotnikom tam pripravljala v zasedah. Gotovo se je tudi zaradi tega ona okolica zaščitila s svetiščem.

Po verovanju domačinov je sv. Lenart zaščitnik jetnikov in vojakov. Nisem slišal, da bi ga posebej častili kot patrona živine. Njegov god praznujejo 6. novembra. Pri Rožanih običajni „semenj“ pa praznujejo v tem dolu prvo nedelo avgusta.

Prav posebno se spominjajo sv. Lenarta kot rešitelja pred Turki. Zgodovina poroča o njih, da so ponovno hoteli vdreti na Koroško čez Ljubelj, prodrli pa so le enkrat do Sopotnice in bili odbiti. Pripovedujejo, da so domačini zbežali pred njimi v cerkev sv. Lenarta in se zavarovali. Ko so Turki privihrali, so se njih konji pogrezali v zemljo. Zato so odnehali. V spomin na čudežno rešitev so farani darovali kameniti križ, ki se še hrani pri novem Št. Lenartu in ima vdolbeno letnico -580 (Singer, str. 129; Nedelja, 1926, str. 90).

V onem letu menda, ko so Turki odvedli Miklovo Zalo v sužnost, so Karavanke obšli na zahodu ob Ziljici, se razlili kot hudournik

po Rožu in vdrli tud v te Rute. Kristjani so pred njimi zbežali na Sveto peč in tam klicali sv. Lenarta. Svetnik je storil isti čudež. Pod Turki, ki so prodirali že po Vrtalšju, se je začela v Mehki dolini vdirati zemlja. Zato so se obrnili. Tedaj sta nastali imeni Sveta peč in Mehka dolina.

Santonino poroča o cerkvi sv. Lenarta leta 1486, da se pri njej zbirajo „neštete množice verujočih zaradi številnih in različnih čudežev... V cerkvi se vidijo mnoge coklje na kolesa, okovi za roke in noge ter druga vozila, katera so prinesli odrešeni in osvobojeni.“

Iz tega in drugega pripovedovanja (o čudežnih rešitvah posameznikov iz verig razbojnikov) se zrcali globoka vera domačinov v zaščitno moč svetnika; gotovo iz pradedne podedovana vera. Sv. Lenart je pri domačinih tako v čislih, da je popolnoma zasenčil farnega patrona cerkve v Slov. Plajberku, sv. Erharda. Ta svetnik je namreč tipičen primer nepriljubljenega patrona.

Spominjam se, da je začetkom tega stoletja vnetega dušnega pastirja v Slov. Plajberku hudo skrbelo, ker farani nobenega otroka niso dali krstiti na ime oltarnega svetnika. V fari je živel samo en Jehart (Erhard), pa že ta prileten; bila je nevarnost, da cerkveni patron ne bi imel žive duše svojega imena v fari. Da bi to preprečil, je fajmošter pri krstu nekega nezakonskega fanta se poslužil izjemoma svoje pravice in tega — proti volji „kotrov“ (botrov) — krstil na ime Jehart! To je zbudilo veliko pozornost.

Že kakih 600 let je sv. Erhard župni patron, pa se v sosesčini sv. Lenarta, ki ima mnogo starejše pravice, še vedno ni mogel uveljaviti in udomačiti.

Tako rimska, kakor istošmerna srednjeveška pot čez Ljubelj je bila torej toliko važna, da so tam pod neposredno strmino postavili svetišče, v srednjem veku tudi hospic. Tu se je začel najtežji naskok na vrh; tu je bilo stalno počivališče potujočih.

Današnja široka cesta na Ljubelj ne drži smeri nekdanje tovarne steze. Vije se vzhodnejše na vrh, in sicer ob zahodnem pobočju rebri, ki se niža od Javorja doli ter se v višji legi imenuje „na Črneli“, v nižji pa „na Gradu“. Poslednje ime je dalo povod za domneve, da je tam že v rimski dobi stal mali kastel.

Dokazov za to še ni, smatrajo pa za možno, da so se Rimljani zavarovali tudi tukaj z utrdbami. Domača tradicija imena ne ve več pojasniti.

IV.

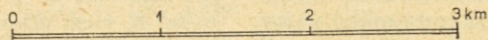
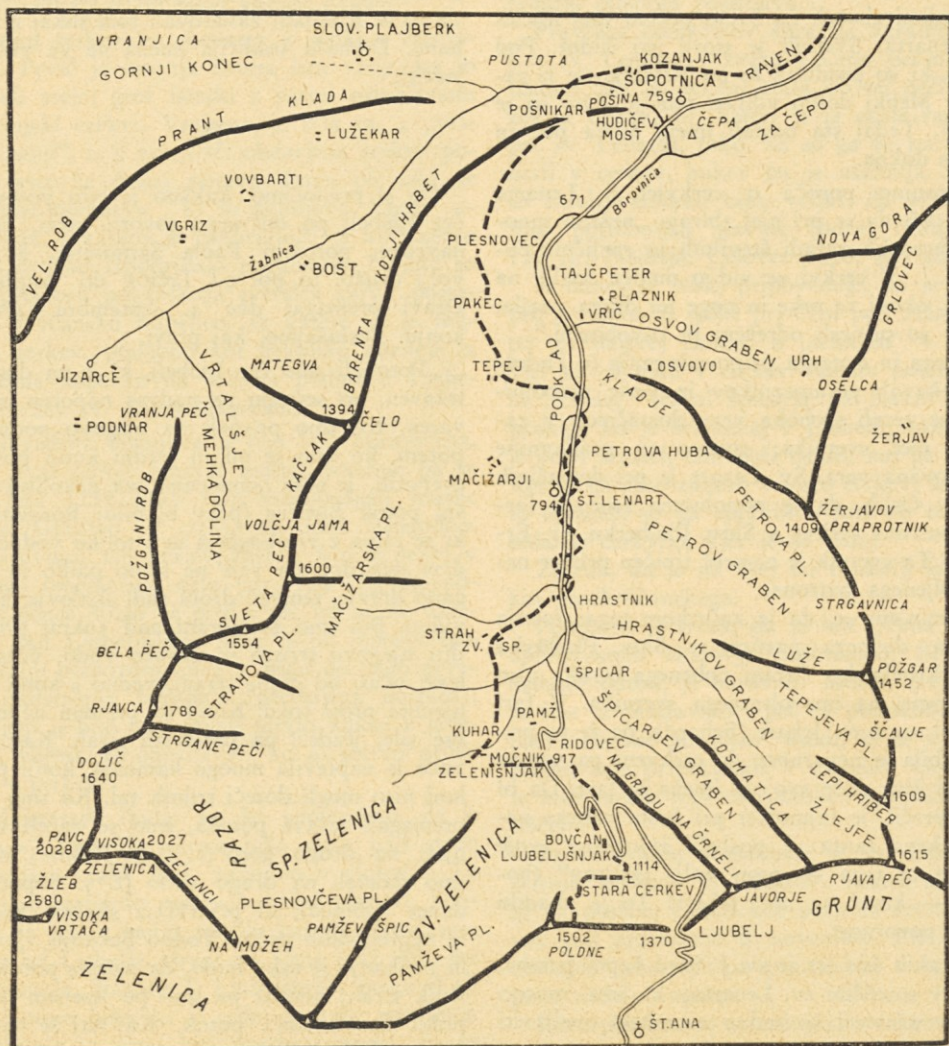
Da si predočimo, kakšno je bilo potovanje čez Ljubelj po oni stari tovarni stezi, naj tu navedem poročilo Paola Santonina, ki je v večji družbi to pot od Tržiča do Kaple ob Dravi premagal dne 4. septembra 1486 na konju. Poslušajmo, kaj pravi.

„Potovali smo čez Ljubelj, ki je na dostopu težaven, pri sestopu pa nadvse naporen in nevaren. Ko smo prispeli na njegovo podnožje, potem, ko smo se mi in jezdnj konji pošteno prepotili, je nam izmučenim pot nekoliko olajšal potok Bistrica (prav bi bilo: Borovnica!), ki se zliva z visokogorja in s toliko vodno silo drvi navzdol, da vali ne samo padlo in iztrgano drevje, temveč drobi tudi skalovje, kakor vidno. Bili smo primorani nad socrat prebroditi njegovo strugo in drvečo vodo, včasih od leve, včasih od desne strani, vedno s konji obrnjenimi proti toku. Konji so pri tem napenjali vse sile, jezdecji pa prestajali strah. Kajti sila vode je naplavila mnogo kamenja, konji ponekod niso mogli doseči trdnih tal. Ko smo tako premagali težave potoka, smo se začeli vzpenjati na drugo goro (t. j. na Pošino), nakar smo naleteli na drugo vodo (t. j. Sopotnico, danes Žabnico), ki pridrvi iz skalnih skokov in neprehodnih pečin. Vodno bučanje, rjovenje in treskanje je tako hudo, da nažene potujočim velik strah; vendar pa smo po lesenem mostu prišli čez besneči potok. Kaj naj še nadalje pripovedujem? Tako težavna in ozka je bila pot tega dne, da prav do danes nisem doživel hujske! K vsem težavam je neprijazno nebo neprestano škropilo dež. Nekateri naših konj so zgubili svoje podkove, prikovane malo poprej...“

Tako se je potovalo čez Ljubelj še sto let pred zgraditvijo sedanje ceste, ko je promet že silno narastel. Taka je bila ta pot venjetno od rimskih časov sem.

Kakor iz prednjega poročila Santonina razvidno, je njegova skupina šla od stare cerkve po globači doli do struge Borovnice, kateri so potem sledili včasih na levem, včasih na desnem

Rimska pot čez Ljubelj

Legenda:

Rimska pot: - - - - -

Današnja cesta: = = = = =

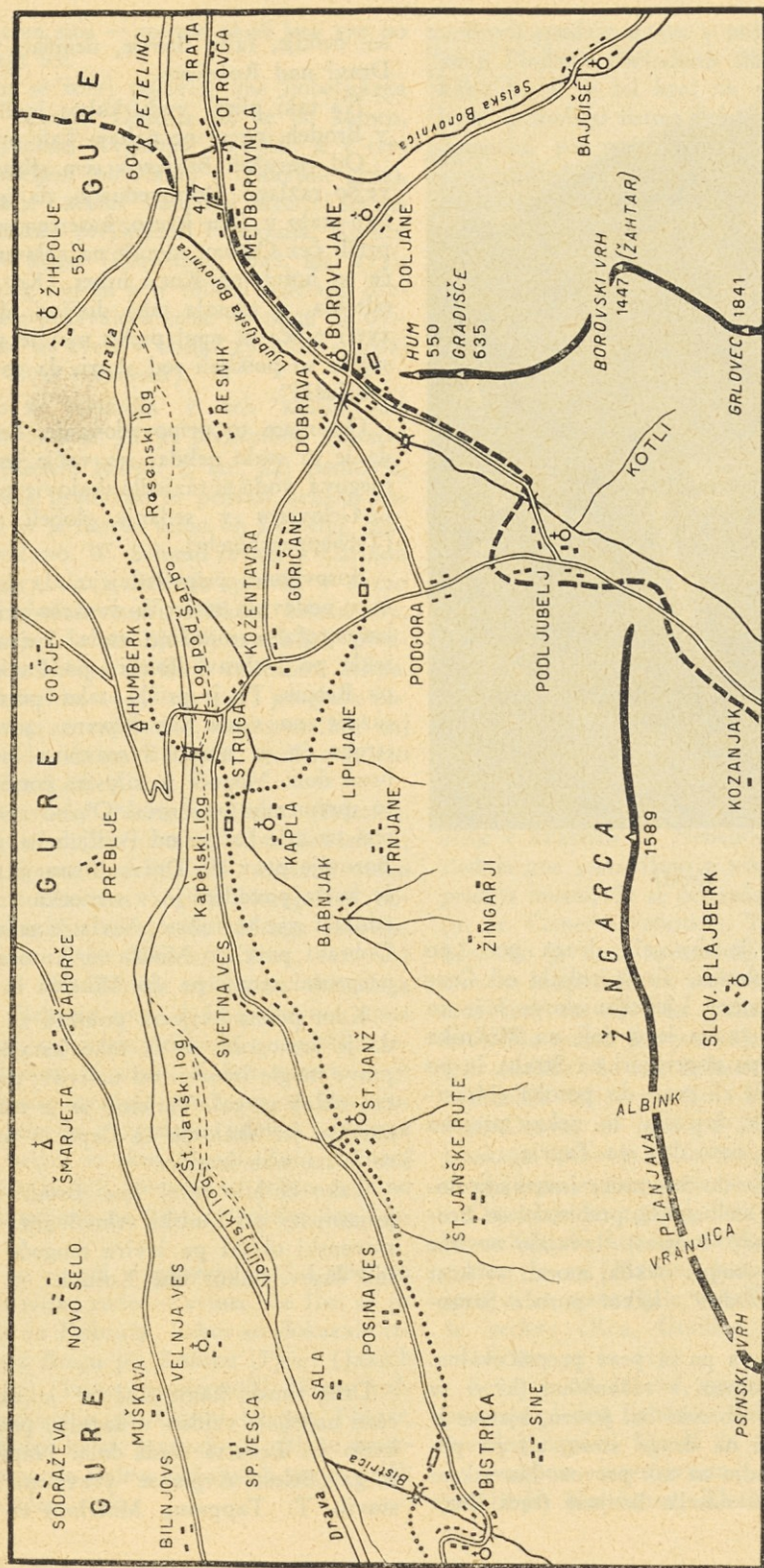
bregu do mesta, kjer so zopet zavili na levo gori na Pošino.

Vsakdo bi mislil, da je ta potek tedanje steze naraven. Kajti vse važnejše gorske poti sledijo potokom, ki so v tisočletjih izrovali pobočja in pripravili teren za promet. Naravno bi bilo, da bi sledila ljubeljska pot strugi Borovnice prav ven na plano pri Podljubelju. Pa to ni mogoče. Deroči potok se čim dalje bolj zajeda v globeli med strmimi pobočji in na-

vpričnimi skalami, da se mora celo moderna cesta mestoma prav znatno oddaljiti od njegove struge.

Starejši domačini še dobro pomnijo, kod je potekala stara steza pred sedanjo cesto. Ena smer je peljala ob potoku, koder je jezdil Santonini. Ta smer pa je bila ob hudih nalivih neprehodna; deročo vodo niti konji ne bi mogli prebroditi, strugo je mestoma zadelalo drevje in pečevje.

Spodnji Rož.

Brodi

Za te primere je obstojala druga pot „po robah“ levega pobočja. Ta je peljala od Črne peči doli mimo stare Ljubeljsnjakove hiše in cerkve, nakar je zavila levo doli na Močnika in Zelenišnjaka, pa zopet gori na Straha in po Strmcu nekaj doli ali prav do potoka (Hrastnika), ali pa se je dvignila že nekaj prej na Mačizarje gori in nato doli na Tepeja.

Dol od Ljubelja do Sopotnice imenujejo domačini Brod^j (= brod^jé), prebivalci so Brojani, Brojanke (adj. brojski). Izvajajo to ime od tega, ker so potujoči nekdaj morali večkrat Borovnico „prebroditi“, kakor poroča Santonini.

Ta razlaga imena pa ni prav prepričevalna. Beseda „brod“ pomeni v rožanščini (ki se tu govori) ali mesto ob reki oz. jezeru, kjer se je mogoče prepeljati na drugo stran, ali pa pomeni splav oz. ladjo za tak prevoz. Na takem brodu leži na pr. naselje Brojane (tudi Broje

= bródje, false Brovje, nemško Frojach) ob Dravi nad Rožekom.

Na taki plitvi vodi, kakor je Borovnica še v Brodeh, pa se ne nahaja kak pravi brod.

Od starejših Brojanov sem slišal prepričljivejšo razlago. Pripovedujejo, da je pred davnim stalo v dolu jezero, katerega so oni, ki so prišli čez Oselco, morali na splavu prebroditi, če so hoteli na Kozji hrbet. Ko pa je voda odtekla, je nastala taka divjina, da se zaradi zveri nihče ni upal preko nje; le na smrt obsojene so pošiljali tod skozi, da so si življenje „zaslužili“.

Omenjam to pripovedovanje, ker vse kaže, da je tu stalo nekdaj res večje jezero, dokler njegova voda ni razjedla skalovje med Žingarco in Grlovcem v sedanji globeli „za Čepo“ (Tscheppaschlucht).

Borovljanci pripovedujejo, da je Borovnica še v nedavnih stoletjih dvakrat privalila prav katastrofalne množine vode. Sprva je menda tekla po Dobravi doli in po Pavkarjevi jami na Resnik. Pa je prišla taka poplava, da je razdivjana voda kar hipoma izorala sedanjo strugo in jo ubrala naravnost na Šajnikov brod doli. Mogoče je siloviti potres leta 1348 to spremembo povzročil. Ob novi strugi so potem nastale fužine od Podljubelja pa skoz vse Borovlje prav do Drave. Pozneje pa je prišla še hujša povodenj in v trenutku poplanknila in odnesla vse te fužine. Voda je tedaj segala na Dobravi prav do Mišiča in Antoniča gori, na nasprotni strani pa do Mikelča in Francetija.

Kdor pozna krajevni položaj, ta bo pritrdil, da je nemogoče, da bi tako katastrofalne poplave mogle izvirati od nalivov, pa če se je še tak oblak utrgal. Verjetno se je tedaj „utrgal“ naravni jez skalovja za Čepo in brojsko jezero je na mah izteklo.

Tako bi bilo torej ime Brodi (glej sliko), pojasnjeno po ljudski etimologiji. V današnji slovenski obliki pa izvira mogoče iz pradavnih časov, kakor ime Košuta.

V.

Drug rimski kamen, ki se je ob ljubeljski cesti našel, je vzidan v kapelici pod novo cerkvijo Št. Lenarta sredi dola. Napis pove, da so ga „Belesti Avgustae“ (vzviseeni Belesti) postavili T. Tappnius Macrinus et Iulia Sexti

filia Cara cum suis — menda okoli leta 270 po našem štetju let.

Na njem se torej pojavlja ime ljubelskega božanstva Belestis. Obstaja pa še en kamen, posvečen „Belesti Avgustae“. Vzidan je v cerkev Podljubeljem (ob vhodu v ljubelske gore), postavil ga je Latinus Taponius Macrinus — torej suženj prejšnjega Taponija. Kamen popisuje R. Egger (Carinthia, 1948, str. 277): na levi poleg napisa je v reliefu izdelano drevo, pod njim počivajoča srna, na desni pa ovijalka z listi in cveti v obliki zvezdic, spredaj štirinožna žival (medved?).

Značilno se ponavlja v teh krajih ime Taponius, nadvse pa je pomembno Belestis.

Jaksch (Gesch. Kärnt. I, str. 24) poudarja, da je Belestis pradedno in pristno keltsko božanstvo, ki se je častilo samo ob Ljubelju, drugod ni izpričano. W. Schmid izvaja v Carnioli god II, 1909, 157, da je Belestis spravitelj v zvezi z Belenom, božanstvom noriškega železarstva, kar dokazuje, da so Ljubelj porabljali predvsem zaradi bližine noriških rudnikov železa. Wutte (Carinthia, 1943, str. 101) proglašajo boginjo Belestis za zaščitnico rudarstva, kar naj bi dokazovalo, da so Rimljani noriško železo spravljali čez Ljubelj.

V znanem delu „Norisches Eisen“ (Beitr. z. Gesch. d. österr. Eisenwesens Abt. I, Heft 2; Wien 1932) pa dodeljuje W. Schmid vlogo zaščitnice železarstva boginji Noreji kot boginji plodnosti in torej tudi rudnega izobilja. Tudi Hauser (Alte Gesch. Kärnt., str. 49) meni, da je bila Noreja zaščitnica domačega rudarstva. Belestis torej z železarstvom nima kaj opraviti, o njenem češčenju v središčih železnih rudnikov ni sledu. Kakor znano, se je noriško železo izvažalo predvsem v Aquilejo, za kar je bila na razpolago udobna državna cesta čez Beljak in skoz Kanal. Zato je manj verjetno, da bi bili tovorili to težko rudnino v večjih množinah na hrbitih živinčet čez Ljubelj.

Pač pa so najbrž v gorovju pred Ljubeljem pridobivali redko rudo — svinec. Že Iliri so ga pridobivali na Dobraču, kakor so dokazale izkopanine na Bregu pri Rožeku (Frög) (Jaksch n. d. str. 7). Svinec je omogočil Ilirom večstoletno industrijo na Gurini (Egger, Führer, str. 15). Kelti, ki so prevzeli od njih te umetnosti, so mogoče tudi v ljubelskih gorah prišli na sled svinčeni rudi.

Brodj spadajo danes v politično občino Slovenji Plajberk (Windisch Bleiberg). Ime kaže, kako bogat je bil kraj na svinco. Ime „Bleiberg“ prinašajo listine šele od leta 1364 dalje; domačini pa pomnijo, da se je kraj popreje zval „Svinčenca“ (Singer, str. 135 sl.). Da je pridobivanje svinca tu pradedno, je sklepati tudi iz lokalnega bajanja, da je rudo odkril „gorni mož“.

Po vsem, kar se je doslej moglo dognati, bo najverjetnejše, kar pravi o Belesti R. Egger (Carinthia, 1948, str. 277): da je bila družica noriškega boga sonca Belenus-a in zaščitnica potujočih v Ljubelju. Njeni zaščiti so se potniki priporočali, njej so po zaobljubi postavljali darilnike, ko so srečno prišli iz nevarnosti.

Kot družica boga sonca je mogla biti Belestis, mislim, samo boginja lune. Najbrž je „ščitu podoben predmet“, ki ga drži na reliefu kamna, najdenega pod Staro cerkvijo, ravno luna. Tam je svetišče stalo v izrazitem osovjem kraju. Njena zaščita potujočih pa je bila zaželjena tudi drugod, zato je verjetno, da se ni častila samo v Ljubelju.

V tej zvezi naj opozorim, da imajo Podjuncani za naselje Libeliče dvoje imen; mlajši domačini pravijo Libeliče, starejši in njihovi sosede v Žvabeku pa Nebeliče. Očividno je poslednje ime sestavljeno z nikalnico „ne“, ki se pridaja imenu, da se odvrta neprijeten pomen (n. pr. Čemer—Nečemer). Zakaj torej Ne-Beliče? To je nam nerazumljivo, svojčas pa je moralo imeti določen pomen. Ali naj bi nikalnica tudi tu odvrnila nekak omen (usodno ime). Na mestu je vprašanje: ali ne tiči v besedi „Beliče“ še ime Belestis?

Libeliče ležijo v ožini, katero tvori na severu Drava, na jugu pa strmo pobočje Strojanskega hribovja. Ob njegovem vznožju, v osojni legi, se razprostirajo Libeliče.

Omenjajo se zgodaj, leta 1154 z imenom Liwuelich, že kot organizirana fara; cerkveni patron je sv. Martin, pod čigar pokroviteljstvo so se postavljale v naših krajih najstarejše cerkve (Kos, Gradiivo V, 327, Carinthia 1926, str. 52 in 117).

Severno od Libelič, onstran Drave, se razprostira plodna Labotska dolina, iz katere nam številni napisni kamni in izkopanine pričajo o posebno intenzivnem verskem življenju nekdanjih Noričanov. Zlasti važno je, kar je

odkril R. Egger na Burgstallu (gradišču) St. Margarethen južno St. Paula: namreč svetišče boga Mars-Latobius, boga plemena Latobikov (pozneje so odkrili k temu pripadajoče svete stopnice in sveti studenec), ki ga je razdejala bojvito krščanstvo za časa cesarja Teodozija koncem četrtega stoletja (Carinthia, 1927, str. 2; 1939, str. 4).

Latobiki so se po Eggerjevem mnenju izselili iz prvotnih selišč ob Labošnici na Dolenjsko (Praetorium Latobicorum = Trebnje). Od tam so gotovo vzdrževali stike s plemenskim svetiščem na omenjenem Burgstallu, dokler je obstajalo. Pri tem so morali Dravo prebroditi nekako pri Libeličah, kjer je več pripravnih brodov. Možno bi torej bilo, da bi tu obstajalo svetišče posvečeno Belesti, katere varstvu so se priporočali za pot nazaj. Val fanatizma mladih kristjanov gotovo ni prizanesel temu izvoru poganstva; v imenu Ne-Beliče pa bi mogla še danes zveneti ona damnatio (prokletstvo imena).

To so seveda — pri današnjem stanju raziskav, tako arheoloških, kakor filoloških — smele domneve. Vsekakor ima ime Libeliče isto prvotno osnovo, kakor Ljubelj (listinsko: Le-vuel = Ljubelj; Liwuelich = Libeliče). Razčlembi Ne-Beliče, bi odgovarjala razčlemba Li-Beliče; začetni Li je imel v izvirnem jeziku določen pomen, kot ga je moral imeti tudi prvi zlog v besedi Ljubelj.

V nemškem Loibl, kakor tudi v pretežni večini listinskih zapisov tega imena je poudarek na začetnem zlogu; v slovenščini in tudi v lokalnem narečju pa na zadnjem. Brojani govorijo: Lbèl (začetni *l* je zlogotvoren, *e* moten, podoben nemškemu *ö*, izgovarja pa se z nezaokroženima ustnicama), tudi Løbèl, z Lbéla (Lbelà) ali zəLbéla (Lbelà), naLbéla (Lbelə, to je na vrhu), v Lbèla ali vəLbèla (to je v strminah Ljubelja).

Narečnim oblikam bi odgovarjala pismena Lebelj ali Libelj. Oblika Ljubelj se torej ni stvarila s koroške strani.

Sapotnica

Kakor že omenjeno, je za te kraje značilno zlasti na kamnih v Brodeh in Podljubeljem zapisano ime Tappוניus. Mislim namreč, da živi še danes v imenu kmetije Tepej, katere posestniki so se nekda uradno zapisovali Teppan. To domnevo hočem v sledečem obrazložiti:

Tovorna steza je morala kmalu pod novim Št. Lenartom zapustiti strugo Borovnice, ker se potok pogreza v čedalje ožje in globlje prepade. Na tako zvanem Podkladu (tudi Predkladje) med Tepejevim mostom čez Borovnico in Čavhovim križem je zopet zavila v hrib, na pobočje hrbta, ter kmalu dosegla manjšo planoto — Tepejevo. Posestvo ima v dolu najlepšo sončno lego. Polja se razprostirajo na ravnici, travniki (seče) niso preveč v strmini (glej sliko). Dokler posestvo ni zapadlo kapitalistu, je slovelo za največje, preredito je do 18 goved.

V teh Rutah se namreč velikost kmetij dolega po številu goved, kolikor jih prerediti ob lastni „mrvi“ (krmi) čez zimo; na poljih ob Dravi in na Gurah pa po „birnjih“ (žakljih) posejanja.

V drugi polovici prejšnjega stoletja je namreč v Alpah divjala t. zv. Bauernlegung (nekda Bärenlegung!), to je pokupovanje gorskih kmetij po kapitalistih. V Brodeh je to delo prav temeljito opravil dunajski kapitalist Voigt. Po Tepejevem so mu podlegle: Petrova huba — 12 goved; Osvovo 8 goved; Ridovec — 10 goved; Ljubeljsnjak — 12 goved; Zvrhni Strah — 9 goved; Drajar — 10 goved; Sopotnjak — 8 goved. To pa so vse največje kmetije!

Zadnji posestnik na Tepejevem je bil ljudski pesnik in zelo priljubljen; njegov padec — po krivičnem procesu! — je bolešno odjeknil po vseh Rutah! O tem se je sestavila celo pripovedna narodna pesem; še nedavno sem mogel iz ust domačinke zapisati kitico Tepejeve tožbe:

Čej so voli, Čej konjiči?
Čej kdaj tam sem jih redil!
Čej je sadje? Čej senčica,
Čer sem zdelan se hladil!

Starejši domačini so se spominjali, da je pred zgraditvijo sedanje ceste tu obstajala prekladna postaja. Do Tepeja so blago iz Pod-

ljubelja pripeljali na vozech, od tu (oziroma spodaj od Podklada), pa so ga pretovarjali na živinčeta.

Taka ureditev bi lahko obstajala že za rimskih časov. Praktični Rimljani so gotovo stremeli za tem, da so blago čim bližje do strmin Ljubelja pripeljali na vozech ali vsaj dvokolicah in šele tu prekladali na hrbte živinčet. Vsi pogoji so bili dani, da se je že tedaj predilo tukaj gospodarstvo za rejo in rezervo jezdnih konj in tovornih živinčet, za okrepčila in odpočitek potujočih, njih opremo za vodniki, stražarji itd. Na kamnih večkrat omenjeni rod Tappוניjev je morda uredil to prekladno postajo, iz te se je sčasoma razvilo gorsko gospodarstvo, na katerem so delali sužnji ali koloni. Ti podrejeni naselniki so mogli ravno v tem odleglem kotu preživeti burje prerivanja narodov po zlomu rimskega imperija; mogli so na tem mestu prenesti ime „Tappוניjevo“ v usta Slovencev, ki so si izgovarjavo prilagodili v Tepan in Tepej.

Rodbina Tappוניjev je bila premožna. Neki T. Tappוניus Titi filius se spominja kot duovir jure dicundo (t. j. nekak župan mesta Virunum) na kamnu, ki je danes v arkadah dvorišča na gradu Humberku (CIL III 4866). Gotovo je svet ob Ljubelju, v katerem se spominja to ime kar dvakrat, materialno doprinesel k njegovemu ugledu; mogoče s svincem, vsekakor s transportom čez Ljubelj. Če namreč mesto Virunum ni uredilo prometa na tej žili, je to lahko storil zasebnik s tem, da je zbiral potujoče v skupine, uredil etapne postaje, jih opremil z vodniki, stražarji, transportnimi sredstvi, zalogami hrane, krme itd.

Škoda, da ni znano, kje se je našel napisni kamen, vzidan v križ ob cesti nedaleč od tu. Smemo domnevati, da se je prvotno nahajal prav na Tepejevem; saj ni verjetno, da bi ga bil v ta odlegli svet kdo prinesel od drugod.

Po obrazloženem se more reči, da so bile Brodi vsaj v rimski dobi, če ne že prej, stalno naseljene. Naseljence sta privabljala prometna žila in možnost zaslužka ob njej. Pot pa je pritegnila verjetno tudi razbojnike; pred njimi naj bi potujoče ščitila Belestis, proti njim pa so morda postavili tudi straže. Če se je tedaj že pridobival svinec, so bili stalno naseljeni tudi rudarji.

Od Tepeja dalje se vozna pot vzpenja po sončnem pobočju Kozjega hrbta preko posestev Pakca in Plesnovca na vrh, ki se imenuje Póšina, visok nekako 1000 metrov.

Ime Póšina je nastalo verjetno iz Póvesina, ker se Kozji hrbet tu končuje s tako navpično, kakih 300 m visoko skalo, da je videti, kot bi previsela. Na tem vrhu se nahaja posestvo Pošnikarja (Poschinger) s sijajnim razgledom po vsej občini Slov. Plajberk.

Tu je zopet najvišja točka poti od Ljubelja sem; v nadaljevanju se ona zopet spušča navzdol. Od tu se da gorski predel proti Ljubelju najbolje pregledati, pa tudi zavarovati. Če so Rimljani imeli kak kastel v teh gorah, potem gotovo tu; strateški položaj je ugodnejši, kakor kjerkoli v Ljubelju. Obstoj takega kastele domneva več znanstvenikov; tako R. Egger (Carinthia, 1948, str. 279), posebno tudi Singer (n. d., str. 11), ki dostavlja, da se je proti koncu prejšnjega stoletja pod Pošnikarjem videl rimski kamen, ki je potem zginitil; Jantsch v razpravi „Die spätantiken u. langob. Burgen in Kärnten“ — celo poroča, da so „okoli leta 1880 tam izkopali zidni četverokot, v katerem so ležale čelade iz brona“; o tej najdbi pa nadalje ni nič znanega.

Za zgodovino tega okoliša je važna listina iz leta 1253 (Jaksch MDC IV 2554), katere pisec je moral dobro poznati te predele in njih imenoslovje; ime „Levuel“ zapisuje nasproti tedanjemu običaju očitno po ljudski izgovorjavi. Pošina se tam imenuje Parvus Levuel — Mali Ljubelj; tudi to ime je verjetno bilo domačinsko. Danes pa vsiljujejo Nemci ime Kleiner Loibl na kartah za Sopotnico, 300 m spodaj; tja so ga prenesli menda po zgraditvi sedanje ceste. Ime Kl. Loibl je tu umetno, med ljudstvom neznano.

Zanimivo je tudi ime Sopotnica. Zgoraj navedena listina imenuje potok Sopotnico (riva Sopotniz), ki izvira iz „jezera na gori“. Ta potok je danes Žabnica, izvira res pod Visoko Vrtačo iz Jízarca, ki je pravo „morsko oko“, malega obsega sicer, pa silno globoko. Ime Sopotnica za potok je prav prikladno v onih starih časih, ko so domačini še poznali besedo „sopot“ v pomenu soteske; potok teče namreč ob zahodnem vznožju Kozjega hrbta skoz same „sopoti“, ki postajajo ravno pod Pošino

naravnost fantastične. V teh globinah buči vohodpad Šum, ki je Santoninu nagnal tolik strah. Tudi Valvazor pravi v Topographia Archiducatus Carinthiae 1688 „dass der Teuffel allda seine Mutter bade“ (da hudič tu kopa svojo mater). Nova Ljubeljska cesta pelje po Hudičevem mostu čez ta potok; tudi zgraditev mostu je okitila ljudska domišljija z dramatičnim pripovedovanjem (celo v verzih), ki je bilo deloma objavljeno v Koroškem Slovencu 1931 (marec—april) v podlistku Brodi.

Hiša Pošnikarja nosi v občini Slov. Plajberka še staro konskripcijsko številko 1 in slovi po ustni tradiciji kot najstarejša. Domačini pripovedujejo, da je bila tu „taberna“, ko je še vodila mimo stara pot na Ljubelj.

Od Pošnikarja se je ta pot po prvi ugodni strminji spustila po zahodnem pobočju k potoku Žabnica doli in se preko mostu zložno dvigala na pobočje Žingarce do domačije Kozanjaka.

Pri Kozanjaku je bila najbrž zadnja postaja stare poti, ki se je tu izvila iz najhujših strmin in ožin. Mesto se da z malimi silami učinkovito blokirati; navpična stena Grintavca v Žingarci na eni ter globeli Žabnice (imenovane Šum) ob Pošini na drugi strani tvorijo sotesko, ki je ni lahko obiti. Zgodovina res poroča, da je humberški upravnik leta 1476 samo z domačini tukaj odbil Turke, ki so vpadli čez Ljubelj; utrdbe iz onih časov so še vidne (Singer, str. 13 in 286). Še danes ima travnik pod Kozanjakom ime Tabor. Vetrinjski menihi so po darilni listini iz leta 1330 tudi tu uredili hospic za potujoče, koroški vojvoda pa svojo cestno muto (Singer, str. 123 sl.). Mnogo verjetnosti ima domneva, da so že Rimljani imeli tu malo utrdbo.

Kakor že povedano, imenujejo domačini ta kraj Sopotnica, „taberno“ ob cesti pa Sopotnjak (glej sliko).

Od Kozanjaka na sever je šla stara pot po pobočju Žingarce par sto metrov nad današnjo cesto (sledovi še vidni) nekako do konca Ravni. Tam se je spustila pod sedanjo cesto doli in čez Suho drčo (Derenpoh) do Široke ride, kjer se je dvignila nad cesto in potekala dalje čez Kurjo jamo (kjer je menda zasut Stari Podljubelj) pa čez Kartonovo ogrado in nad današnjim Podljubeljem na plani svet pred pokopališčem. Od tu je v srednjem veku potekala v smeri današnje ceste na Humberški

most, odkar je bil ta začetkom XII. stol. postavljen. Poprej pa je sledila Borovnici (skozi Borovlje) prav do Drave.

VIII.

Podljubelj leži „pod Žingarco“ in ne „pod Ljubeljem“, kakor danes pojmujemo to ime. Poimenovanje Podljubelj je torej tudi zgodovinsko, kakor jih je toliko v teh predelih. Dano je bilo v časih, ko se je vse predgorje še imenovalo „Ljubelj“ in Žingarca še ni imela svojega imena. Njeno ime je nastalo šele po slovenski naselitvi; sprva je bila „Sina gora“ (vse njeno senčno podnožje se imenuje Sine), iz tega so Nemci napravili Singer-berg, to nemško obliko pa smo zopet mi prevzeli kot Žingarco.

Ime Podljubelj bo torej še predslovensko, vsaj po pomenu. Za Rimljane, ki so prišli od Virunuma, se je tu začel Ljubelj, strašno ljubeljsko predgorje. Do sem so mogli preko Gur in Drave voziti z navadnimi vozovi; od tu dalje pa so se začele strmine, po katerih so bili taki vozi neuporabni.

Tu je nastala torej važna postaja pri pove-

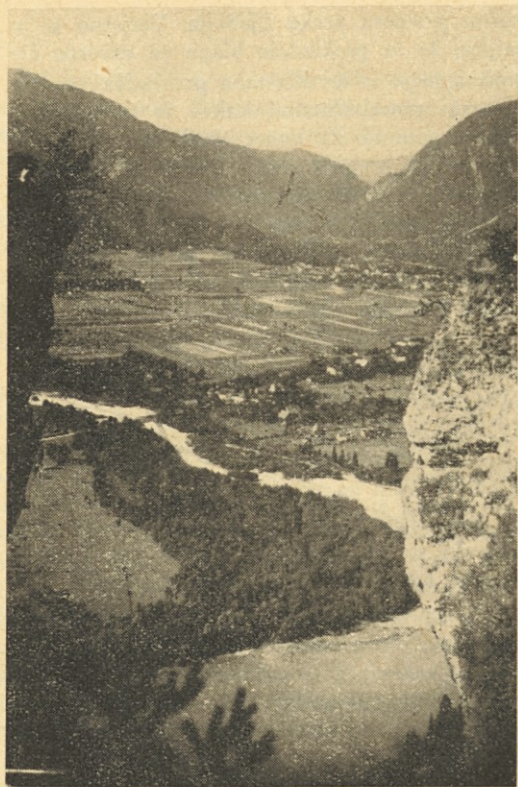
čanem prometu preko Ljubelja. Verjetno se je najprej že tu prekladalo blago na tovarna živinčeta in se je uredila taka prekladna postaja z vsemi potrebščinami, kakor jo domačini v Brodeh pomnijo za konec srednjega veka na Tepejevem. Mogoče da so potem že Rimljani preuredili stezo tja noter v vozno pot. Pa tudi za ta slučaj so potrebovali Podljubeljem prekladno postajo, že zato, ker so za vožnjo po gorskih poteh potrebna trpežnejša in krajša vozila evt. celo dvokolice.

Da je tu obstajala važna postaja, o tem priča tretji ob tej cesti najdeni votivni kamen „Tapponijevega sužnja“ (omenjen zgoraj), sedaj vzdan v vogal podljubeljske cerkve. Na njem se zopet pojavlja ime mogočnih Tapponi-jev — našli ga bomo še enkrat ob tej rimski poti. Zato se skoraj že z gotovostjo more reči, da so oni urejevali promet čez Ljubelj, mogoče so ga tudi prvotno organizirali.

V nasprotno smer, na sever, je cesta potekala po ravninskem svetu. Po Eggerju je vodila na sedanji Humberški most, kjer da je bilo prastaro postajališče dravskih splavarjev. To bi bila torej sedanja trasa ceste na Pod-

Kožentavra z Grlovcem

Pogled s Petelinca na Borovlje

goro, Kožentavro in Strugo (glej nadalje risbo 2). Tudi drugi pisatelji postavljajo take domneve; pa zmotno.

Zaslужni lokalni zgodovinar Singer je s podarkom zastopal mnenje, da je rimska cesta od Podljubelja na sever sledila Borovnici prav do njenega izliva v Dravo, kjer je bil brod, kakor še danes (Singer n. d., str. 12, 16, 255).

Predstaviti si moramo, da je bil za one prebivalce, ki so prvi utirali te poti, važen problem, kje priti najlažje do Drave in čez, kje najti najugodnejše mesto za brod.

Pod Humberkom t e d a j niso bili dani pogoji. Drava se je tam na široko razlivala in desno obrežje skoraj do Podgore preplavljala (glej sliko). Šele v teku poznejših stoletij se je glavna struga premaknila pod vznožje Gur. Prej poplavljeni svet se je spreminjal najprej v „loge“, to je z redkim drevjem (jelševjem) poraščena obrežja, med katerimi je nekaj trave nudilo borno pašo. Čim bolj se je Drava umikala (gotovo tudi s človekovim prizadeva-

njem), tem bolj so se logi spreminjali v obdelani svet, na katerem so nastajala nova naselja. Ta potek se da dobro zasledovati ravno ob cesti pod Humberkom.

Od deroče Drave poplavljeni svet ni bil pripraven niti za stalen brod niti za dovoz do njega. Reka je tu večkrat menjavala strugo, večinoma je bila razdeljena na več stranskih tokov, ki jih ljudstvo imenuje „Lave“ (manjše) in „Dravice“ (večje); to so navadno preostanki prejšnje glavne struge. Še danes, ko je voda kolikor toliko ukročena z obrežnimi nasipi in škarpami, označujejo Dravci njeno samovoljo z rekomo: „Drava je svoja frava“.

Postopni umik Drave je zapustil na terenu vidne sledove. Nekdanji dravski bregovi se dajo zasledovati po tk. zv. „klopcah“, ob katerih se ravni svet nenadoma in strmo zniža za nekaj metrov. Klopce se vlečejo od Št. Janža do Resnika doli ponekod v več vzporednih črtah. Nad njimi (južno) ležijo najstarejša naselja, kakor Kapla (vsaj del okoli cerkve), dalje kraji, ki nosijo starinska imena s končnico -ane, kakor Trnjane, Lipljane, Gorščane, končno Resnik (tudi starinsko ime). Na prej poplavljenem prostoru pa so nastale nove vasi, tako Kožentavra, prvič omenjena 1258 z imenom Müzlik, in Struga, prvič 1239 kot „augea“ — log (Kos, Gradivo V, 714). Prvo naselje torej še ni imelo stalnega imena, drugo pa samo splošno „log“, kar jasno kaže, da se je ta svet šele kultiviral.

Zanimivo je, kar piše Singer o začetkih cerkve v Kapli (n. d., str. 47): Po ljudskem pripovedovanju je sliko cerkvenega patrona sv. Zenona pripravila Drava; na mestu, kjer se je slika ustavila, so zgradili sedanjo cerkev. — To tolmači Singer tako, da so prvi misijonarji iz Ogleja prišli po Dravi doli v onem času, ko se je Zenon začel v patriarhatu častiti, to je v začetku IX. stoletja. Res stoji cerkev tik ob „klopci“, visoki približno 5 m. Celo Klebel (Carinthia, 1926, str. 53) smatra za možno, da je cerkev nastala že okoli leta 810, vsekakor pa pred 1106. Ob svojem začetku je po ljudskem spominjanju stala na bregu Drave, ki je danes oddaljena 1 km.

Zgodilo se je tudi, da je bil svet, prej ležeč na severnem bregu, po glavni strugi odrezan in pripojen južnemu. To je doletelo Velinjčane (Velinja ves); njihov log, imenovan še danes „Volinjski“, je postal južni breg in ga uživajo

Posinčiči (to so prebivalci Pošine vesi). Logi ob Dravi pripadajo namreč najbližjim vsem za skupno pašo in imajo tudi po njih imena; tako Šentjanski, Kapelski, Strujski, Resenski log; izjemno ime ima Volinjski log in „log pod Šarbo“ tik pod Humberkom, ki pripada Kožentavri, nekdaš pa je spadal k severnemu bregu. Ime „Šarba“ je nastalo iz „Škrba“ peč, t. j. skala takega videza na robu Gur (danes Korača).

V rimski dobi in prej je imela Drava na ravnini pod Humberkom še zelo širok razmah, menjavala je strugo, se delila na Dravice in Lave — vse okolnosti, ki otežujejo ureditev brodu sploh, redno prevažanje v večjem obsegu pa onemogočajo.

V oni dobi sta bili na tem odseku edino dve mestji ugodni za brod, in sicer zgoraj ob izlivu Bistrice in spodaj ob izlivu Borovnjice. Ti gorski potoki namreč donajajo s pobočij Karavank velike množine peska in kamenja, kar nasipajo proti Dravi kot naraven pomol ter jo silijo v eno samo strugo, ker ji nasprotni breg ob vznožju Gur tudi dosti visok, da se tja ne more razlivati. Na teh mestih je mogoče urediti varen brod in neoviran dovoz.

IX.

Posebno ugodno mesto za brod je bilo ob izlivu obeh Borovnic, one izpod Ljubelja in one izpod Košute (iz Sel). Oba deroča potoka donajata toliko proda, da je Drava utesnjena na najožjo strugo. Brod leži na najkrajši črti med Podljubeljem in nekdanjim Virunumom. To črto označujejo tudi arheološke najdbe. Predvsem so ugotovili utrdbe izpred srednjega veka ob njenem desnem boku, na 635 m visokem Gradišču in 550 m visokem Homu južno od Borovelj (Carinthia, 1949, str. 225). Pisana zgodovina o njih nič ne poroča, pač pa ljudska pravljica, ki pravi, da so grad iz Homa prenesli čez Dravo na Humberk. Nekaj resnice bo na tem, sklepa Singer predvsem iz razvoja srednjeveškega humberskega sodstva, ki je bilo sprva omejeno na svet južno od Drave (Singer n. d., str. 14 in 271).

Ob severnem vznožju Homa so se razvile znane Borovlje v današnje industrijsko mesto. Naselje mora biti zelo staro, domačini poznajo zanj samo stanovniško ime Borovljane.

Starinske najdbe so prišle na dan posebno ob brodu na Dravi. Danes je tam Medborovnica (Zwissen Vorelitz iz leta 1246). V kraju obstaja ledinsko ime „Cirkelce“ (Cirkovce), ležeče desno ob ostrem ovinku ceste na pribl. 15 m visoki „klopci“, kjer so izkopali predmete iz rimske dobe: bronasto sohico obutega mladeniča v kratki, prepasani tuniki in z vencem na glavi; dalje ročaj posode v obliki konjske glave; Singer še dostavlja: „gospa J. iz Borovljan je tam izkopala več antičnih predmetov“ (Singer n. d., str. 16, slika 8). Starejši domačini govorijo, da je tam bil nekdaš kloster, zraven pa kapelica; pravijo tudi, da tam včasih straši.

Nedvomno je tukaj bil rimski (verjetno že predrimski) brod. Ime Cirkelce gotovo tudi tu — kakor drugod — priča, da je na tem mestu stala stara cerkev, mogoče že zgodnje krščanska.

Griček Cirkovce bi gotovo zaslužil, da se arheološko preišče; marsikaj temnega iz zgodovine te okolice bi se pojasnilo. Važno bi to bilo tudi za staro zgodovino Žihpolj, ki se dvigajo prav slikovito kar severno na robu Gur.

Po večini smatrajo zgodovinarji, da se Žihpolje omenjajo prvič leta 927 z imenom Maria ad Draum, tako tudi Kos, Gradivo II, 309. Že Singer (Carinthia, 1929, str. 111) je tehtno podvomil o tej lokalizaciji, ne upa pa se ono „Marija na Dravi“ predstaviti naravnost na naše Cirkovce. V omenjeni listini razpolaga namreč s to cerkvico salzburški nadškof, v čigar območje breg južno Drave ni več spadal. Mogoče pa je, da se je tu napravila izjema, ker se je ta cerkvica od Gospe svete doli po stari rimski cesti dala neprimerno lažje oskrbovati, kakor pa od Beljaka. Mogoče pa je tudi, da je že tedaj kak manjši fevdalec pritegnil cerkvico „na Dravi“ k svojemu gnezdju „na skalah“ (o katerih bomo iz listin kar slišali), cerkvica pa je še obdržala staro ime „ad Draum“.

Planota Gur je namreč na več mestih obrobljena z navpičnimi, do 100 m visokimi skalami, na katerih so stali nekdaš gradovi, kakor še sedaj malo zahodno Humberk. Tudi nasproti brodu, kar onstran Drave se dvigajo prav impozantno take skale, Hemina peč in Petelinc.

V razpravi „Die Kärntner Stationsnamen“ (Carinthia, 1922, str. 93) dokazuje Lessiak, da se Žihpolje omenjajo že leta 860 z imenom „ad Trahove“ (Kos, Gradivo II, 172) in 984 kot Trahof (Gradivo II, 482); on smatra celo za mogoče, da je že leta 888 omenjeni kraj „de Scalah“ (Gradivo II, 292) istovetiti z Žihpoljmi, ker se pozneje „Schalach“ leta 1144 (Gradivo IV, 203) in 1202 (Gradivo V, 20) nanaša nedvomno na Žihpolje.

Singer (n. d., str. 224) sicer domneva, da je listinski „Schalach“ danes „Ortschaft Scalach, 1 km severovzhodno od Žihpolj. To pa ni verjetno. Predvsem tam ne obstoja „selišče Skale“, tam sta samo dva posestnika (Skalnik tudi Sekavnik in Oštetar) spadajoča v naselje Sp. Dole (Untertöllern). V resnici njuni hiši stojita na ponižnem gričku, kake skale pa ni videti; če obstoja, je z zemljo pokrita.

Listinska „Maria Schalach“ se mora iskati „na Skalah“, ne „na Skali“; to more biti le prej omenjeni Petelinc. Na pomoč pride zopet ljudska tradicija, ki pripoveduje (Singer n. d. str. 15, 256): da je na enem delu razklane skale Petelinc stal nekdanji Trampušev grad (Steinburg), na drugem delu pa cerkev sv. Jakoba. Singer dostavlja, da je vse to porušeno, na dravskem bregu spodaj so našli krilno ploščico; tam spodaj je tudi pot, ki jo ljudstvo imenuje „rimsko cesto“.

Če spregledamo v srednjem ime svetnika, ki se pri ustni tradiciji pač lahko zamenja, bi vse kazalo, da je nek fevdalec postavil gradič na Petelincu, tedaj imenovanem „na Skalah“; prestavil je k njemu Marijino cerkev ter od tod obvladal tedanjo ljubeljsko cesto. Singer smatra za mogoče, da je na Petelincu, čigar najvišja točka je obdana z dvojnim nasipom, stal rimski kastel. To omenja tudi Jantsch (l. c., str. 375).

Ljudsko ime „rimska cesta“ pa ima oporo v legendi (Sing. n. d. 255), da je grofica Hema (umrla okoli 1045) potovala tod mimo in pod skalnim previsom našla zavetje pred nevihtno (zato ime: Hemina peč) tedaj, ko je prihela z Dolenjske čez Ljubelj na vest, da sta bila njena sinova umorjena.

Po prednjem ni dvoma, da je nekdanja ljubeljska cesta potekala tod še v XI. stoletju.

X.

O tem, kdaj so jo speljali v smer na Humberk in kdaj je bil zgrajen tamošnji most, listine molčijo. Singer misli, da istočasno z zgraditvjo gradu; to bi bilo okoli leta 1120 (Singer, n. d., 255).

V onem času so na Humberku stremeli kvišku „die Herren von Hollenburg“. Bili so v ožji zvezi z menihi v Vetrinju, katerim je bila pot čez Ljubelj posebno pri srcu, tako zaradi njihovih posestev na Kranjskem, kakor tudi zaradi svinca v ljubeljskem predgorju. Med leti 1220—1224 so oni pridobili od humberških gospodov dravski most za vzdrževanje, k temu še goro Žahtar (Borovski vrh) zaradi potrebnega lesa (Kos, Gradivo V, 330); koroški vojvoda je to potrdil in dodal za vzdrževanje mostu še kmetijo v Glinjah (Gradivo V, 331).

Pot čez Ljubelj so prav izdatno pospeševali koroški vojvode iz rodu Spanheimov, tudi zaradi posestev na jugu (Ljubljana je bila njihova) in zaradi sorodstvenih vezi z mejnimi grofi istrskimi. Ob Sopotnici so imeli cestno muto. Vojvoda Bernhard je promet v to smer posebno dvignil, med drugim zaradi tega, ker je hotel podvreči Trst (1236), kar mu pa ni uspelo (Jaksch, Gesch. Krt. I, str. 381, II, str. 22).

V gradu na Humberku je vzdanih več rimskih kamnov, med temi nagrobni napis za omenjenega duovira Tapponija. Iz tega bi mogel kdo sklepati, da je rimska cesta vendar le tam mimo peljala.

Nasproti temu pa domneva Singer (n. d. 13 in 266), da so kamne mogoče pripeljali iz Virunuma.

Tako daleč pa menda ni treba seči. Kajti vsa zemljišča, po katerih je potekala nekdanja rimska cesta, so prišla pozneje pod gospodstvo Humberžanov. Prav mogoče je, da so si veljaki Tapponiji na poljih ob tej cesti (pri Žihpoljah s krasnim razgledom na Sp. Rož in ljubeljske gore) uredili kako podeželsko vilo, od koder bi mogli izvirati kamni na Humberku. Ta grad je bil prezidan v velegraščino, kakoršna je še danes, v prvi polovici XVI. stol. Tedaj pa je renesansa zbužala zanimanje za antiko, velikaši, kakor so bili grofi Dietrichsteini, so se radi dičili s starinami.

Tudi v cerkvi na Žihpoljah se nahaja kot nabiralnik za denar poleg altarja rimski steber z reliefom, ki predstavlja na eni strani dva leoparda ob posodi, iz katere raste vinska trta z listi in grozdom, na drugi strani pa delfina (Singer n. d. 240 in slika 243, gl. tudi Jabornegg-Altenfels, Kärnten, röm. Alterthümer 1871, str. 140). Smatrajo, da bi kamen mogel izvirati iz svetišča posvečenega bogu Bakhu.

Argument, da je pod Humberkom obstajalo prastaro pristajališče dravskih splavarjev, ne pride odločujoče v poštev. Kako stara je splavarska postaja, bi se moralo šele dognati; možno je, da je prastara. Kajti pristajanje splavarjev k bregu je na takih mestih, kjer se Drava širše razliva in zato mirnejše teče, lažje, kakor ob deroči strugi pri Medborovnici. Pristajališče pod Humberkom pa je moglo obstajati neodvisno od ljubeljske ceste, saj je ceneni vodni transport od Beljaka navzdol mogel biti namenjen predvsem za Virunum, pozneje za Celovec. Ako je obstajala kaka cesta do njega s severne strani, je to verjetno pospešilo predstavitev ljubeljske ceste le-sem. Glavni pogoj za to pa je bil, da so tu postavili soliden most; brez njega bi ne opustili prestare in izhojene poti preko Medborovnice, ki je tudi v smer na Celovec bila krajša, kakor ona čez Humberk. Zgraditev mostu pod Humberkom je bila v toliko lažja, ker je voda tam plitvejša in mirnejša, kakor pod Žihpoljami.

Kako je potekala rimska cesta od brodu pri Medborovnici na sever (Virunum), bi se moralo podrobno šele zasledovati. Verjetno ima omenjeno ljudsko ime „rimska cesta“ za pot pod Petelincem osnovo, saj jo podpira tudi tradicija Hemine poti. Cesta bi po tej tradiciji zavila pri brodu na desno (vzhodno), se vzpe-la ob Hemini peči po strmih pobočju na vrh in potekala dalje na Št. Urh in ob Žihpoljskem podolju na Čerce (severni rob Gur), od tam po Stražišču navzdol.

Ime Stražišče je tu pomembno. Kraj leži ravno na severnem vhodu v Gursko pretržje t. j. nižina v Gurah, preko katere so speljane vse važnejše prometne proge (cesta, železnica). To pretržje je na severnem vhodu bolj ozko, na jug pa se širi bolj in bolj, tako da se Žihpolje nahajajo na njegovem vzhodnem, Kotmara ves pa na zahodnem robu, ravno v sredi pa straži grad Humberk južni vhod.

Ime Stražišče pove, da je nekdanj tu stala

straža, o kateri pa zgodovina nič ne poroča. Strateško pozicijo kraja podčrtava še kraj Golič (narečno Hövč) malo bolj južno, o katerem razpravlja Jantsch, Die Spätantiken u. langob. Burgen in Kärnten (str. 374) pod imenom Aich, kakor se glasi nemško ime; on pravi: „Ob stari humberski cesti zbuja pozornost griček, na katerem je selo Aich, po svoji osamljeni legi ter po strmih, namenoma odkopanih pobočjih, kot se večkrat opazuje pri poznorantičnih kastelih (Duel, Treffling). Kraj je pomemben, ker se pretržje tu deli v obliki pah-ljače: proti zahodu gre dol na Kotmaroves, južno je dohod na Humberk, vzhodni dol pa vodi preko Žihpolj... k brodu čez Dravo“.

Da je ta Golič res odigral izredno vlogo, daje slutiti njegovo staro ime „Goli branik“. Ni namreč dvoma, da je treba sem lokalizirati ime „Golbranich“ listine Kos, Gradivo IV, 188, ki ga zgodovinarji doslej niso vedeli kam dati. Dolgo ime „Goli branik“ se je v narečju prav naravno zbrusilo v današnji Golič (Hövč); kajti prebivalci so se nekdanj gotovo zvali Goličane, od tega okrajšava Golič.

Ta „Golbranich“ za nas ni samo zanimiv primer tvorbe staroslovenskih krajevnih imen, temveč nam zapis pove tudi, da se tu v onem času sredi XII. stol. še ni govorilo h za g, kakor danes, pač pa se je izgovarjala k že oslabljevala v kh (danes q).

Na „Golem braniku“ je torej obstojal poznorantični kastel (v markomanskih vojnah?), iz katerega so se postavljale straže tja na Stražišče, koder je potekala rimska cesta na sever. Mogoče izvirajo rimski kamni na Humberku od tod? Eden zgleda prav bojevito, Jabornegg-Altenfels (n. d. str. 140) ga popisuje tako-le: Na grajskem dvorišču je vzidan cipus (štiristranski steber), v sredi s podobo rimskega vojaka s ščitom, mečem in sulico; na levi drugi strani je ščit, za njim pa dve prekrizani sulici; na tretji strani desno moški v obleki sužnja, ki drži v desnici čelado, v levi pa na tla postavljen ščit.

Od Stražišča doli prehaja današnja ljubeljska cesta (ki sledi tu rimski) „na Spi“ (Schmelzhütte) v ravnino. Tudi to je zgodovinsko ime, ki sega po svojem pomenu verjetno še v rimske čase.

Gladina Vrbskega jezera je bila namreč v rimskih časih znatno višja, jezero je tedaj segalo precej dalje na vzhod, še dalje pa nje-

govo močvirje. To je nazorno razvidno iz najdbe rimskega miljnika pri Krivi Vrbi, ki ga omenja Jabornegg-Altenfels (n. d. str. 158); izkopan je bil precej nad jezerom, na njem pa so vidni sledovi, da je jezerska voda nekdanj segala do njega.

Podnožje Stražišča je bilo v onih časih zamočvirjeno, cesto je bilo treba speljati „na Spi“ t. j. po nasipu.

Kako daleč je segalo tedanje blato od jezera doli, nam povedo imena južnih celovških predmestij: Št. Rupert se je nekdanj imenoval Blače, Waidmannsdorf pa še danes Otoče. Kraj je bil nekdanj res na otoku.

In Celovec? Tudi prepir za to ime še ni končan. Po prednjem je prav mogoča razlaga od tega, da je ljubeljska cesta šele tu prišla „na celino“ t. j. na trdna tla ter da je ime izvajati od tega.

✱

Premerili smo torej pot od vrha Ljubelja do Celovca po rimskih sledeh. Končujemo to potovanje v mestu, ki ima svoj nastanek zahvaliti prav ljubeljski cesti. Za nepristranskega zgodovinarja namreč ni dvoma, da bi brez ljubeljske ceste tudi ne bilo današnjega glavnega mesta Koroške. Ceste na sever so ustvarile Breže in Št. Vid, ceste na zahod Beljak, ceste na vzhod pa Velikovec. Celovec pa se začne dvigati s prometom preko Ljubelja, od ljubeljske ceste so mu pritekali najizdatnejši življenjski sokli v začetni dobi.

Pa ravno naš svet ob tej cesti se iz Celovca ali zanemarja ali pa mačehovsko obravnava. Kako meglene in netočne pojme o poteku rimske ceste ter o načinu nekdanjega prometa čez

Ljubelj imajo celo take avtoritete, kakor R. Egger! Koliko bi se dalo še izkopati iz zemlje na tako važnih postojankah, kakor so Tepejevo, Pošina, Kozanjak, Podljubelj, Gradišče in Hom pri Borovljah, Cirkovce, Petelinc, Golič!

Naša ekskurzija pa je tudi pokazala, da se brez temeljitega poznanja terena in jezika, ki se tam govori, ne da pisati dotične zgodovine. Videli smo, kako zanimiv je iz tega vidika postanek znamenite cerkvice sv. Lenarta in hospica pod strmino Ljubelja, kako važna je bila vloga Tepejevega posestva v prometu čez Ljubelj, kako se spreminjajo imena, že Tepejevo, pa Sopotnica, Mali Ljubelj in dr. Nad vse važno pa je, da rimska cesta ni mogla potekati čez Podgoro, Kožentavro, Strugo in Humberk, kakor današnja ljubeljska; njene sledove in arheološke starine je iskati na zgoraj označeni smeri. Že zaslužni lokalni zgodovinar Singer je to poudarjal in dokazoval posebno še v svojih nemških publikacijah, pa nemška znanost tega ni upoštevala.

Vzemimo končno listinsko ime „Golbranich“ na pragu Celovca, ki je toliko važno in katerega niso vedeli kam vtakniti. To je prav značilno za to „znanost“, ki je v svoji antipatiji do vsega slovenskega potvorila ime Golič v Honec ter sedaj ta Honec, ki ga živ krst ne pozna in ga dejansko tudi poznal ni, vlačí po svojih uradnih Repertorijih od leta 1880 dalje, od desetletja do desetletja s topo doslednostjo! Ravno ljudsko ime Golič pa daje ključ za lokalizacijo imena Golbranich.

Starodaven je naš rod, naša kri in naš jezik na teh tleh; nemška znanost tipa v mraku, ako ga ne upošteva.

VOM LOIBL BIS KLAGENFURT AUF RÖMERSPUREN

Die drei längs des nördl. Zuganges zum Loibl erhaltenen Römersteine (neueste Lesung. Egger, Carinthia I, 1948, S. 277) gestatten einen tiefen Einblick in die graue Vergangenheit dieser Gegenden. Vom ersten unter der Paßhöhe meint Egger, daß er im Heiligtum der Göttin Belestis (die hier verehrt wurde) gestanden habe, daß sich demnach dieses Heiligtum nicht weit von der Fundstelle befand. Tatsächlich wurde der

Stein unmittelbar unter der jetzt in Ruinen liegenden Kirche Alt St. Leonhard ausgegraben, was zur Annahme berechtigt, daß die Kirche gerade an der Stelle des früheren Heiligtums errichtet wurde. Sonst wäre nicht zu erklären, dass ein so ungünstiger Platz für die Kirche und das spätere Hospiz ausgesucht wurde (im Winter Schneelawinen, vier Monate Schatten, auch im Sommer zwischen den Wänden eiskalt). Gerade diese Schattenseite

aber gehörte zur Verehrung der Mondgöttin Belestis (viell. hält sie im Stein abgebildet die Mondscheibe). Vielleicht besteht ein Zusammenhang der ersten Silbe des Namens Belestis mit der Benennung Loibl: urkundl. 1253 Levuel, im Dialekt L'böl, das wäre schriftlich Libelj oder Lebelj. Bei dem aus derselben Wurzel gebildeten Namen Libeliče (Leifling, 1154 Liwuelich) ist eine analoge Silbenteilung möglich: von den Heimischen wird der Ort auch Nebeliče genannt, die Verneinung Ne nimmt die erste Silbe Li-beliče ein, es muß ein selbständiger Name Beliče vorausgesetzt werden, der auch von Belestis abgeleitet sein könnte.

Die beiden anderen Römersteine (eingemauert im Kreuz in Loibltal und in der Kirche Unterloibl) bringen neben Belestis den Namen Tapponius; auch eine auf Schloß Hollenburg eingemauerte Inschrift bezeichnet einen Tapponius als duovir jure dicundo. Nun besteht im Loibltal eine Teppan-Hube (heute vlgo. Tepej!), von der die lokale Tradition zu berichten weiß, dass vor Erbauung der Loiblstraße bis dahin ein Fahrweg bestand und die Waren auf Wägen zugeführt, dort aber auf Saumtiere zum Transport über den Loibl umgeladen wurden. Naheliegender ist es, diese praktische Einrichtung in die römische Zeit zurückzuverlegen, umso mehr, als der ursprüngl. Name Tapponius sich im Laufe der Jahrhunderte in Teppan und Tepej umformen konnte. Die Meinung Eggers (Carinthia I, 1948, S. 275), daß schon die Römer über den Loibl eine Fahrstraße eingerichtet hätten, ist unhaltbar.

Eine wichtige strategische Station bestand jedenfalls auch auf der Höhe der Pošina, dem Parvus Levuel der Urkunde von 1253 MDC IV 2554; der Name Kl. Loibl bei der jetzigen Sopotnica ist künstlich und nicht am Platze.

Wenn in der Antike eine Umladestation auf der Teppanhube nicht bestand, so war sie jedenfalls in Unterloibl. Bevor die Gebirgsfahrwege ausgebaut wurden, bestand hier die Notwendigkeit, den Transport von der Straße auf Saumpfade umzustellen. Bezeichnend ist, daß sich der Name der Tapponier gerade an den wichtigsten Stationen des Römerweges zum Loibl vorfindet, auch ihr Stein auf Hollenburg dürfte von diesem Straßenzuge stammen; hieraus wäre im Zu-

sammenhange mit dem früher Gesagten zu schließen, daß diese angesehene Virunenser Familie den Verkehr über den Loibl organisierte.

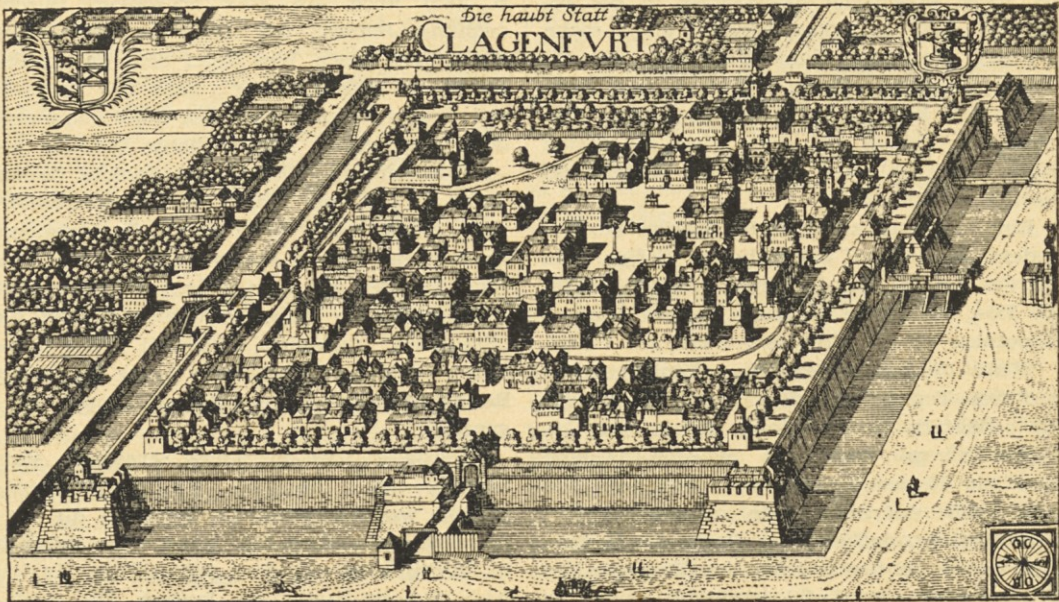
Schon St. Singer (Kultur und Kirchengeschichte des Rosentales-Dekanat Ferlach) hat mit Nachdruck behauptet, daß die Römerstraße nördlich von Unterloibl nicht über Hollenburg verlief, sondern dem Bache Borovnica (durch Ferlach) bis zur Drau folgte, wo eine Überfuhr über die Drau bestand. Die heutige Trasse war damals unmöglich, da die Ebene bis nahe an Unterbergen Überschwemmungsgebiet der Drau war (die Gegend von Kirschentheuer u. Strau wurde erst im 13. Jh. kultiviert), die viel verzweigte und ihre Hauptrichtung ändernde Drau die Errichtung einer tragfähigen Überfuhr nicht zuließ und auch die Zufahrt erschwerte war. Erst anfangs des 12. Jh. wurde hier die Draubrücke errichtet und damals die Loiblstraße hieher verlegt.

Die römische Drauüberfuhr unter Maria Rain ist belegt durch antike Funde besonders am sogenannten Cirkelce (frühchristl. Kirche?) in Unterferlach; südlich Ferlach warten die „vormittelalterlichen“ Befestigungen am Gradisce 635 m u. Hom 550 m (Carinthia I, 1949, S. 225) noch auf eine archäolog. Durchsichtigung. Jenseits der Drau bezeichnet der Volksmund einen Weg unter dem Felsen Petelinc als „Römerstraße“; nach der Legende soll Gräfin Hemma, über den Loibl kommend, dort unter einem Felsen (heute Hemina peč = Hemmafelsen) Unterstand gesucht haben. Diese Straße, und nicht jene über Hollenburg, wurde daher noch im 11. Jh. begangen. Auch in der Kirche Maria Rain befinden sich röm. Reliefe; auf dem Felsen Petelinc aber stand nach der Volksüberlieferung einst die „Steinburg“ (urkundl. Scalach?). Vom Petelinc verlief die Römerstraße längs der Maria Rainer Senke und über Straschitz nach Klagenfurt.

Wichtig ist hier der Name Straschitz, slov. Stražišče d. i. der Ort, wo Wachen aufgestellt wurden. Wann — berichtet die Geschichte nicht. Eine Erklärung wäre möglich in Verbindung mit dem spätantiken Kastell Aich (Beschreibung von Jantsch, Die späthantiken u. langob. Burgen in Kärnten, S. 374), slovenisch Golič (in amtl. Ortsreperto-

rien rein erdichtet benannt Honec!!) Dieser slov. Name bildet den Schlüssel zur Lokalisierung des urkundl. Namens Golbranich MDC III 761. Auch dieser Name „Goli branik“ d. i. „kahler Abwehrort“ — paßt genau zur Beschreibung, die Jantsch gibt. Dieses Kastell am nördl. Eingang in die Hollen-

burger-Senke mußte in der Spätantike eine wichtige Rolle gespielt haben (Markomannen Kriege?). Wahrscheinlich stammen von hier die röm. Inschriftsteine, eingemauert in den Arkaden des Schloßhofes Hollenburg, bes. der Cippus mit dem röm. Krieger und seinen Waffen.

„Blagor ubogim“ v slovenski narodni pesmi

Mikavno je pogledati, kaj pravi naša narodna pesem o bogastvu in uboštvi in kar je z njima v zvezi, zakaj tako so mislili o tem naši predniki, ljudski pevci in pesniki, ki so pesmi zložili, ljudstvo, ki jih je po svojih pevcih in pevkah za svoje sprejelo in od rodu do rodu pevalo, jih po svoje preminjalo in tako ohranilo.

1. „KRESNICE“. Pričnimo z ljubko pravljico pesmijo — nekdanj je bila pesemska bajka — „Kresnice“ (Štrekelj, Slo-

venske narodne pesmi — odslej SNP — zv. I, št. 297—301), in sicer z najlepšo in najpopolnejšo inačico (Št. 297), ki jo je zapisal naš ziljski rojak Matija Majar 1809—1892) v Podgorjah v Rožu, pač v času, ko je bil v bližnjem Rožeku kaplan (1840—1842), od koder je poslal 1841 „knjižico prineskov“ Stanku Vrazu za njegovo pesmarico. Natisnjena je bila prvič v Janežičevi „Slovenski Bčeli“ II/1 (1851, prvo polletje), str. 187:

KRESNICE

(Iz Podgorjan v Rožju)

Device tri kresujejo,
Na sred vesi krēs nitijo:
„Bog daj ti drō, oj kralič mlad!“

5 Takú lepú sprepivlajo,
Da se je daleč šlišalo,
Daleč v deveto dežalo.

Kaj mladi kralič govori:
„Al je to glas žegnanah zvonov,
(Al je to glas žegnanah zvonov)?

10 Bil je to glas drobnah tic,
Bil je to glas čistah devic? —

Daj mi konjča frišnega,
Da šitro ta pojezdím ga,

Da jaz sam še šlišo! bom,
kaj je to kēj za en glas!“

15 Sda pa kralič perletí,
Tam device tri dobí.

Takú lepu sprepivlajō,
Da kralavo serce premōtijo.

20 Bara starejši dečelco:
„Kaku kej ti pojaš?“

Ona mu odgovorí:
„Jaz pojam, ko bi zvonil.““

Bara srēdnjo dečelco:
„Kakú pa ti pojaš?“

Ona mu odgovorí: 25
„Jaz pojam, ko bi Cinglcl.““

Bara mlajši dečelco:
„Kakú pa ti pojaš?“

Ona mu odgovorí: 30
„Jaz le pojam, kakor znam.““

Bara starejši dečelco:
„Kaj tvoj oča delajo?“

Ona mu odgovorí: 35
„Moj oča drugja ne delajo,
Ko rumenc pšenico mērijo.““

Bara srednjo dečelco:
„Kaj tvoj oča delajo?“

Ona mu odgovorí: 40
„Moj oča drugja ne delajo,
Ko bēle tōlarje preštivlajo.““

Bara mlajši dečelco:
„Kaj tvoj oča delajo?“

Ona mu odgovorí:

„Jaz nemam oče bil matere,
Sim zapuščena sirútica.“

- Njo vzeme kralič pa sebo
47 Daleč v deveto dežalo(
Daleč v deveto dežalo).
- 48 Kralič ji pa govori:
„To je tista štimica,
50 K se v deveto dežalo je slišala.“

Dve sledeči inačici, **Jegličeva**, poznejšega škofa, iz Begunj na Gorenjskem (št. 298) in **Valjavčeva** iz Lašič — katerih? — (št. 499) nudita k podgorjanski nekaj dopolnitev: v Jegličevi sta prvi dve kresnici frvolarjeva in bogatega kmeta hči, v Valjavčevi sta obe strnjene v eno osebo, županovo hčer; in v obeh inačicah vzame kraljič — v Jegličevi je ta postal „žvahten gospod“ — na pot tudi še „hlapca“ — oprdo, ki v podgorjanski pesmi samo konja osedla. Sicer pa sta obe inačici združili trojno vprašanje glede petja in trojno glede očetov v eno samo vprašanje po najboljši pevki (št. 299, 29) ali v samo napoved, da bo najboljša pevka njegova „žvahtna gospa“ (št. 298, 16), zve-mo pa nato vse potrebno o družbenem položaju pevk v Jegličevi inačici v trojnem odgovoru kresnic, v Valjavčevi po odgovoru županove hčerke. V Valjavčevem zapisu je razen tega v začetek vpleten kraljičev pogovor z „hlapcem“ o petju, ki da prihaja pač od deklic, ki pri kresu pojo, v sklep pa je vplejena nevestina prošnja, da bi se smela poslo-

Opomnja. Štrekelj pravi k tej inačici: „Vzeta iz njegovega (t. j. Majarjevega) rokopisa v Vrazovi ostalini XVI F. 8—10, kjer je pisava h za g jako nedosledna. Jaz sem posod pisal g.“ —

Sicer je pri pomniti: za poudarjeni č se govori v Podgorjah i; Majar piše časih i, časih č, časih e; znak l pomeni soglasniški u, ô odprti o ne glede na poudarek; i v besedi bil (iz bolj = ali) je poglasnik; tá v v. 12 = tja.

Napeva **M. Majar** tu ni zapisal, vendar je jasno, da je obsegala kitica v napevu 3 vrstice; kjer sta zapisani samo dve, se je druga v napevu ponovila. Tu je ponovitev označena samo prvič (v kit. 8 = v. 8) in zadnjič (v kit. 21 = v. 47), ponovljena vrstica obakrat v oklepaju

viti od svojcev in domače cerkve, in kraljičeva trda zavrnitev, ki je tu čisto neprimerna; oboje je iz pesmi „Ugrabljena žena ne sme obiskati matere“ (SNP I, št. 90, 91 — obe sta Poženčanovi), a v tej pesmi je mož Turek. — Dve nadaljnji inačici Poženčanova gorenjska (št. 301) in Kragljeva iz Volčan na Tolminskem (št. 300) sta spremenjeni v legendarni pesmi o malem Jezusu, o čemer spodaj več.

Podgorjanska inačica, najpogostejša izmed vseh, spada med najstarejše slovenske narodne pesmi. Z dialogi — govori in odgovori — poživljeni ter po baladno jedrnatih besednih izrazih s trikratnim motivom trojnosti — treh kresnic, trikratnega vprašanja in odgovora glede petja, trikratnega vprašanja in odgovora glede očetov — uvrščuje to inačico med najizbranejše slovenske narodne pesmi starega baladnega kova. Ritmika — ubranost vrstic — kakor se je ohranila v podgorjanski pesmi, sicer ne ustreza več ritmiki najstarejših vrstic v slovenskih ljudskih pesmah, dvodelnih dolgih vrstic, ker je predelana že v mlajše kratke vrstice, ki so se v našem narodnem pesništvu pojavile v 12. stoletju in v 13. zmagale — to so paroma rimane vrstice s štirimi zlogovnimi poudarki, a rime so enozložne in navadno omejene le na samoglasnik, dostikrat pa jih tudi ni. Vendar pa je ostalo v pesmi še dokaj vrstic, ki so hkrati tudi še dvodelne dolge vrstice, sestavljene iz dveh polovic kratkih vrstic z dvema smiselno poudarjenima besedama, ki nosita ritmični poudarek ločenih z zarezo in redoma brez rim. N. pr. (vv. 2—3)

Na sřed vési / krěš nítijo:

„Bóg daj ti drô, oj králíč mlád!“

Tako še v vv. 8, 10, 12, 13, 14, 16, 20, 22, 26, 30, 34, 44, 46 — skupaj 16 vrstic izmed 50ih, torej skoraj tretjina. Dokaj pravih dvodelnih vrstic je tudi še v drugih, slabše ohranjenih inačicah.

Posebna odlika podgorjanske inačice iz koroškega Roža je njena jezikovna čistost. Vkradli sta se vanjo le dve mlajši tujki, „konjča *fríšnega*“ (v. 11), ki je zamenjala starejši izraz *bistrega*, *urnega*, *bitrega*, in

„štimica“, ki se je v deveto dežalo šlišala“ (v. 49); obe sta se vrinili pozneje, da bi se preprečilo zaporedno ponavljanje iste besede: „konjča šitrega, da šitro tá pojezd-
dim ga...“, druga pa predvsem zaradi ritma in rime; nemogoč je bil „tisti glas, ki se je... slišal“ — beseda glas se je tako ko tako ponavljal v vv. 8, 9, 10, 14. Dve drugi izposojenki sta že stari udomačeni: „žegnana“ iz 12. stoletja (v češčenamariji), tolar iz 16. stoletja (leta 1518 so v Joachimstalu na Češkem skovali prve tolarje, imenovane Joachimstaler). Tem starinskim potezam pesemske in jezikovne oblike ustreza tudi vsebina te pesemske pravljice, ki je bila prvotno nedvomno bajka o ženitvi sončnega junaka Kresnika, poosebitve (ne boga) sonca, s človeško deklico kresnico (ne boginjo), poosebljen-
je zemlje. V srednjem veku so bajeslov-
nega Kresnika zamenili s kraljičem — tako so imenovali v zgodnjem srednjem veku velike fevdalne gospode (regulus, kuning — knez), pozneje so jih zamenjali grofi in iz nesvobodnih ministerialov vitezov nastali „šlahtni gospodje“. Kresnice pa so v pesmi ostale, tudi v krajih, kjer v ljudskih obredih že davno ni več o njih sledu (št. 297 iz Podgorjan, št. 299 iz Lašič). Za prvotni bajeslovni značaj pesmi govori še posebno, da se je pesem spremenila v legendo o malem Jezusu, in to ne le v inačicah z Gorenjskega in iz Lašič (št. 301, 300), ampak tudi kot samo-
svoja legendarna pesem, iz katere sta te dve inačici povzeli neke značilne poteze. Pomembne predkrščanske verske šege in bajke so se namreč kaj rade spremenile v krščanske obrede, ljudske šege in krščanske legende, in to ne le pri nas Slovincih. Tako se je irski pomladni kres, ohranjen še na vzhodnem Koroškem, izoblikoval v cerkveni obred blagoslova velikonočnega ognja, iz poletnega kresa kres v čast sv. Janeza Krstnika, ki je zamenil Kresnika; tako se je bajka o Ojdipu, ki svojega očeta ubije, prenesla na apostola Matija s žatlako, bajka o Ojdipu, materinem soprogu, na sv. Gregorja, bajka o Andromedi in Perzeju, ubijalcu zmaja, na sv. Jurja in sv. Marjeto, bajka o Orfeju in Evridiki, ki jo je rešil iz podzemlja in spet izgubil,

na sv. Petra in njegovo mater, bajčna pe-
sem o koncu sveta s potopom pa je po-
stala legendarna pesem o „Jezusu in svet
noseči ribi“ (SNP I, 492—493).

S tem soglaša tudi, kako je v „Kresnicah“ upodobljena vodilna misel vse pesmi, ko podeljuje neznani ljudski pesnik vse prednosti glede duha, značaja, znanja prav najubožnejši izmed kresnic in jo po-
veliča s tem, da jo mladi kraljič izbere za ženo.

Odločilni pomen, ki ga imajo za druž-
beno veljavo in ugled kresujočih deklet v pesmi ravno očetje in samo očetje, ne morda zemljiška posest ali drugo imetje njihovih družin, je tesno povezan s patriarhalno (očetnovladno) ureditvijo družbe pri starih Slovincih. Imovite kresnice se zavedajo, da izvira njihov ugled v družbi, njihova imovitost le od očetov, od tod, da eni „Oča drugja ne delajo, ko rumeno pšenico merijo“ (št. 297, 35), da je „bo-
gatga kmeta hči“ (prim. 298, 300) ali „žu-
panja hči“ (299, 301) — druga bogatin-
ka v prvih dveh inačicah, ki ji „Oča drug-
ga ne delajo, Ko bele tolarje preštivlajo“ (št. 297, 40) ali je „frboltarjeva hči“ (št. 298), sta prišli v pesem kdaj pozneje, prva iz kake pravljice najzgodnje v 16. stolet-
ju (glej zgoraj glede „Joachimstaler“), druga pa še pozneje; če pa je druga bo-
gatinica v pesmi stara — kar je tudi mo-
goče, saj zaključuje trojico kresnic — je pač prešteval eni oče namesto tolarjev drobnico, krave in konje, drugi pa je bil oče ob starešini velike družine starešina rodu.

Nasproti temu pa je vdovina hči, siro-
ta brez očeta (ne le brez očeta in matere) nujno siromašna ubožica, ki se z ničemer ne sme pohvaliti, tudi ne s svojim lepim petjem. V stari očetnovladni veliki dru-
žini (zadrugi) in družbi sploh je bila žena s hčerkami in nedoraslimi sinovi brez-
pravna in jih je varoval samo ugled in veljava moža-očeta ter odraslih sinov-
bratov in njihova naklonjenost in ljube-
zen. Posebno žalostna je bila usoda vdov, ki niso imele odraslih sinov, in sirot brez odraslih bratov. Zelo lepo odsevajo te razmere iz Homerjeve *Ilijade*, ko Andro-
maha, vdova Hektorjeva, sinu trojanske-

ga kralja Priama, v narekanju — žalni pesmi — za možem, ki ga je grški junak Ahiles ubil (Homer-Sovre, *Ilijada* (1950), 22. spev, vv. 477—514, str. 424—425), žaluje zaradi usode svojega sinčka Astianakta (Varuha mest), ki ga v duhu vidi, kako se lačen potika po hišah očetovih tovarišev in išče grižljaja, pa ga povsod podijo izpred vrat, češ (v. 498) „Zgubi se! Oče ti tvoj ne sedi med nami pri jedi!” (I. Grafenauer, Lepa Vida (1943), 222, op. 8.) Podobno govore o sirotah naše narodne balade, n. pr. „Gospod Baroda” (SNP I, št. 32—33; Stare žalostne, izd. J. Glonar (1939, str. 15, 17), „Sirote zapuščene” (SNP I, št. 341—342) — prim. Narodopisje Slovencev II (1952), str. 34.

S popravkom glede štetja tolarjev in frboltarja ustreza tudi družbeni in gospodarski red, ki odseva iz pesmi „Kresnice”, gospodarstvu in družbeni ureditvi pri starih Slovenih, ki so bili poljedelci in rejci živine, predvsem drobnice in goveda, pri županih raznih stopenj pa je treba misliti na starešine velikih družin (zadruge) in na rodovne starešine (saj izvira to ime *župan* od rodu-župe).

Vodilna misel o poveljanju uboge deklice sirote pa se še prav posebno vskladuje v najstarejše slovensko narodno pripovedno pesništvo, saj te pesmi največ pojo o usodi, večinoma hudi in trdi, žena in otrok, vdov in sirot; in sočutje pesnikov, ljudskih pevcev in poslušalcev, zlasti pa pevk in poslušalk velja ravno njim. Tako „stare žalostne” so razen že omenjenih o „Gospodu Barodi” in „Zapuščenihi sirotah” baladne pesmi o „Daleč od doma omoženi” (SNP I, št. 97—98. „V deveto deželo omožena, št. 90—91 „Ugrabljenjena žena ne sme obiskati matere”, št. 99—101. „Z roparjem omožena”, št. 102—107. „Nesrečna nevesta” i. dr.), o „Krvavi svatbi” — nevesti, ki jo zoper njeno voljo ugrabijo, ki ji ubijejo pri tem vse svoje, pa v svatbeni noči od žalosti umre (št. 237—238. „Ugrabljenjena mlinarjeva hči”) i. dr. — Prim. Narodopisje Slovencev II, str. 31—32.

Pesem „Kresnice” je kmalu privzela pobožnih potez, naposled sta se dve inačici

izmed znanih petih spletli z legendarnimi pesmami v nekako novo celoto.

Pobožna misel se je pojavila najprej v napovedi, katero pesem kresnice pojo. Le v dveh inačicah se je kolikor toliko ohranil prvotni smisel teh navedkov: podgorjanska inačica pravi, da »Device tri kresujejo«, pojoč v pesmi „Bog daj ti dró, oj kralič (prvotno pač „Kresnik”) mlad!” V Poženčanovi gorenjski (št. 301) pa „Fantje, deklíč(i) kresujejo, Žitnega polja varujejo: Var(i) ga Bog in sveti Duh!” S prvim navedkom bi mogli primerjati v kresni pesmi iz Osilnice (SNP III, št. 5093, v. 26) ali „od onstran Kolpe” pri Osilnici (št. 5117, v. 7) — obe je zapisal tamošnji rojak prof. Jos. Malnar — resda že pokristjanjeno željo, naj da dobro leto „Sveti Ivan, kresnik božji”; bolj od daleč spominja na to, če kresovalci in kresovalke, ko po kresu darove nabirajo, zamudnim darovalcem groze:

SNP III, 5102

- 17 Če ne date vsega tega, ...
- 19 Čmo vam zeti mladga sinka.
- 20 Mladga sinka za kresnika.
Čmo ga peljat v zelen travnik,
Zelen travnik pomoravnik,
Čmo mu splesti zelen krancelj.

SNP III, št. 5087

- 10 Nam ne date vsega tega,
Čmo vam vzeti mlado hčerko,
Mlado hčerko za kresnico.
Čmo jo peljat v zelen travnik,
V zelen travnik pomoravnik.
- 15 Čmo ji splesti zelen krancelj

Prim. (sinko:) št. 5099, 5094, 5097, 5103, 5107, 5112, okrajšano še sicer.

Drugi primer pa spominja na stalno se ponavljajoče reklo številnih kresnih pesmi: „Daj nam, Bože, dobro leto”, zlasti še v zvezi z besedo o varovanju polja po kresovalcih, n. pr.

Št. 5082, 58—60

Mi smo nocoj malo spale,
Ki smo polje varovale
In ga Bogu izročale.

Št. 5090, 21—22, 24

Mi smo nocoj malo spale,
Ker smo pólje varovale, ...
Varuj vam ga Bog, Marija ...

ST. KREGAR: Počitek na polju

Nekako nedoločna je napoved v Jegličevi inačici iz Begunj (št. 298, 1—4): „*Deklice kresujejo, Velik ogenj kurijo, Ino sprelepo pojo, De se je deleč slišavo, ...*“ Valjavčeva inačica iz Lašič in Kragljeva iz Volčan pa omenjata določno pobožne pesmi „*od Jezusa, Marije*“ (299, 3), „*O Jezus, o Jezus in Marija! O Marija!*“ (št. 300, 3-4). To pa se nanaša naravnost na evharistične pesmi, ki se pojo, „ko obhajajo polje“, in so razširjene po vsej slovenski zemlji, najbolj pesem „*Tri rožice*“. (SNP III, št. 5056—5069). Kakor kaže sklep, ki je povzet po stari božični pesmi „*Puer natus in Betlehem*“ — „*Enu dete je rojenu*“ (iz 15. stoletja) je ta pesem še srednjeveška. Za zgled naj nam bo ena najkrajših iz Bereče vasi suhorske župnije (SNP III, št. 5056, zapisal Janko Barle):

Ko pridejo od trtja na polje, popevajo tam:

Stoji, stoji ravno oj pole,
V ravnim poli rožce tri.
Ta prva rožca je le-ta:
Le ta drobna šeničica.
Ta druga rožca je le-ta:
Preljuba vinska jagoda.
Pri saki sveti maši bla
Za léto sveto rešnjo kri.
Ta tretja rožca je le-ta:
Ljubca devica Marija,
Ker nam je rodila Jezusa,
Tega kralja nebeškiga,
Ki nam je stvaril nebo, zemljo,
Človeki dal dušo, telo.

Potem gredo pred hiše.

Dve inačici „*Kresnic*“ pa sta se spremenili kar v legendarni pesmi. Najjasneje se to vidi v Poženčanovi gorenjski inačici (št. 301): Fantom, dekličem, ki kresujejo in žitno polje varujejo, pojoč pesem „*Var ga Bog in sveti Dub*“, pride „*mladenič mlad*“, ki je „*Jezus sam*“, to se pravi: malo dete Jezus. Kresovalcem pove, da ga iščejo hudi neusmiljeni Judje, hoteč ga pogubiti — to spominja na legendarno pesem „*Jezus izdan*“ (SNP I, št. 447—480), v kateri Jezus razsodi, da se dekle, ki ga je izdalo, spremeni v kukavico (št. 447, 448), ali da se pogubi (št. 449, 450), tu je Jezus že odrasel — hkrati pa na svetopisemsko zgodbo o Modrih, Herodu in Jezušku.

— Nato pa inačica nadaljuje (št. 301, vv. 11ss):

Žpanja hči v bel kiklic sedi,
Jezus ji tako govori:
„Al b me skrila v krilce ti?“
„Skrila bi te v krilice,
Pa b se preveč umazala,
Mat b me doma kregali.““

15 Srotni hčerki Jezus govori:
„Al b me hotla skriti ti?“
Srotna hčerka tak govori:
20 „„Jez bi tebe hotla skrit,
Pa sim cunjava, raztergana;
Pač bi ne hotel ti
K meni se skrit iti!““

25 Za njim so prišli Judje h'di,
Jezusa ujet hôtli.

„Stojte, stojte vi!
Stojte, Judje h'di!
Deklicam bom lon dajal.“
Žpanji hčerk tako je djal:
30 »Tebi bodem lon jez dal:
Dost blaga, pa mal otrok,
Duši tvôj pogubljenje,
Teb in tvoji žlahti vsi
In očet pa materi.“

35 Srotni hčerk tako je djal:
„Tebi bodem lon jez dal:
Mal blaga, pa dôst otrok,
Duši tvoj zveličanje;
Teb in tvoji žlaht vsi
40 In očet pa materi.“

Judje so ga hôtli s sabo,
Pa zvezati preterdô.

Njim pa tako govori:
„Poslušajte, Judje vi!
45 Vas bom v pogubljenje djal,
Se vam po svet potikat dal:
Jez ne bodem terpel več.“
Zginil je s tem od njih preč.

V Kragljevi inačici iz Volčan (št. 300) se je ta legendarna osnova zmaličila, ker se je brezsmiselno zleplila z balado o plesalcih, ki se pri razuzdanem plesu ali pri plesu ob prepovedanem času stepó — pri-

družil se jim je tuj plesalec (hudič) in jih naščuval — in enega do smrti pobijejo (gl. Leopold Kretzenbacher, Freveltanz und „Überzähliger“, Carinthia I, 144. Jahrg., 843—866, ki omenja tudi slovenske inačice). V volčanski inačici „Kresnic“ pa je ta tuji plesalec, ki se plešočim kresovalcem pridruži, „kraljič mlad“, ki se potem sprevrže v „v dete mlado, samga Jezusa“, in ravno tega pri plesu „razbijejo“. Nadaljevanje spominja Poženčanove inačice (št. 300., v. 23—39):

„Le sàm, le sàm, ta bogata hči,
Le sàm, le sàm, ta bogata hči,

Daj mi(!) meni no pečico,
De bom ovezal rane moje,
De mi ne vteče moja kri.“

„Jez imam ja polhne skrinice pečic tri,
pa jez tebe nobene ne dam.“

Z istimi besedami prosi „vbogo hčer“ (vv. 23—28 = 31—36), in ta mu odgovori (37—38): „Jaz nimam ja kot no samo pečico, Pa še tejisto tebi dam!“ Sklep pa je drugačen kot v Poženčanovi inačici (št. 300, vv. 39—46):

Prišla je domu ta bogata hči,
40 Najšla je polhno skrinjico pepela;

Prišla je domu ta vboga hči,
Najšla je polhne skrinice pečic tri.
Ta bogata hči je dol padla,
Milo se je jokala;

45 Ta uboga hči pa je klečala,
Bogu čast in hvalo dala.

Vodilna misel pesmi „Kresnice“, duhovna prednost kresnice sirote pred imovitima kresnicama, ki je v podgorjanski in begunjski inačici le nalahno nakazana s skromnim odgovorom kraljiču „Jaz pojam, kakor znam“, „Jest sem vboge vdove hči, Pa vendar peti nič ne znam“, v Valjavčevi iz Lašič pa jo je le slutiti po domišljavem odgovoru županje hčere „Sirotina nar bolj peti zná, Ali je zlo ratrgana“; v obeh legendarnih inačicah pa je ta prednost prikazana čisto jasno in določeno z dejanjem: nasproti domišljavi sebičnosti

„županje hčere“, „bogate hčere“ skromno ponižna ljubeznivost in požrtvovalnost „sirotne hčere“, „uboge hčere“.

2. „NOČEVANJE NA GROBIŠČU“ — „SMRT BOGATINOVA, SMRT BERAČEVA“. Tudi v drugih legendarnih pesmih se prikazuje ta največja skušnjava bogastva, sebičnost in trdost do ubogih in trpečih, in iz nje izvirajoča poguba. Naj le bežno pogledamo legendarni pesmi „Nočevanje na grobišču“ (SNP I, št. 366—368) in „Smrt bogatinova, smrt beračeva“ (SNP I, št. 369—370). Prva pesem pripoveduje: Berač prosi mrliča za prenočišče na pokopališču, ker ga pri živih ne more dobiti. Ponoči mrliča vpraša, kakšna krotta „tam po koritu gnoca“; ta mu odgovori, da je to le njegova prva žena, ki nikoli ni vbogaime dajala, preostala jedila pa svinjam metala. Na vprašanje, kakšna vrana „smerdljiva jetra pika“, mu mrlič odgovori, da je to njegova druga žena, ki je samo enkraj kaj ubožcu dala, in to smrdljiva jetra, pa ji je bilo še teh žal. Na vprašanje, kakšna gospodična „zlato jabko tače“, mu mrlič odgovori, da je to njegova tretja žena, ki je bila dobrih rok.

Druga pesem pa pripoveduje: Menih in spremljevalec prideta k županovi smrti. Ob smrtni postelji sorodniki „Za blago se kregajo, Za dušo nič ne spomnijo“. Ko mu je prišla duša prvič na ustna, je bila bela ko rutica, drugič rdeča ko gatroža, tretjič črna ko tintica in dva črna moža sta jo odnesla v pekel. Prišla sta k smrtni postelji beračevi. Tam ljudje „Lepo moljo roženkranc“; ko prvič „pride duša na žnabelce“, je črna ko tintica, drugič rdeča ko gatroža, tretjič bela ko rutica in dva bela moža jo odneseta v nebеса.

3. „MARIJA GRE Z JEZUSOM NA BOŽJO POT“. Značilno plačilo za sirotino dobroto in nesebičnost in takisto značilna kazen za trdosrčnost bogate hčere pa nista mogli priti v legendni inačici „Kresnic“, Poženčanovo gorenjsko in od tam v Kragljevo, ne iz pesmi „Jezus izdan“, niti od pesmi „Nočevanje na grobišču“ ali „Smrt bogatinova, smrt beračeva“, ampak je oboje v celoti prišlo iz

prastare legendarne pesmi „Marija gre z Jezusom na božjo pot“ (SNP I, št. 466—474), ki je bila znana daleč po Slovenskem, najbolj na Goriškem (št. 466—469) in Štajerskem (št. 471—474), z eno ina-

čico pa se je ohranila tudi na Gorenjskem (št. 470 I—II). Najboljša inačica, Matevža Trnovca iz Grgarja (št. 466), prvič priobčena v Slovenskem Glasniku IX (1863), 291, se glasi:

MARIJA GRE Z JEZUSOM NA BOŽJO POT

(Iz Grgarja)

Na Sveti gori vkop zgóní,
Gredé mi gore romarji,
Na Svet-goró na božjo pot.
Marija vzdigne se jen gre
5 Se sojim sinkom Ježušem.
Ona ga nese proû težkó,
Ko da bi nesla zemljo in nebó,
Ko da bi nesla ves zvoljen svet.
Marija s je nazaj ozrla,
10 Zagledala županjo hčer.
Marije(!) je zavprašala:
„Boš sinka mi odnašala?“
„Kako bi ga odnašala,
Ker bi rokavce vblatila;
15 Bi mamica me kregala,
Ker jih je drago vplačala.““

Marija vzdigne se in gre
Na Svet-goró na božjo pot
Se sojim sinkom Ježušem.
20 Ona ga nese praû težko,
Ko da bi nesla zemljo in nebo,

Večina drugih inačic se od gornje prve grgarske (št. 466) le malo razločuje. Kar samosvoja pesem pa sta dve štajerski inačici, druga *Cafova* iz Frami, ki jo je pela *Pečarka* (št. 472), in *Vrazova* iz Ljutomerske okolice (št. 473), v katerih sta trdosrčno županovo hčer in postrežljivo sirotico zamenila dva študenta, ki pa oba otroka odnašata, plačilo pa jima ne odmeri Jezušček, ampak si ga na Marijino vprašanje sama izprosita — v framski inačici oba skupaj: „*Mija druga nič ne bočemo, Ko najinim dušam sveti raj*“; v ljutomerski pa vsak zase, prvi: „*Jaz si druga nič ne zvolim, Kak svojoj duši zveličanje*“, drugi pa isto „*trem dušan*“. Marija pa jima to plačilo prizna.

Drugi razločki, kakor bo pokazal pregled delnih motivov, so malenkostni.

A. Marija se vzdigne in gre na božjo

Ko da bi nesla ves zvoljen svet.
Marija s je nazaj ozrla,
Zagledala no vbogo hčer.
Marija jo je vprašala: 25
„Boš Ježuša odnašala?“
„Kako ga bom odnašala,
Ker sim velika grešnica?““
Še tega dobro zrekla ni,
Je Ježuša odnašala 30
Na Svet-goro na božjo pot.

Marija sinka vprašala:
„Kak lon boš tem dekletem dau?“
„Županji hčeri ji bom dau
Dosti blaga, malo otrok,
Na unem sveti pogubljenje,
Da bo po pekli šetala,
Si lepi gvantec varvala.
Ti vbogi hčeri ji bom dau
Dosti otrok, malo blaga,
Na unem svet' zveličanje,
Zveličanje in svetli raj.““

pot. V vseh goriških inačicah gre na Svetogoro (466), le da jo tri inačice (druga grgarska, št. 467; dve iz Cerkna, št. 468, 469) imenujejo Novo štift (467) ali Sveto štift (468, 469), kar ni Nova Štifta pri Gornjem gradu ali pri Sodražici. V štajerskih inačicah gre na volovsko goro (471) ali oljsko goro (674), kar je isto (v Savinjski dolini), ali „k Mariji na Jezere“ (473) kar se ne nanaša na Otok na Blejskem jezeru, ampak na cerkev Marije na Jezeru v Fari pri Prevaljah na Koroškem. V drugi framski inačici (473) je Marija preprosto na potovanju. V gorenjski inačici iz Predvora na Gorenjskem pa roma Maria v Mariacelj na Gorenjem Štajerskem. V vseh inačicah ima Marija pri sebi malega Jezuščka, pa ne dojenca, ampak otroka, ki že govori in hodi, pa še ni za dolgo pot; predvorska inačica to tudi izrečno

pove z Marijino besedo (470): „Premajhen si za hoditi, pretežek za nositi“ — isto besedo glej v vseh treh inačicah legende „Jezus odpušča romarjem grehe“ (SNP I, št. 463—465) — dve inačici ponazarjata Marijine težave takole (471, prim. 474): „Na rokah nesla Jezusa, Na glavi nesla korpico“, prva grgarska (466) pa ponazarja to kakor legenda o sv. Krištofu: „ko bi nesla zemljo in nebo“.

Preprosta misel, da Marija z Jezusom roma k svojim romarskim cerkvam, je skupna kar vsem legendarnim pesmam o Mariji in ne le pri nas Slovencih. Izvira pa iz predstave, da je Marija na skrivnosten način osebno navzoča v njej posvečenih cerkvah — prim. glede tega pesem „*Marija, ptica pevka in ajdovska deklica*“ (SNP I, št. 544—570) — in iz naivne uvere, da mora potemtakem od časa do časa od cerkve do cerkve poromati.

B. Marijina utrujenost. Marija, od noše utrujena, v večini inačic sede in čaka „samskih deklet“ (št. 467—470) ali sreča deklici dve, ki naj bi ji pomagali (471, prim. 474); študenta jo doideta (472) ali gresta pred njo in ju pokliče (473). V prvi grgarski se ozira nazaj, ali jo kdo doide, da ga poprosi.

C. Trdosrčna bogatinka in dobrosrčna uboga. Kakor v prvi grgarski inačici (št. 466) prosi Marija tudi v drugi grgarski in obeh cerkljanskih (467—469) najprej županjo hčer, nato vdovino hčer za pomoč, z enakim neuspehom in uspehom; v prvi Cafovi framski, ki jo je pela Barinka Bobnica (471), prosi obe dekleti hkrati, odgovori ji pa najprej županova, nato oferjeva hči, pa v bistvu tako kakor v drugih inačicah. V Valjavčevi inačici iz Predvora pa je število deklet povečano na tri — kakor v „Kresnicah“ sta dve bogati in ena uboga hči — prva, Črnuška hči, (iz Črnuč pri Ljubljani), se boji, da bi se onesnažila (kakor drugod županja hči), županja hči pa se boji, da bi ji družčina ušla; v inačici iz Slovenje Bistrice pa se razvrstitev obeh deklet malo primerno preobrnila: „Jerico, županovo čerico“ prosi Marija za pomoč in Jezušček določi kazen šele, ko je sirotica Jezuščka že nosila in ji je Jezu-

šek že prisodil plačilo. — Glede študentovskih inačic glej spredaj.

D. Kazen in plačilo. Glede Marijinega vprašanja, kaj bo Jezus dekletoma dal za plačilo, iz Jezusovega odgovora goriške inačice domalega čisto soglašajo z zgoraj natisnjeno prvo grgarsko inačico, le v zadnji t. j. drugi iz Cerkna (469), se pri kazni otroci ne omenjajo. V inačicah iz Predvora, prvi iz Frama in slovenjobistriški (470, 471, 474) vpraša Marija za vsako dekle posebej, kaj ji bo Jezus za plačilo dal, in Jezus posebej odgovori. Glede kazni in plačila pa prva framska (471) soglašja s prvo grgarsko (466); slovenjobistriška se razločuje od nje po tem, da pri plačilu sirotinam ne omenja blaga, pri kazni županje hčere pa ji prisodi, da ne bo imela otrok; v predvorski inačici pa prisodi Jezušček siroti: „Na tmo svet, nič dobrega, nič hudega, Po smrt, nje duše svēt rej“; črnuški hčeri: „De sev po pokle mázova“, županja hči pa bo dobila »Hodiče za nje družno«. — Glede študentov (št. 472—473) glej zgoraj.

4. IRSKA PRIPOVEDKA „DVA-NAJST APOSTOLOV“. Šele pred kratkim smo v Inštitutu za slovensko narodopisje pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti zvedeli za irsko inačico naše legendarne pesmi „*Marija gre z Jezusom na božjo pot*“. Strokovnemu sodelavcu tega inštituta je poslal namreč gospod Seán Ó Súilleabháin, arhivar pri Irski folklorni komisiji na Vseučiliškem kolegiju v Dublinu kot inačico pripovedčnopesemskega kroga o Sežganem in drugič rojenem človeku (pri nas SNP I, št. 582 „Sveti Andrej drugič rojen“ i. dr.) prepis irskega izvirnika in svojega angleškega prevoda pripovedke „Dvanajst apostolov“, zapisano 7. oktobra 1935 v Conamari v Zahodni Irski (med rokopisi Irske folklorne komisije zv. 155, str. 139—144). Medtem ko je zadnja tretjina te pripovedke inačica izročila o Sežganem in drugič rojenemu človeku, je prva tretjina inačica naše pesmi o Marijinem potovanju (slovenski prepis in nemški prevod inačice SNP I, št. 466 smo v zahvalo poslali na Irsko). Ta

odstavek se glasi v slovenskem prevodu takole (kar je v oklepaju, je povzetek, drugo prevod):

DVANAJST APOSTOLOV

V času, ko je Devica Marija popotovala po zemlji, je (za neko žensko, ki je ni ogovorila) srečala zelo lepo oblečeno gospo. Devica Marija je bila zelo utrujena, ker je nosila Otroka v naročju, in dan ni bil lep. „Ali bi mi hoteli nositi otroka nekaj poti, gospa?“ je vprašala Devica Marija. „Tega pa že ne,“ je rekla ta, „čemu naj bi nosila tvojega otroka?“

Devica je potovala dalje in kmalu nalletela na ubogo starko, ki je bila slabo oblečena. Starka je spregovorila in rekla: „Daj mi otroka, da ga nekaj časa ponesem.“ „Prav lepa hvala,“ je rekla Devica, „Naj ti Bog da dolgo življenje!“ Dala je otroka starki in ta ga je nosila lep kos poti. „Zdaj ga pa vzemi,“ je rekla Devici, „dalje ne grem več; ko bi šla, bi ga še dalje nosila.“ „Prav lepa hvala,“ je rekla Devica, „zelo sem ti hvaležna.“ Razšli sta se.

„Sin,“ je rekla Devica, „kaj boš dal ženi, ki sem jo poprosila, naj te nosi, pa je odbila?“ „Njenih dvanajst sinov ji bo streglo na smrtni postelji,“ je odvrnil Odrešenik.

„In kaj boš dal ubogi starki, ki te je nosila, ne da bi jo bila sploh prosila?“ „Ta ima samo enega sina,“ je odvrnil naš Odrešenik, „živita v borni hišici in moja volja je, da bo našla, ko se vrne domov, od hiše in sina samo še pepel.“

(Na vprašanje zakaj tako, ji sin ne odgovori; pozneje pa ga vnovič vpraša:) „Sin, ... zakaj si dovolil, da bo dvanajst sinov ženske, ki je odbila, da bi mi odnašala, pri njeni smrtni postelji, medtem ko bo uboga žena, ki mi je odnašala, ne da bi jo bila prosila, našla, ko se bo vrnila domov hišo in sina upepeljena?“ Razložil ji je, da bo dvanajst sinov prve žene ob njeni smrtni postelji, toda ko bo umrla in na poti k sodbi, ne bo imela luči, da bi jo vodila, in bo padala in spodrsavala v temi. Uboga starka pa bo imela svojega sina kot angela, da jo bo vodil v nebo.

(Nato sledi zgodba o sinovem pepelu, ki ga starka zbere in vzame v rutici s seboj. Na prenočišču pri dvanajstih svetih ženah pa vsaka izmed teh pomoči prst v starkinega sina pepel in ga pokusi. Od tega zanosijo in rodijo dvanajst apostolov.)

Zgodba o Mariji na potovanju je v irski pripovedki v bistvenih potezah ista kakor v slovenski pesmi; obe sestojita iz delnih motivov, ki so istega značaja in si sledijo v istem redu; razločki so majhni:

A. **Marija z Jezuškom na potovanju** — v irski legendi to potovanje ni romarska pot. — B. Marijina utrujenost — razločkov ni. — C. Marijina prošnja za pomoč pri nošnji otroka. Irska inačica soglaša s prvo framsko (št. 471), v kateri Marija samo enkrat prosi pomoči in jo županova hči odreče, kočarjeva hči pa ji brez nove prošnje ustreže; s predvorskno inačico (470) pa se ujema s tem, da nastopi pred županjo hčerjo in siroto še Črnuška hči kot tretja oseba, razloček pa je ta, da v irski pripovedki te prve žene Marija ne prosi pomoči. Nebistven razloček pa je nasproti vsem slovenskim inačicam, da se Marija v irski ne obrača za pomoč na dekleta, bodoče matere (ali na dva študenta), ampak na ženo-mater od druge žene-matere pa dobi pomoč.

D. **Kazen in plačilo.** V bistvu soglašata tudi kazen in plačilo: na tem svetu se bo bogatinki dobro godilo, ubogi starki pa slabo, po smrti pa čaka bogatinko večna kazen, starko večno plačilo. Tudi je tu kakor tam zemška usoda obeh žena na neki način povezana s številom otrok. Pa irska legenda je tu ohranila starejši nazor: bogatinki bo streglo na smrtni postelji 12 sinov — veliko sinov, za boj sposobnih, je v patriarhalni družbi za družino največja sreča, osnova njene moči in ugleda; v slovenski pesmi pa se prisoja veliko otrok siromašni hčeri kot breme, kar je ubožni družini z malo zemlje zares, ker je nedoraslo deco težko preživljati, dorašli pa so redoma razen enega vsi že od doma.

V nasprotju s slovensko pesmijo pa je napoved kazni in plačila v irski legendi ne le nenavadna in presenetljiva (to je tudi v slovenski pesmi), ampak kar skriv-

nostno nerazumljiva in je treba, da Jezusček Mariji oboje pojasni. Ta motiv je zajet iz legende o *Angelu in puščavniku*. Njena najstarejša oblika se je ohranila v hebrejski pripovedki „*Rabin Josua ben Levi in prerok Elijahu*“, ki se je ohranila sicer šele iz 11. stoletja, pa je morala nastati kdaj od 3. stoletja, v katerem je ta rabin živel, do 7. stoletja, ko je podobno legendo o Mojzesu in božjem poslancu Mohamed sprejel v Koran. Rabinska zgodba je takale: Kot spremljevalec rabina Josue ben Levi stori prerok Elija marsikaj strašnega. Ubožcu, ki jih gostoljubno sprejme, pobije edino kravo, Skopuhu, ki jih odpodí, podpre majavi zid. Grešnemu mestu želi mnogo vladarjev, zaslužnemu enega samega. Ob ločitvi prerok Josui pojasni: krava pobožnega gostitelja je morala poginiti, ker se je s tem rešilo življenje njegovi ženi; lakomniku je zid podprl, da bi ne našel pod njim skritega zaklada; mnogo vladarjev je proklestvo, en sam blagoslov. — Drugačen obrazec (Iz neba pregnani angel) predstavlja Jurčičeva legenda „*Angel*“ (Priateljeva izdaja Jurčičevih Zbranih spisov I, str. 50ss. in (op.) 489). O obojnih obrazcih je pisal M. Dragomanov v bolgarskem Sborniku za narodni umotvorenija VII (1892), 1. odd. str. 246—310: *Božijeto pravosodije*. Novejše spise o tej snovi gl. Bolte—Polívka, Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm IV, str.

326, 373; Aarne—Thompson, *The Types of the Folk-Tale*, Folklore Fellows Communications Nr. 74, Helsinki (1928), Type 759.

K Jezusovi razlagi svojih odločitev glede imenitne gospe in ubožne starke je treba opozoriti, kako se osnovna misel teh dveh odločitev ujema z osnovno mislijo slovenske pesmi „*Smrt bogatinova, smrt beračeva*“ (gl. zg.): bogatemu grešniku nič ne pomaga, če mu na smrtni postelji stoje ob strani njemu enaki lakomni in sebični svojci, pač pa so ponižnemu ubožcu na smrtni postelji v resnično pomoč dobri ljudje, tudi že umrli, ki zanj molijo.

Ta podobnost med irsko legendo in slovensko pesmijo o bogatinovi in beračevi smrti je čisto gotovo nastala le po naključju brez kakršne koli ustne ali knjižne zveze, pa naj bi bila še tako posredna. Podobnost je potekla pač na Irskem in na Slovenskem iz istega katoliškega verskega mišljenja in čustvovanja.

Drugače je s podobnostjo slovenske legendarne pesmi in irske pripovedke o Marijinem pčtovanju z malim Jezusom. Tu je naključje nemogoče. Podobnosti so take, da jih more razložiti le neka ustna ali književna zveza. S tem pa se moramo danes tudi že zadovoljiti. Ugibanje, kako je prišlo do te zveze, bi bilo ob pomanjkanju potrebnega gradiva prazno ugibanje. Iskanje zveznih členov pa se je pri nas in na Irskem že začelo.

Miha Klinar:

Prepenenje

Tako je daleč svet preteklih dni,
da komaj še njegov nasmeh ujamom,
v jesenskih vejah se spomin solzi
in zdi se mi, da sam nekeje ostanem,
brez tebe zrušil bom se brez moči...

A vendar rad bi vstopil v nove dni,
še enkrat rad s teboj bi spregovoril,
preteklost sužnja v sebi bi umoril,
nov svet rodil iz svoje bi krvi...

A. STUPICA: Starci

Miha Klinar:

Taborišče

Oj, gozdovi, oj gozdovi,
naša domovina ...
Tam med smrekami ob ognju
ena smo družina ...

Šotorske plahte so razpete,
to so naše hiše,
kadar dež nam jih premoči,
veter jih obriše.

Naše postelje so veje,
ko na njih zaspimo,
v sanjah se svoboda smeje,
v daljnih dnevih zaživimo.

Fran Eller:

Očitajo

Očitajo ti, da črno gledaš,
če se koroške nesreče zavedaš;
očitajo ti, da nisi junak,
če spremljata skrb in strah ti korak.

A nič se z brbljami ne prerekaj,
na kratko takó se jim odsekaj:

V nesrečo riti slepó brez bojazni
spodóbi le prazni se glavi, le blazni.
Junak je, kdor v boju boji se zgub,
in vendar na zmago uprt mu je up.
Junak je, kdor se laži, ki leskeče,
bolj kakor tèmne resnice plaši;
kdor ve: iz resnice, temno pretéče,
lahko še kdaj svétla se porodí,
nikoli pa ne iz svetlè laži.

Otroške nalezljive bolezni

Naše matere marsikdaj še vedno mislijo, da otroka ni mogoče vzrediti, ne da bi preležal otroške nalezljive bolezni. Prepričane so, da te bolezni niti niso posebno nevarne in zgodi se celo, da polože v posteljo k otroku, ki je zbolel za ošpicami, še vse druge otroke, da bi bilo potem v družini s to boleznijo enkrat za vselej opravljeno. Če zboli otrok za oslovskim kašljem, pustijo sosedove otroke, da se igrajo z njim, češ saj ga bodo tako in tako ti otroci morali preboleti, saj so to čisto nedolžne stvari. In vendar je to početje nevarno.

Nalezljive bolezni povzročajo otrokom mnogo gorja, škodijo njihovu zdravju in le prepogosto povzročijo celo otrokovo smrt. Prav zato posveča medicinska služba v vseh državah posebno pozornost otroškim nalezljivim boleznim, zlasti še preprečevanju teh bolezni. Zdravstveni delavci pa ne morejo doseči dobrih uspehov sami, če jih ne podpirajo starši, posebno naše matere.

Mati lahko opazi najmanjšo spremembo na otrokovem zdravju in če pravočasno pokliče na pomoč zdravnika, kadar vidi sumljive znake, ki govorijo za nalezljivo bolezen, bo še mogoče otroka pravilno zdraviti in pravočasno preprečiti okužitev drugih otrok.

Povzročitelje nalezljivih bolezni prištevamo med mikrobe. To su izredno majhna živa bitja, ki jih lahko vidimo samo z mikroskopom. S prostim očesom jih vidimo le tedaj, če so se razmnožili v zelo velikem številu. Če n. pr. pustimo košček črnega kruha v toplem, vlažnem in temnem prostoru, ga v nekaj dneh pokrije kosmičasto bela plast. To so klice plesni, ki so se razmnožile v velikanskem številu. Če pustimo mesno juho delj časa na toplem prostoru, postane motna in dobi drugačen duh. V njej so se razmnožile klice iz zraka.

Otroške nalezljive bolezni so posledica okužbe s posebnimi klicami, povzročitelji bolezni, vsaka izmed njih ima posebne povzročitelje, ki se drže v sluznici ust, žrela in nosu. Pri govorjenju, kašljanju ali kihanju se izločajo te klice v zrak z drobnimi kapljicami sline. Največ strupenih klic izločajo bolniki in kliconosci.

Kako pridejo strupene klice v telo zdravega otroka

Najnevarnejši vir okužbe je bolnik. Iz njegovih ust, žrela in nosu pršijo drobne kapljice, ki vsebujejo velikansko število strupenih klic. Prav zato zdravnik, ki pregleduje otroka, vedno vpraša mater, če otrok morda ni bil v stiku z bolnimi otroki ali z odraslimi. Takšna vprašanja pomagajo materi, da se spomni, da je bil n. pr. njen otrok pred poldrugim tednom v hiši, kjer so otroci imeli ošpice. Strupene klice, ki so plavale v zraku okrog bolnika v drobnih kapljicah sline, je otrok vdihaval, in ko so te kapljice prišle v usta in žrelo zdravega otroka, so strupene klice prodrle v sluznico in se pričele tam razmnoževati.

Pri ošpicah in oslovskem kašlju je dovolj, da ostane otrok nekaj minut v sobi, kjer je bolnik, pri davici in škrlatinki pa se okuži, če z bolnikom govori. ali se z njim igra, ostane delj časa v bolnikovi sobi, ali pa rabi igrače, ki jih je imel bolnik pri sebi.

Pogosto se otrok okuži z davico ali škrlatinko od kliconoscev, t. j. od otrok ali odraslih, ki sami niso bolni, nosijo pa v svojem žrelu strupene klice.

Skrita začetna doba bolezni

Ko pridejo strupene klice v telo zdravega otroka, se bolezen ne pojavi takoj. Preteči mora določena doba, ki jo imenujemo skrita ali inkubacijska doba bolezni. Medtem časom ne opazimo pri otroku

nikakršnih bolezenskih znakov. Ta doba je pri raznih boleznih različno dolga. Pri ošpicah se pojavijo prvi znaki 8 do 21 dni po okužbi, pri oslovskem kašlju okrog 7 do 21 dni, pri škrlatinki 2 do 12 dni, pri davici 2 do 7 dni po okužbi. Ker ne moremo vedeti, kdaj bo zbolel otrok, ki je bil izpostavljen okužbi, velja splošno pravilo, da moramo za čas inkubacijske dobe preprečiti vsak stik z drugimi otroki, ki bolni še niso preboleli.

Za koga so otroške nalezljive bolezni najbolj nevarne?

Največ smrtnih žrtev zahtevajo te bolezni med našimi najmlajšimi, posebno v prvih štirih letih življenja, ko se otroško telo še ne more uspešno braniti pred napadom strupenih klic. Oslovski kašelj je smrtno nevaren v prvih mesecih življenja, prav tako davica. Nalezljive bolezni imajo ne samo strupeni vpliv na vse otrokovo telo marveč tudi znižujejo splošno odpornost otroka. Pogosto se zgodi, da zbolí otrok po ošpicah še za turbekulozo, ki poteka tem težje, čim mlajši je bolnik. Še prav posebno nevarno je, če se te bolezni vrste druga za drugo. Otrok, ki je pravkar prebolel ošpice, bo veliko težje pretil napade oslovskega kašlja, in če se temu pridruži še škrlatinka, jo oslabele otrokovo telo le s težavo premaga.

Kako nastane odpornost telesa proti nalezljivim boleznim?

Otroci, ki so nalezljivo bolezen preboleli, drugič več ne zbole, čeprav se znova okužijo. V njihovem telesu so se razvile zaščitne snovi, ki preprečujejo učinkovanje strupenih klic. Tudi novorojenčki so nekaj časa zaščiteni pred boleznimi, ki so jih prebolele njihove matere. Vendar je ta zaščita kratkotrajna in se nanjo ne smemo zanašati.

Zaščita pred nekaterimi boleznimi pa se da doseči tudi na umetni način, s cepljenjem. Ubite strupene klice ali njihove strupe, ki jim odvezamo strupene lastnosti, cepimo otrokom, ki postanejo po tej poti odporni za več let. Pogosto uporabljamo tudi zaščitne serume, ki jih dobivamo od umetno okuženih živali, ali pa

serume, izdelane iz krvi odraslih oseb. Vsi serumi pa ščitijo otroka le nekaj tednov.

Čim bolj je otrok oslabeel, tem težje prenaša bolezen. Otrok pa oslabi pri neprimerni negi, nepravilni prehrani in po prebolelih drugih boleznih. Pravilna nega, dobra prehrana in zaščita pred boleznimi povečujejo otrokovo odpornost.

Kako obvarujemo otroka pred nalezljivimi boleznimi?

Spričo tega, da so za okužbo najnevarnejši bolniki, moramo na vse načine preprečevati vsak stik naših otrok z bolnimi otroki in odraslimi. Prav tako moramo onemogočiti vse stike z drugimi otroki, če imamo sami bolnega otroka. Zdravi in krepki otroci prenašajo bolezen lažje, če jih pa še zaščitno cepimo, tedaj pri njih sploh ne bo prišlo do težjih obolenj.

Mati, ki hoče imeti zdravega otroka, ga mora redno dojit, dodajati hrano in vitamine po zdravnikovem nasvetu, ga že v prvih dneh priučevati k življenju na čistem zraku in napraviti vsak dan z njim sprehod. Paziti mora na čistočo in vzgajati otroka z ljubeznijo in pametjo.

Čim otrok zbolí in se pokažejo najmanjši sumljivi znaki, ki govorijo za nalezljivo bolezen, je najbolje poklicati zdravnika na dom. Nositi otroka k zdravniku ni priporočljivo, zakaj če je bolezen nalezljiva, so ogroženi drugi otroci, ki jih bolnik sreča v zdravnikovi čakalnici, v tramvaju, avtobusu, na vlaku in drugod. Brez dovoljenja zdravnika ne smeš bolnega otroka jemati s seboj na trg, v trgovino, k znancem ali sorodnikom. Še več, dolžnost vsake matere je, da se zanima tudi za druge bolne otroke, ki živijo v istem stanovanju ali hiši, ker lahko pridejo v stik z njenimi otroki. Razen tega mora z nasveti pomagati starešem drugih otrok, če sami dovolj ne pazijo.

Bolnega otroka pošljemo v bolnico, če gre za grižo, davico, škrlatico, nalezljivo vnetje možganske mreže, otroško ohromelost, tifus in paratifus. Doma lahko ostanejo otroci z ošpicami, oslovskim kašljem, mumpsom in noricami. Priporočljivo je, da na vratih stanovanja, v kate-

rem je bolnik, obesimo listek z opozorilom, n. pr.: »V stanovanju so ošpice, ne prihajajte z otroki!«.

Vse stvari, ki jih je uporabljal bolnik z nalezljivo boleznijo, je treba razkužiti — desinficirati. To se pravi, ubiti mikrobe, ki so na vseh stvareh, ki jih je uporabljal bolnik. Razkužitev napravimo s suho ali vlažno vročino, s prekuhavanjem ali likanjem. Razkužujemo lahko v posebnih aparatih, razen tega se uporabljajo razna razkuževalna sredstva, kakor so karbol, lizol, soda itd. Mati lahko sama po nasvetu zdravnika razkuži stanovanje, prekuha posodo, igrače, perilo, prelika z vročim likalnikom obleko, poriba

s sodo pod, pomije z raztopino sode pohištvo in druge predmete.

Oseba, ki skrbi za bolnika, si mora pogosto umivati roke.

Matere zdravih otrok, če jih nosijo v otroški vrtec, morajo povedati, da so v stanovanju bolniki, ne glede na to, kakšno bolezen imajo.

Glavno je torej: Ne prenašati s seboj bolnega otroka, klicati zdravnika na dom, izolirati bolnike, razkužiti stanovanje in stvari, ki jih je rabil bolnik in takoj sporočiti v otroške vrtce in šole o bolezni. Ti preprosti ukrepi lahko obvarujejo tisoče otrok pred nevarnimi nalezljivimi boleznimi.

Alpenländische Zuckerwarenfabrik

Ludwig Gelautz, KLAGENFURT, Heiligengeistplatz 7 / telefon 31-57

Kako se pravilno hranimo

Prehrana je važen činitelj v življenju narodov, zavoljo tega je skozi stoletja močno vplivala na mnoga zgodovinska dogajanja. Ni pa to le vprašanje politično-gospodarskega značaja, temveč sega na razna znanstvena področja, od teh pa zlasti v zdravstvo. V zadnjih desetletjih je bilo namreč dokazano, da ima način prehrane lahko zelo ugodne ali pa tudi neugodne posledice za človeka. Ne gre tu le za zadostno količino živil, ki je človeku nujno potrebna, temveč predvsem za kakovost in njihovo raznolikost v dnevnih obrokih. Dobro in pravilno sestavljena hrana, v kateri so vse za naše življenje potrebne snovi, izboljšuje zdravstveno stanje ljudstva, kar se kaže na močnejši in lepši rasti mladega rodu, na večji delovni sposobnosti, na odpornosti proti raznim, posebno nalezljivim boleznim in pa tudi na povprečno daljši življenjski dobi.

Danes poznamo poleg dobrih tudi slabe posledice, ki jih ima za človeški organizem nezadostna in nepravilna prehrana. Nešteto bolezni, ki so bile v posredni ali neposredni zvezi s slabo prehrano, so opazovali zdravniki v najhujših oblikah med zadnjo svetovno vojno, posebno še v nemških taboriščih. Pa tudi danes imamo zlasti v Aziji še mnogo pokrajin, kjer so te bolezni tako rekoč stalne, saj vemo, da danes strada nad polovico človeštva.

Tudi pri nas je vprašanje prehrane izredno važno, predvsem zaradi tega, ker ne poznamo dovolj glavnih načel zdrave prehrane in delamo zato v naših jedilnikih velike napake.

Kadar govorimo o zdravi prehrani, mislimo po navadi samo na zadostno količino živil in na njihovo okusno pripravo. Vemo tudi, da je bolnikom potrebna hrana, da otroci in starčki potrebujejo mleka, nekaj smo slišali tudi o vitaminih, toda dalje naše znanje o zdravi prehrani skorajda ne sega. Mislim, da bi bilo prav, če bi bolje izkristili ugotovitve, ki nam jih je na tem področju dala znanost.

Kot že omenjeno, je ta v zadnjih desetletjih našega stoletja že natanko ugotovila, koliko snovi, katere in v kakšnem razmerju potrebuje dnevno človeški organizem, da doseže najboljše zdravstveno stanje.

Če primerjamo ta priporočila z našimi dnevnimi obroki, pa vidimo, da delamo pri nas v prehrani velike napake, ki imajo svoje posledice na našem zdravju. Imamo mnogo bolezni po prebavilih, nič kolikokrat tudi slabo zobovje, vse premalo smo odporni proti raznim nalezljivim boleznim, otroci obolevajo za rahitisom (mehke kosti) in se zato nepravilno razvijajo.

Katere so v glavnem tiste napake, ki so pri nas najbolj pogoste in ki so predvsem posledica naših slabih prehrambenih navad?

Najprej moramo omeniti razporeditev obrokov. Zelo često se dogaja, da odrasli ljudje popijejo zjutraj le skodelico žitne kave in k temu pojedjo še kak kosček kruha. Za delavca in kmeta, ki vstajata v zgodnjih jutranjih urah, je to večkrat razumljivo, ker se navadno zbudi človeku tek šele kasneje.

Vendar bi ti ljudje morali praviloma imeti krepkejši zajtrk, po katerem ne bodo imeli občutka lakote, zajtrk, ki jih navda z zadovoljstvom in jim zagotovi delovno zmogljivost preko dopoldneva. Zajtrk naj bo zato nekoliko obilnejši: zabeljeni žganci z mlekom, toplo mleko ali bela kava s kruhom in kosčkoma slanine ali suhega mesa ali sira in še kako jabolko. Če je bil zajtrk pred odhodom na delo tako krepak, je malica ob pol desetih ali desetih dopoldne lahko skromnejša: kozarec mleka ali kos kruha in sadje. V obratnem primeru, če zajtrkujemo malo, moramo skrbeti, da je izdatnejša vsaj malica.

Prav tako posvečajo tisti naši delovni ljudje, ki delajo v tovarni ali na polju čez poldan, vse premalo pozornosti kosilu. S seboj prineso skromno in enolično

hrano, včasih celo nič drugega kot žitno kavo in kruh. To pa je premalo. Na polje pa bi poleg kruha morali jemati seboj še vsaj belo kavo ali mleko, sadje, sir ali trdo kuhano jajce, solato itd. Večerje pa naj bodo lažje in zgodnje, vendar pa pri tem ne pozabimo na mleko ali mlečne jedi ter na zelenjavo in sadje. Količina živil, posebno kruha in maščobe, v dnevnih obrokih je odvisna seveda od teže dela, od spola (ženska potrebuje manj kot moški) in pa od starosti (mladi ljudje potrebujejo več hrane kot starejši).

Že iz tega, kar smo ugotovili doslej, vidimo, da ne delamo napak samo v razporeditvi obrokov, temveč še posebno v sestavi jedilnikov.

Če primerjamo omenjena zdravstvena priporočila, ki temeljijo na dejanskih potrebah organizma po posameznih snoveh v živilih, z našo prehrano, vidimo na prvi pogled, da pijemo vse premalo mleka, pojemo premalo mlečnih proizvodov (sir, kislo mleko, jogurt, skuta, smetana) in mlečnih jedi (mlečni zdrob, mleč-

ni kruh, mlečni narastek itd.) in da razen tega pojemo tudi premalo zelenjave (sveže in kuhane) ter sadja. Prav tako je opaziti, da je zaradi previsokih cen uživanje mesa in mesnih izdelkov premajhno; v krajih, kjer je preskrba z ribami organizirana, bi ta primanjkljaj lahko nadomestili z njimi, saj so tudi cenejše od mesa. Po prehrabeni vrednosti (vitamini in rudninske snovi) ga pa celo prekašajo. Brez dvoma pa pojemo preveč kruha in testenin in deloma tudi maščob. Res je, da močnate jedi in maščobe najhitreje odstranijo občutek lakote in da so za delo nujno potrebne, vendar pri teh živilih ne smemo dopustiti, da bi nam v dnevnih obrokih izpodrinile druge nujno potrebne sestavine: meso, jajca, mleko, zelenjavo in sadje. Kajti ravno v teh živilih so snovi, ki jih imenujemo tudi zaščitne, ker nam v glavnem utrjujejo in čuvajo zdravje.

Jedilnike si bomo lahko sestavili, če si živila predstavljamo razdeljena na 6 skupin, iz katerih vzamemo v vseh glavnih obrokih (tudi pri zajtrku) po eno.

I	II	III	IV	V	VI
meso	mleko	mast	surovè	kuhanè	kruh
jajca	sir	olje	zelenjava,	zelenjava,	testenine
ribe	smetana	maslo	sadje	sadje	riž
	skuta	margarina			sladkor

Če ne bomo pretiravali z živili iz III in VI skupine in bomo uživali vsak dan tudi živila iz I, II, IV in V skupine, se bomo kmalu počutili bolje, bomo manj utrujeni, imeli bomo boljšo prebavo, do-

bili večje veselje do dela in postali bolj odporni proti nalezljivim boleznim. Sčasoma bomo tako spoznali, kako koristna je zdrava prehrana.

Trgovina z železom in barvami
sredstva za zaščito rastlin
veletrgovina gradbenega blaga

FRANZ NAPOTNIG

CELOVEC — KLAGENFURT

Priesterhausgasse 24 / tel. 34-47

Stadt Garage
Klagenfurt

Inhaber:

Franz Liegl

Reparaturwerkstätten
Tankstelle

Klagenfurt, Völkermarkter Ring 14

Mil.:

Čebele in med – od kdaj jih poznamo?

To vprašanje bi se lahko tudi drugače glasilo. Mogli bi tudi vprašati, od kdaj poznajo čebele in med nas, kajti predno je bil na svetu človek, so bile — in to mnogo prej — že čebele, ali kakor jih na Koroškem imenujemo »bučele«, in njihove razne vrste, ki so četudi v začetku menda samo kot hrano za svoj zarod. — Če je bila prvotna čebela, ki spada kakor ose, čmrlj itd. med kožokrilce, že tak, kakor je sedaj naša domača čebela, nam ni znano; verjetno pa je, da jo je šele človek privadil na svoje potrebe, kakor je sčasoma privadil tudi divje živali na svojo službo. — Najboljši dokaz za to je, da poznamo še danes razne, rekli bi divje, posamič živeče čebele, ki se še prav različno obnašajo! Tako zrezuje na pr. na šipku (divji roži) neka čebeli podobna in v nje rod spadajoča žuželka, ki jo imenujemo »čebelo krojačico«, iz listja ovalne izrezke, jih nato spretno zavija in nese v kak rov suhe veje. Tam dela iz teh ovitkov prave lončke, podobne celicam satovja, ki stojijo eden poleg drugega. V te, satovju podobne lončke, nanosi najprej cvetni prah in med, položi tja jajčece in lonček nekako pokrije; spomladi pa zleti nov zarod krojačnic. Poznamo tudi vrsto kožokrilcev, ki si poišče prazno polževo hišico, da nanese noter cvetni prah in med, položi na vrh jajčece in zadela potem izhod tako, da se spomladi mlada čebelica lahko prereje. Imamo pa še več takih, posamič živčih sorodnic čebel, predno pridemo do najbližjega sorodnika — čmrlja —, ki pa pozna delitev dela in ustvarja take vrste. Kdaj se je iz ene teh vrst razvila domača čebela, ne vemo. Gotovo pa je človek spoznal že čebelo, ki v skupnosti in trajno neguje svoj zarod, ki živi v neki, skoraj bi rekel združni skupnosti, ki pozna delitev dela in ki ustvarja med v satovju. Tudi ta čebela je živela prvotno še divje kakor druge živali, ki jih je potem človek sčasoma privadil svojemu domu in

sebi. Toda v medu je človek kmalu spoznal ne samo sladko prijetnost, temveč tudi nasitljivo hrano. Mi pa vemo, da vsebuje med človeku potrebne rudnine, važne fermente, nekaj vitaminov, aminokisline, ogljeni vodik in človeku najčistejši in najbolj prikladni sladkor, da navedem samo najvažnejšo vsebino. Sčasoma smo spoznali, da vsebuje med tudi snovi, ki utrjujejo želodčno prebavo in pospešujejo črevesno delovanje. Toda, to še ni vse. Ljudje, ki trpijo na visokem pritisku, bodo pri stalnem zauživanju, četudi v rednih manjših količinah, čutili neko olajšanje, ne glede na to, da krepi med in razširja srčno ožilje, da pomirjuje živčevje in je pripomoček za mirnejše spanje, seveda le, če je med čist, pravilno pridelan in če ne vsebuje preveč voska, kar se radi teže, žal, večkrat zgodi. Znano je tudi, da je med iz višje ležečih krajev boljši, kakor med iz nižine. Zračno obsevanje cvetja je naravno čistejše in močnejše in daje na ta način tudi sokom v cvetju več vsebine; je pa tudi sicer razlika v lažji ali težji prebavi meda v cvetju, ki ga čebele obiskujejo.

Mi poznamo med iz cvetja dreves, posebnost iz gozdnih cvetov, iz poljskih cvetic, iz ajdovega cvetja itd., tako, da ni vsak med enako lahko prebavljiv za rahle želodce in je zato le hvalevredno, če gojitelji čebel označujejo med tudi po svojem poreklu, kakor vinogradniki pri trtah in vinu. Vendar pa je zanimanje za važnost medu v človeškem življenju vedno bolj splošno. Samo radi telesne okrepitev dajejo na pr. baje velike Fordove tovarne avtomobilov svojim posebnim delavcem v odmorih v mleko tudi še med. Če pa vprašamo naše mamice, pa nam bodo razven vsega tega, kar je tu že napisano, vedele še povedati, da je med prav dober še za vnete dele telesa, za zdravljenje čirov in tvorov, kar bo potrdil tudi zdravnik, ker preprečuje med razvijanje bakterij, ker hladi in celi, a

zopet pod pogojem, če je čist in pravilno izdelan!

Še ena uporaba medu pa veže že stare Slované in Slovence z današnjo navado, ali vsaj polpreteklo navado. Ne samo ječmen in hmelj so kuhali naši predniki že pred davnim časom in tako dobivali svoj ol ali uv', kakor pravijo Korošci, ampak tudi sladko medico, ki ni šla samo v kri, ampak tudi v glavo! Ali ni naš kmečki fant pred nedavnim časom pri žegnanjih povabil svojo izvoljenko h »kramarskem štantu« na medico in »lecet«, ali ji ni poklonil srce in celo kako »čecho« iz lecta, napravljenega iz moke in medu?! Ali ni potem medica, zapeljiva in sladka, marsikateri »dečvi« in »puabu« zmedla glavo in srce?!

Da se je tudi industrija že poprijela te hrane, kakor mnogih drugih živil, ki jih pomnožuje, pa tudi pači, kdo se bo dandanes le temu čudil?! Prav je pa, če pomaga čebelarju in čebelam, da jim olajša delo, posebno pri zidavi celic, pri varstvu čebel, pri pridobivanju meda in pri čiščenju in destiliranju, samo čisti med naj kemično ne množi!

Zato pa spoštujmo čebelarje, ki se resno trudijo, da nas razveselijo s čistim medom čim več, da bo postal med prava ljudska hrana, in cenimo med tudi mnogo bolj kakor sladkor, ker je za sestavo človeškega telesa še mnogo več vreden kakor sladkor, ki je šel prej skozi velike tovarniške želodce!

Sele

Živali – človekove pomočnice

Dolgo, dolgo, cele milijone let se je moral človek boriti za svoj obstoj. Res, orodje, ki ga je začel izdelovati, mu je dokaj olajšalo življenje, ki pa kljub temu še ni bilo lahko. Zemlja, ki jo je obdeloval, je bila še vedno težka in bremena, ki jih je moral prenašati na svojih plečih, tudi niso bila lahka.

Šele pred nekaj tisočletji, mogoče ni minilo več kot 5000 let, je našel človek v živalih, ki so živele tedaj po gozdovih in stepah, svoje dobre pomočnice. Od tistih davnih dni pa do danes se je človek tako zvezal z živalmi, njegovo življenje je postalo tako tesno spojeno z njimi, da bi brez živali zelo težko, oziroma bi sploh ne mogel živeti na taki stopnji, kakor živi danes.

Ko je hodil na lov, je našel tu in tam kakega mladiča. Mogoče se je lovcu iz davnih dni mlada žival zasmilila in jo je nesel ali vodil domov. Ko je mladič — teliček, žrebiček, volčiček doraščal, se je počasi navadil na novega vodnika in rednika. Pa tudi človek ni ostal hladen, vzljubil je žival, jo obdržal, da mu je dorasla. Ko je tako živel z živaljo, je spoznal, da mu žival lahko tudi koristi in pomaga. Ni je več izpustil v divjino, gojil jo je doma, kjer mu je tudi povrgla mladiče. Tako je človek polagoma udomačil divje živali in njegovo življenje se je vse bolj povezovalo z njimi.

Po širni zemeljski obli, kjer je bil človek naseljen pred 10—15.000 leti, so ljudje udomačili kaj različne živali. Ko danes pregledujemo njihove vrste, moramo ugotoviti, da je človek udomačil pravzaprav le tiste živali, ki žive v naravi v čredah in tropih. Torej tiste, ki so bile že po sami naravi usposobljene, da jih nekdo, neka vodilna žival, vodi. Vodstvo teh naravnih vodnikov je prevzel sedaj človek, zato so se njemu zlahka podredile.

Med domačimi živali pravzaprav le mačka izvira iz posamezno živečih divjih prednikov — in med vsemi domačimi ži-

valmi, razen severnega jelena, se je mačka še najmanj spremenila. Človek ji je vzel v glavnem le boječnost pred njim, sicer pa živi domača mačka v glavnem tako, kakor živi še danes v Afriki njena zarodnica nubijska mačka. In kakor vemo, zlepa ne podivja nobena žival tako hitro kot prav domača mačka.

Toda nas ne zanimajo vse mogoče domače živali, ki tako ali drugače koristijo človeku, temveč le tiste, ki mu dobesedno lajšajo življenje in delo, mu pomagajo obdelovati zemljo, mu nosijo in vlačijo tovore.

Prva žival, ki je v tem smislu res pomagala človeku, je bilo govedo. Antilopam podobni predniki so bili zarodniki raznih divjih goved, ki deloma žive še danes. Tur je bil divji zarodnik najbolj razširjenega domačega evropskega goveda, goveda, ki ga danes ne goje le v Evropi, marveč tudi po širnih področjih Azije, Severne in Južne Amerike, Afrike in Avstralije.

Domače govedo nudi današnjemu človeštvu vsestranske koristi, nekoč, v začetu, pa mu je služilo samo kot vprežna žival; vleklo mu je plug in tako omogočilo našim davnim prednikom temeljitejšo obdelovanje polja. V hribovitih krajih so voli še danes nepogrešljiva vprežna žival, prebivalcem Prednje Azije in Latinske Amerike pa zelo važna tovarna žival.

Od Japonske pa do arabskega polotoka in še v Afriki živi gobavogovedo ali cebu, sveto govedo hindujcev. Tolščena grba nam pojasnuje, da se je to govedo — divji predniki so bili verjetno podobni turu — prilagodilo življenju v stepi, kakor se je prilagodil velblod. Tolšča, ki se kopiči v grbi, je tudi odličen rezervoar za vodo. (Ko se grba izrablja, nastaja namreč pri tem zelo veliko vode). V pokrajinah, kjer živi cebu, je važna vprežna in tovarna žival, pomaga pa tudi mlaiti in dvigati vodo iz vodnjakov. V In-

diji imajo hindujci cebu za sveto, in čeprav jo gojijo v nemajhnih množinah, jim ta žival res lajša samo bremena, življenja pa jim nič ne izboljšuje, ker mleko zavračajo, ubijati pa jih ne smejo.

Indija je tudi domovina *navadnega bivola* (Indijski divji bivol, njegov zarodnik, živi še danes v močvirskih pokrajinah Sumatre, Jave in Bornea. V ledeni dobi je živel tudi v Evropi). Navaden bivol je važna tovarna in vprežna žival na Japonskem, Kitajskem, v Indoneziji, pa tudi v Egiptu. V 12. stoletju so ga začeli gojiti tudi v Južni Evropi. Danes živi v Italiji, na Madžarskem, v Romuniji in tudi še v Makedoniji. Ker se zadovoljuje z močvirskimi rastlinami, ki jih druge živali ne uživajo, je prav za taka močvirska področja, zlasti še za obdelovanje riževih polj, to govedo zelo pomembno.

Po visokih planotah Tibeta, v višini 4000 do 6000 m, živi še danes divje tibetansko govedo ali *jak*. Dolga črna dlaka pokriva to svojevrstno govedo, ki se je privadilo skrajno neugodnim življenjskim razmeram, kakršne nudi »streha sveta«. Navajeni so skromne hrane in kljubujejo mrazu in vročini; kot edine delovne živali lajšajo tamošnjim prebivalcem življenje. Prenašajo jim tovore težke do 150 kg tudi po najtežjih gorskih stezah, zasneženih poljih in preko zasneženih gorskih prelazov.

Divjemu jaku sta sorodni tudi dve najmočnejši divji govedi *ameriški* in *evropski zober*, govedi, ki ju človek ni nikjer udomačil, pač pa zaradi mesa skoraj iztrebil.

Kmalu za govedom je človek udomačil tudi *konja*; orientalska ljudstva so bila najbrže prva, ki so uporabila to odlično delovno moč. Najprej so uporabili konja za vprego, ga privezali pred plug. To pomembno nalogo je ohranil konj še danes: predvsem težke konjske rase služijo istim namenom. V goratih pokrajinah, kakor n. pr. v Bosni, pa so se obnesli lahki, majhni konji kot odlična tovarna žival. V severnih pokrajinah, v Islandiji, na Škotskem in v Angliji, je shetlandski tudi le 60 do 80 cm visoki poni zelo pomembna

delovna žival. Poniji so navajeni borne hrane in trdih podnebnih razmer, ki jih nudijo ti obtečajni kraji. Pozimi so porasli z dolgo dlako in lahko prenašajo celo trde, hude zime v teh severnih pokrajinah.

Mnogo bolj skromen kot konj je domači *osel*, ki so ga na Bližnjem vzhodu uporabljali za vprego mnogo pred konjem. Njegov zarodnik divji nubijski osel živi še danes po afriških stepah. V suhih pokrajinah Orienta, Južne Evrope in Severne Afrike je nepogrešljiva tovarna in vprežna žival. V teh področjih si skoraj ne moremo misliti poljedelstva brez osla.

V hribovitih krajih se je obnesla kot odlična tovarna žival *mula*, križanec med kobilom in oslom, *merek*, križanec med žrebcom in oslico pa kot važna vprežna žival v Španiji in Južni Ameriki.

V puščavskih delih Azije in Afrike, kjer ne moreta živeti ne osel ne konj ne govedo, pomaga človeku *velblod*. Velblodi so bili dolgo časa edine »ladje v puščavi«, edini, ki so doprinesli, da so puste peščene ravnine postale prehodne. Vztrajnost, neizbirčnost v hrani, prenašanje žeje, te lastnosti omogočajo potovanja preko pustinj in puščav. *Enogربی velblod* je nepogrešljiv spremljevalec ljudstev, ki prebivajo v Severni Afriki pa daleč proti vzhodu vse do Indije. Tu jim preko žgočega peska ne prenaša samo tovorov, temveč jim vleče tudi pluge in dviga vodo iz globokih vodnjakov.

Posebno vlogo ima *dvogربی velblod* v puščavah in stepah Južne Rusije prek Osrednje Azije, kjer je njegoa domovina, pa vse tja do Kitajske.

Visokih pokrajin južnoameriških And človek ne bi mogel naseliti in se tam obdržati, če ne bi bilo *lame*, ameriške sorodnice velbloda. Kakor jak v Tibetu, tako prenaša lama v Južni Ameriki nemajhne tovore preko visokih gorskih grebenov po poteh in stezah, ki so za človeka samega komaj prehodne.

V tundrah in gozdovih Evrope, Azije in Severne Amerike, tam, kjer so življenjski pogoji preostri, da bi moglo živeti govedo ali konj, omogoča življenje Lapon-

cem, Sibircem, Eskimom severni jelen. Na pol udomačenega ga goje v velikanskih množinah; daje jim ne le vsakdanjo hrano, temveč je tudi potrebna vprežna žival. Laponcem prenaša tudi tovore.

Tam pa, kjer ne rasto lišaji, vsakdanja hrana severnega jelena, so psi, med katerimi so najpomembnejši eskimski ali polarni psi, nepogrešljive živali. Vpreženi v sani vlečejo nemajhne tovore (5 parov tudi 6 oseb ali 300—400 kg), z brzino 10—13 km na uro). Eskimski psi so tudi omogočili prodreti prav na skrajni sever in skrajni jug. Peary, ki si je pomagal z njimi, ko je osvojil Severni tečaj, piše o njih: »Saj so na svetu še večji in lepši psi, ki prav tako hitro in daleč tečejo, če so dobro hranjeni, toda ni psa

na svetu, ki bi mogel tako dolgo delati brez hrane in ob najnižjih temperaturah«. Prav tako je R. Amundsen, osvajalec Južnega tečaja, poln hvale o polarnih psih, saj bi brez njih najbrže ne dosegel cilja, kot so morali W. Scott in njegovi spremljevalci kloniti pred ciljem prav zato, ker so jim vsi psi poginili.

In nazadnje naj omenim še najmočnejšega človekovega pomagača — slona. Čeprav ta živalski velikan ne spada med domače živali, saj ga nikjer ne gojijo, temveč divje sproti krotijo, prenese in opravi namesto človeka marsikatero zelo težko delo. Zlasti v Indiji pomaga nemalo ukročenih slonov prekladati in prenašati težke hlode. Preko neprehodnih džungel Indije in Indokine so prav sloni edino prevozno sredstvo.

„NATIONAL“

Allgemeine Versicherungs AG.

ustanovljena 1845
pogodbeni zavod Zveze slovenskih zadrug

deželna poslovalnica za Koroško

C E L O V E C

Lidmanskyygasse 9, telefon 2307

Mi prevzamemo: Zavarovanje proti ognju,
vlomu in nezgodam, odgovornostno zavar., zavarovanje
nepremičnega povištva in motornih vozil vseh vrst

Smrt se sprehaja po cesti!

Da, tudi pri nas v Avstriji, in še posebno rada!

Kakor se je ugotovilo na sejah svetovne zdravstvene organizacije, se smrtna nezgode v prometu posebno po cestah in ulicah vedno bolj množijo.

Iz preiskav petnajstih držav posamezno, da se je vsled prometnih nezgod smrtno ponesrečilo samo mladeničev v Ameriki in Kanadi 34% od vseh nezgod, na Danskem 29.7%, v Nemčiji nad 23%, in prilično toliko tudi v Avstriji; če bi pa prišteli prometne nesreče, ki so se pripetile zadnje mesece v Avstriji, pa bi bil odstotek gotovo višji.

Toda tudi manjše otroke je smrtno zadela prometna nesreča v takem številu, da jih je na ta način moralo več umreti, kakor na najtežjih otroških boleznih. Največ teh nesreč povzročajo motorna vozila radi prehitrega dirjanja, tudi radi nespretnosti, posebno pa radi zaužitega alkohola, ki slabi pamet, živce in roke ter zapeljuje v »veselo« in lahkomišno dirjanje v — smrt!

Navadili smo se že na vesti, da se profesionalni tekači pri avtodirkah z besno naglico igrajo z življenjem, deloma, ker nimajo na zemlji več drugega smisla kakor za rekorde, t. j., da dosežejo pri dirkanju svetske uspehe in vsako leto prekašajo vse druge, in tudi — sebe!

Da so pravzaprav samo hlapci kapitalističnih motornih velepodjetij, ki delajo na ta način samo reklamo za svoje proizvode, take tekače za »slavo« ne moti in svet se je navadil tudi na take vesti groznih nesreč, dirkači pa na to, da ne postanejo stari, ker prej ali slej zadene nesreča vsakega.

Saj je to slični način tvegati življenje, kakor pri tistih, ki plezajo po najbolj navpično strmih skalah med burjo in snegom, plezalci, ki hočejo biti bolj spretni kakor divji kozli, menda samo, da javnost od njih piše in govori!

Drugačna pa je stvar, če se na take načine izpostavlja nesreči in smrti življenje drugih ljudi!

In v tem oziru nasprotuje vsakemu človeškemu čutu o ravnopravnosti, če smejo dirkači in nespretni ali lahkomišelniki vozači na cesti, posebno z močnimi motorji, spravljati v nevarnost življenje vseh drugih, ki morajo ali hočejo z isto pravico uporabljati ceste in ulice; saj ima naša zakonodaja za druge malenkosti vse polno policijskih in drugih, mogoče tudi upravičenih predpisov, ki se mnogokrat strogo izvršujejo, kakor na pr. v mestih prepoved prašenja skozi okna na ulico, prepoved neprimerne ropote v sosesčini, ali če spominjam na razne zdravstvene in higijske predpise.

Radi vedno bolj množecih se nesreč so morali tudi pri nas v Avstriji poseči po bolj strogem izvrševanju nadzorstva, ker končno ne gre samo za to, ali kdo vozi hitreje, kakor je dovoljeno, ampak tudi sicer nepravilno, proti vsem drugim predpisom in proti navadni človeški pameti!

V nekaterih krajih lovijo sedaj policisti v lastnih vozilih v navadni obleki take brezobzirneže in so tudi kazni že precej občutne, kakor odvzem pravice vožnje na nekaj let, ali celo odvzem vozila, poleg drugih kazni.

Istočasno pa se s posebnimi aparati preiskuje vozača, če je do neke mere alkoholiziran, kar je potem še posebna obtežilna okolščina. Radi tega je sedaj že v interesu človeštva, da kdo pri takih nesrečah pomaga izslediti nevarnega vozača.

Pri takih prilikah niso žrtve samo pešci, ampak tudi vozniki, ki pravilno in previdno vozijo, posebno pa tudi kolesarji, dasi imajo tudi nekateri kolesarji navado, da švigajo po cestah neopravičeno sem ter tja in se mnogokrat nepotrebno trudijo, da koga drugega, če mogoče, še na napačni strani prehitevajo.

Predvsem so torej upravičeni predpisi glede dovoljene hitrosti pri vožnjah skozi naselbine in mesta. Posebni predpisi veljajo za tovarne avtomobile s priključenim vozilom, ki jim predpisujejo razne države največjo hitrost med 30 in 40 km na uro.

V Avstriji pa taki vozovi na splošno ne smejo hitreje voziti kakor do 70 km na uro. V Jugoslaviji, kjer še ni toliko motornih vozil po cestah, če izvezamo tuja velika vozila za časa tujskega prometa, ki se vidno veča, so taki predpisi še milejši. Tako je dovoljena hitrost skozi naselbine do 50 km na uro, na splošno pa do 80 km na uro; tovorni avtomobili in avtobusi pa bi smeli voziti le s hitrostjo 40, oziroma 60 km na uro.

Nekako razumljivo je, da posebno rada dirka mladina, oziroma mladi moški vozači, izmed katerih najde samo v Angliji smrt preko 64% tako, da to dirkanje brez ozira na druge ljudi lahko imenujemo že nekako svetsko bolezen.

Sicer pa je promet z vozili postal poseben problem v velikih mestih, ko se po mestnih ulicah pomika toliko vozil,

ki hočejo in morajo hitreje priti na svoje, mogoče mnogo bolj oddaljeno mesto, in kar se tiče delavcev, tudi do svojega dela in kruha.

Po četrto ure in dalj čakajo vozila na križiščih, katere se ne sme prekoračiti preje, da posebna znamenja luči v različnih barvah ne dajo dovoljenje za prosto pot.

Posebno na križiščih pa čakajo vrhu tega še pešci, ki mogoče nimajo tako daljne poti pred seboj, pa morajo na svojo krajšo pot čakati še dalj. In tako je človek že prisiljen voziti se pod zemljo, kjer imamo v vsemestih vse polno podzemskih železnic in posebnih cest za avtomobile.

Ker pa tudi ta rešitev sega le do neke meje in zahteva ravno tako svoje posebne žrtve tudi v podzemlju, se dvigajo v Ameriki ulice tudi že na posebne stavbene načine med hišami v višini drugega nadstropja. Promet vedno večjega števila človeštva se mora večati vzporedno s tem množičim se številom in tako dobiva tudi smrt na cestah in ulicah večjo žetev.

USTANOVLJ. 1874

Helikon harmonike / klavirske harmonike / kromatične harmonike

vsa popravila, predelave, novi mehovi, uglasbitev, vsi nadomestni deli

1. KOROŠKA IZDELOVALNICA HARMONIK

R. NOVAK

CELOVEC, EBENTALER STRASSE 7

telefon 24-82 / Zahtevajte brezplačne cenike / Razpošiljanje na vse kraje

Na poti k atomskim elektrarnam

V dnevnikih beremo, da so Rusi izgradili atomsko elektrarno, da bo angleška stekla čez dve leti in da jo grade tudi Američani. Po desetih letih je atomska energija še vedno v glavnem omejena na vojsko, vendar se strokovnjaki čedalje bolj prizadevajo, da jo uporabljajo tudi v civilnem gospodarstvu. Tekma, ki se je po vojni razvila med posameznimi državami za atomsko orožje, se razširja danes na področje, kjer bi uporabljali atomsko energijo kot nov energijski vir. Raziskave v tej smeri stanejo mnogo denarja, zato si jih lahko privoščijo v večjem obsegu le gospodarsko najmočnejše države, ali pa se splačajo tistim državam, v katerih postaja preskrba z energijo posebno pereča, n. pr. Angliji.

Čeprav nam atomska energija tudi s stranskimi produkti, kakor so radioaktivni iztopi, koristi na vseh področjih znanosti in tehnike, ostane njen glavni pomen za človeštvo v tem, da je nov vir energije, ki naj se postopoma pridruži sedanjim in jih delno tudi zamenja.

Razen vodne energije, ki pa je nimajo vse države, sta najvažnejša energijska vira premog in nafta. Če ne bomo posegli po slabših ležiščih, kar bi dvignilo ceno, imamo ta goriva po sedanjih cenitvah še za nekaj sto let, če jih bomo trošili v enaki meri kakor zdaj. Potrošnja pa se bo še povečala, ker se industrializirajo manj razvite države in ker število prebivalstva narašča. Razen tega bo treba nafto in premog rezervirati za kemijsko industrijo, ki nam daje iz njih prepotrebne proizvode. Za proizvodnjo energije bosta premog in nafta vse redkejša in dražja.

Za atomsko energijo pride zdaj v poštev uran, kdaj pozneje najbrž še torij. Snovi, ki jih potrebujemo za vodikovo bombo, ne bomo mogli nikdar porabiti za proizvodnjo energije. Urana je v znanih ležiščih, ki se jih še splača izkoriščati, okrog 25 milijonov ton. Po energijski vrednosti ustreza ta množina ob sedanjem izkoriščanju skoraj polovico zalog

premoga in nafte skupaj. Prizadevanja pa gredo za tem, da bi povečali ta izkorenistek do stokrat.

Sodeč po zalogi urana, kaže z atomsko energijo resno računati, posebno zato, ker za sedaj nimamo na voljo drugih energijskih virov. Neposredno izkoriščanje sončne energije v večjem obsegu je težaven problem, ki v bližnji prihodnosti gotovo še ne bo rešen.

Atomsko energijo lahko praktično izkoriščamo le kot toploto, ki jo dobimo iz peči, v katerih gori uran. Kakor pri premogu, lahko to toploto spreminjamo s parnimi kotli, turbinami in generatorji v električno energijo, kar delamo v termoelektričnih centralah. Kakor vse kaže, bo to eden glavnih načinov uporabe atomske energije v velikih atomskih centralah, ker so za pogon vozil — razen ladij — atomske peči pretežke. Zgraditi pa moramo takšne centrale, ki bodo dajale elektriko dovolj poceni. To pa ni tako lahko in jih zdaj še nimamo.

Poglejmo, kako je z gorivom. Uran je težka kovina, ki jo imamo v obliki rude v skorji naše zemlje. Bogato rudo imamo le na redkih mestih in moramo izkoriščati tudi siromašnejše, ki vsebujejo ponekod le 300 gramov urana na tono. Tako slabih premogovnih rud ne bi nikdar izkoriščali. Iz enega kilograma urana dobimo pri sedanjem izkoristku, s katerim moremo pokuriti stoti del urana, ki ga vložimo v peč, toliko toplote, kakor jo dobimo iz 70 ton premoga. Kilogram urana pa dobimo iz treh ton slabe rude. Urana ne imenujemo zaman: zlato naše dobe.

Atomske peči zahtevajo za gorivo izredno čist uran. Navadna peč ne ugasne, če se drži premoga nekaj blata. Uranska peč pa ne dela, če je primešanih uranu le malo kakih primesi. Nekaterih primesi mora biti še manj kakor milijonti del. Vse to je treba pri proizvodnji uranskega goriva upoštevati, zato je pot od rude do kovinskih palic, s katerimi kurimo,

zelo zamotana in draga. Kilogram takšnega urana stane nad sto dolarjev.

Iz kilograma urana pa ne moremo napraviti atomske peči. Da peč lahko gori, mora biti v njej vsaj nekaj ton ali nekaj deset ton urana, kakršna je pač vrsta peči. Pri tem je precej vseeno, s kakšno močjo peč dela. Razlika je bolj v tem, da se uran hitreje iztroši, če ga je manj in če je moč peči večja.

Naravni uran je mešanica urana 238 in urana 235. Izmed obeh gori le uran 235, ki ga je v naravnem uranu stoštirideseti del. Med gorenjem peči pa nastaja v njej iz urana 238 plutonij, ki gori prav tako kakor uran 235. Čim več se tvori plutonija, tem več naravnega urana lahko pokurimo. Na sedanji stopnji lahko pokurimo stoti del naravnega urana. Kaže pa, da bo mogoče v posebnih pečeh izrabiti ves naravni uran.

V dvanajstih letih, odkar je zagorela prva atomska peč, so postavili na svetu nad trideset peči. Z nekaterimi pridobivajo plutonij za atomsko bombo, večidel pa so namenjene raziskavam. Peči za raziskavo imajo le majhne sile, navadno nekaj sto do nekaj tisoč kilovatov. Pri eni vrsti peči so uranske palice vložene v grafitne opeke, pri drugi vrsti pa so potopljene v težko vodo. Posebno velike so grafitne peči, ki imajo do 50 ton urana in do 800 ton izredno čistega grafita. Peči s težko vodo potrebujejo do 5 ton urana in 10 ton težke vode. Čisti grafit, posebno pa težka voda, sta drag material, tako da stane peč od pet do nekaj deset milijonov dolarjev. Ker nastaja pri gorenju nevarno radioaktivno žarkovanje, moramo peč obdati z debelimi betonskimi stenami. To poveča težo peči, tako da 1800 tonske grafitne peči niso izjema. Tudi pepel in plini, ki nastajajo pri gorenju, so radioaktivni. Zato so palice hermetično zaprte v aluminijastih konzervah, da plini ne uhajajo na prosto in ne zastrupljajo okolice in da pepel ne ponesnaži grafita ali težke vode.

Te peči obratujejo z majhnimi silami, zato se uran v njih le počasi troši in zadostuje enkratna polnitev za deset do dvajset let. Po tem času peč ugasne, ker

se nabere v njej preveč pepela, ki duši gorenje in pogori že preveč goriva. Plutonija namreč ne nastaja toliko, da bi lahko nadomestil izgoreli uran 235.

Peči za pridobivanje plutonija so grafitne in delajo z velikimi silami. Za en gram plutonija na dan potrebujemo 1000 kilovatov, za en kilogram milijon. Te sile pa ne moremo poljubno povečati, ker nastaja pri gorenju urana preveč toplote, ki jo moramo iz peči sproti odvajati. Poskusnih peči zaradi njihove majhne moči skoraj ni treba hladiti, tukaj pa je to prav resna zadeva. V Hanfordu, ZDA, hlade milijon-kilovatne peči kar z rečno vodo. Angleži v Windscaleju pa jih hlade z močno strujo zraka.

Čeprav porabijo pri hlajenju za pogon ventilatorjev precej električne energije, dajejo Angleži temu načinu hlajenja prednost. Peč, ki jo hladimo z navadno vodo, lahko eksplodira, če zaradi kakršnekoli poškodbe zmanjka v njej vode. Takšna nezgoda pa je nevarna, ker se pri njej raztresejo radioaktivne snovi in zastrupijo okolico. Angleži si tega ne morejo privoščiti, ker na svojem otoku nimajo večjih naseljenih področij. Zato grade le peči s plinskim hlajenjem, ki so v tem pogledu popolnoma varne.

Uran se v pečeh za produkcijo plutonija hitro troši in ga ni treba zato pogostejše izmenjati z novimi uranskimi palicami. Posamezna palica leži v peči nekaj tednov. Potem jo potegnejo iz peči in z zamotanimi kemijskimi postopki izločijo iz nje posebej plutonij in iztrošeni uran, v odpadkih pa ostane radioaktivni pepel. Uranska palica, ki pride iz peči, oddaja toliko radioaktivnih žarkov, kakor nekaj kilogramov radija; zato mora biti vse delo avtomatizirano in zavarovano. Močno radioaktivni odpadki so življenjsko nevarni in jih zaradi tega ne smejo odmetavati na prosto. Najnevarnejše hranijo v posebnih podzemeljskih bunkerjih, manj nevarne pa spuščajo globoko v morje. Odlaganje teh odpadkov postaja vse bolj pereč problem in strokovnjaki se zelo trudijo, da bi našli boljše rešitev.

Razen peči z naravnim uranom pa lahko gradimo tudi peči z obogatenim uranom. To je uran, ki vsebuje več urana 235 kakor naravni, nekaj procentov ali nekaj deset procentov in ga dobivamo iz posebne tovarne. Ta tovarna predela naravni uran v plinsko uranovo spojino, iz katere izloči del, ki vsebuje uran 235. Postopek je zelo počasen in drag, daje pa kot končni produkt čist uran 235, ki je kakor plutonij eksploziv za bombo. Tega pobere vojska, ki navadno ne vpraša za ceno. Kot vmesni produkt proizvaja ta tovarna obogaten uran, kot ostanek pa velike množine zelo osiromašenega urana, ki ne gori. Kako bomo uporabili tega, bomo videli pozneje.

Peči, ki jih lahko gradimo z obogatenim uranom ali plutonijem, so veliko manjše od peči za naravni uran in ne zahtevajo tako čistih gradiv. Potrebujemo le nekaj kilogramov obogatenega urana, navadne vode ali grafita, pa peč gori in daje toliko toplote, kolikor je lahko odvajamo. Te peči pa so šele v začetku razvoja in jih je le malo na svetu. Skoraj vse so v ZDA, kjer imajo za to dovolj obogatenega goriva. Dve izmed njih sta namenjeni pogonu obeh atomskih podmornic, ostale pa tehničnim raziskavam.

Med peči na obogateno gorivo lahko uvrstimo še posebno vrsto, ki se po zgradbi in namenu razlikuje od drugih. Peč te vrste ima v sredini jedro iz obogatenega urana ali plutonija, okoli katerega je kot obloga naravni ali osiromašeni uran. Pri uspešnem obratovanju nastaja v oblogi takšne peči iz urana 238 več plutonija, kakor pa pogori urana 235 ali plutonija v sredici. Za takšno peč se je na zapadu udomačil izraz »breeder«. Junija 1953 so Američani izjavili, da daje njihov poskusni breeder najmanj toliko plutonija, kolikor pogori urana 235. Natančnejših izjav pa ne dajejo, ker so podatki v zvezi z breederji strogo zaupni. Stoodstotno izkoriščanje urana za proizvodnjo energije je torej načeloma možno: pri breederju nadomeščamo izgorelo gorivo v sredici s plutonijem, ki ga dobimo po kemičnem čiščenju iz obloge in to ponavljamo, dokler imamo kaj urana

v oblogi. Spričo tega, da nastaja v oblogi več plutonija, kot ga pa v sredici pogori, nam ga še nekaj ostaja in ga lahko porabimo za kurjenje drugih peči ali za bombe. Za obloge breederjev bomo najbrž lahko porabili tudi torij, iz katerega nastaja gorljivi uran 235. Torija pa je na zemlji še več kot urana.

Gradnja breederjev je združena s težavami in bo minilo najbrž še deset let, preden jih bomo premagali. Breederji za sedaj niso stoodstotno varni. Nadalje so velike težave z odvajanjem toplote, ki nastaja v sredici. Sredica ni večja od nogometne žoge, ima pa nekaj tisoč kilovatov toplotne sile. Kot hladilno tekočino uporabljajo zlitino natrija in kalija, ki ne sme priti nikjer v dotik z zrakom ali vodo. Tudi kontrola obratovanja je pri breederjih težavnejša kot pri ostalih pečeh. Za gospodarnost breederjev pa je treba poceniti tudi kemijske postopke, s katerimi izmenjavamo in čistimo sredico in izločujemo plutonij iz obloge.

Najbolj razvite in najprimernejše za takojšnjo uporabo v industriji so peči na naravni uran. Pa še pri teh je izkoriščanje toplote za pogon turbin združeno s težavami. Pri dosedanjih poskusnih pečeh ali pri pečeh za proizvodnjo plutonija nam je toplota le v nadlego in jo razen v redkih primerih brezkoristno odvajamo, tako da se peč ne segreje nad 100 ali 200 stopinj. Za čim boljšo pretvorbo toplotne energije v električno pa mora peč delati pri čim višji temperaturi, n. pr. 400 ali več stopinj. Temperature peči pa ne moremo kar tako povišati, ker gradiva niso dovolj odporna. Največ neprisiljen povzročal aluminij, v katerega so zaprte uranske palice. Strokovnjaki upajo, da ga bodo lahko zamenjali s cirkonijem, ki je temperaturno zelo odporen. Pri visokih temperaturah so težave tudi z uranom. Ker za sedaj še ne moremo graditi peči za visoke temperature, se bomo morali zadovoljiti z nižjim toplotnim izkoristkom in graditi peči z nižjo temperaturo.

Vodne pare za pogon turbin ne moremo z atomsko pečjo neposredno segreti. Vse snovi, ki pridejo v peč, posta-

nejo radioaktivne, prav to velja za vodno paro. Zato je treba odvajati toploto iz peči s hladilno tekočino ali pa strujo stisnjenega plina, ki ogreva potem vodno paro v posebnem toplotnem izmenjevalniku.

Angleži so začeli lani graditi atomsko elektrarno v Calder Hallu. Toploto za gretje pare bosta dajali dve grafitni peči na naravni uran, ki bosta proizvajali obenem tudi plutonij. Toploto bodo odvajali v osem izmenjevalnikov s strujo ogljikovega dvokisa pod pritiskom 7 atmosfer. Turboagregati bodo imeli 50.000 kilovatov sile.

Cena električne energije, ki jo bo dajala ta elektrarna, bo za 50% večja od sedanje povprečne cene, ni pa tu upoštevana prodaja plutonija. Ker bo elektrarna v Calder Hallu prva te vrste v Angliji in prva tako velika na svetu, lahko Angleži upajo, da se jim bo pri naslednjih elektrarnah z večjimi silami, ki jih

nameravajo še zgraditi, posrečilo ceno elektrike znižati na običajno povprečje. Računajo, da bodo v 15 letih že 20% električne energije pridobivali iz atomskih elektrarn. Med tem pa bi razvili breederje, ki bi jih kurili s pridobivanjem plutonija. Z njimi bi porabili za pogon elektrarn tudi ves osiromašeni uran, ki bo ostal v prvi dobi, ko bodo delale samo peči na naravni uran. Skoraj vso električno energijo pridobivajo Angleži iz kaloričnih central in za to porabijo letno 63 milijonov ton premoga. Če bodo hoteli vse to nadomestiti z uranom, bodo potrebovali za peči na naravni uran letno 500 ton urana. Ko pa bo dovolj breederjev, se bo potrošnja zmanjšala na 5 ton.

Breederji bodo dajali več plutonija, kakor ga sami porabijo. Zato bo mogoče s tem plutonijem zgraditi majhne peči za obogateno gorivo, prikladne za pogon ladij.

FRIEDRICH JUNGBAUER

O. H. G.

Veletrgovina z živili

Osrednja poslovalnica: **Celovec**

10.-Oktober-Straße 28.

tel. 5773 in 3326

—
Beljak, Gerbergasse 22

tei. 40-81

—
Podružnice: **Velikovec**, glavni

trg 144, telefon 288

—
Feldkirchen, sodnijsko

poslopje, tel. 380

—
Wolfsberg, Ritzing 48, tel. 370

JOHANN EINICHER

EISENHANDELS-ANTIENGESellschaft
KLAGENFURT

Eisenhof

ustan. 1817

Trgovina na debelo in drobno
za

**železo, železnino, kuhinjsko
orodje, peči in štedilnike,
gradbeni material i. t. d.**

Trgovina in pisarne: Skladišča:
Kramergasse 5 Lastenstr. 15

Telefon 4301—4304

Nova odkritja — novi izumi

Znanost na mejah miselne zmogljivosti

Rodu, ki je živel v desetletju pred letom 1900 je narekovala kopica tedanjih odkritij sodbo, da se je znanost skoraj približala koncu razvoja. Zato takrat nihče niti malo ni dvomil, da je znanost že odkrila veliko večino tega, kar je sploh mogoče odkriti. Tudi teorije, ki so tedanja znanstvena odkritja povezovala v celoto, so bile po mnenju takratnih strokovnjakov dodelane do meje miselne zmogljivosti.

Dandanes vemo, da so bile pretirane, samodopadljive sodbe naših prednikov pred dvema rodovoma precej pre nagljene. Rodila jih je pač miselnost stoletja, ki je bilo glede znanstvenega in tehničnega razvoja med vsemi preteklimi stoletji najbolj napredno in najbolj plodno.

Nimamo namena, podrobno proučevati nova odkritja od tedaj do danes. Navesti hočemo le posamezne pomembne postaje: 1895 rentgenski žarki, 1896 radioaktivnost ali razpad nekaterih kemijskih prvin, povezan z nevidnimi žarki, 1912 kozmični žarki, 1919 umetno drobljenje atomskega jedra, 1932 nevtron, pozitron in devterij (prvi je električno nevtralni delec, ki družijo v atomskih jedrih domala enako težke pozitivne delce v celoto; drugi delec je kratkoživo nasprotje najmanjše množine negativne elektrike — elektrona; tretji delec pa je jedrni delec, ki se spaja s kisikom v »težko vodo«), 1934 umetna radioaktivnost, naposled 1939 cepitev »lahkega« urana na manjše jedrne delce v zvezi z oddajo velikanske jedrne energije. Ob strani teh pronikljivih in povsem nepričakovanih odkritij je treba omeniti odkritja in v večini primerov umetno sestavo več 100.000 novih kemijskih spojin ter vitaminov, hormonov, virusov in antibiotikov.

Vzporedno z novimi odkritji so nastale nove domneve in razlage, skratka nove znanstvene teorije. Zanje je značil-

no, da vodijo skoraj brez izjeme do mej znanstvene zmogljivosti. Pomembne postaje na tej poti so: 1900 kvantna teorija, ki uči, da energija ni poljubno deljiva, temveč je podobno ko materija sestavljena iz nedeljivih energijskih delcev ali kvantov; 1905 spoznanje, da je materija enakovredna energiji, to je, da vsebuje sleherni gram katerekoli snovi 25 milijonov kilovatnih ur energije; 1913 Bohrov atomski model: okoli »težkega« atomskega jedra krožijo »izredno lahki« elektroni, kakor planeti okrog Sonca; 1915 splošna relativnostna teorija; 1924 do 1927 neizpodbitno spoznanje, da imajo gibajoči se gradbeni delci materije valovni značaj; 1929 Diracova nova in odmišljena atomska teorija.

Tudi poslednja četrtna našega stoletja je prepolna novih znanstvenih odkritij in zasnutkov novih teorij. To nenehno iskanje novih, boljših rešitev je podobno močnemu vrenju. Kaj vse se bo izkristaliziralo iz tega vrenja, je za sedaj nemogoče predvideti. Ker so sodobni teoretiki navzlic ali morda prav zaradi bogastva spoznanj sprevideli, da današnje teorije še ne zadoščajo povsem za pojasnitev prav vseh odkritij in izmerjenih pojavov, streme mrzlično za nečim zmogljivejšim in daljnosežnejšim. Spričo sestavljenosti sodobne miselne nadgradnje je često zelo težko takoj presoditi, če se katera izmed na novo odkritih pokaže za toliko zmogljivejšo od prejšnjih, da jih lahko s pridom nadomesti.

Kozmični šumot ali radioastronomija

Med znanstvenimi odkritji zadnjih let pritiče novim odkritjem astronomov brez dvoma prvenstvo. Leta 1933 je K. G. Jansky neizpodbitno dokazal, da prihajajo iz vsemirja na Zemljo poleg vidnih, ultrardečih in ultravioličnih žarkov še ultrakratki radijski valovi. Valovne dolžine teh valov obsegajo območje med 10 metri in 1 milimetrom. Občutljivi krat-

kovalovni radijski sprejemniki sprejemajo zaradi tega neprenehoma svojski »kozmični šumot«. Po drugi svetovni vojni so na podlagi sklepa, da bodo morda radijski valovi iz vseмирja povedali o telesih in pojavih v vsemirju marsikaj, kar vedna svetloba ne more povedati, pričeli z radio astronomijo. V ta namen so v Franciji, Nizozemski, Angliji, Ameriki in Avstraliji zgradili kopico »radijskih daljnogledov«. Le-ti obstoje bodisi iz ene same, bodisi iz skupine enakih »usmerjevalnih« anten, ki imajo obliko vbokle mreže ali ogrodja. V gorišču tega »zrcala« so kratke sprejemne antene, ki jih imenujejo dipole. Parabolično ukrivljeno ogrodje za antenami poskrbi, da sprejme radijski sprejemnik le tiste valove, ki prihajajo iz povsem določene smeri vseмирja. Pri tem znaša tako imenovana ločilna sposobnost radijskih daljnogledov približno eno ločno minuto, to je sevé spričo ločilne sposobnosti običajnih astronomskih daljnogledov, ki znaša manj ko stotinko ločne sekunde, precej manjša.

V bližini Cambridgeja v Angliji so namestili dve skupini »radioteleskopov« za valovni dolžini 1,4 in 3,7 m. Teleskop za sprejem 1,4-meterskih valov obstoja iz dveh »zrcal«. Prav toliko »zrcal« vsebuje tudi sprejemnik za 3,7-meterske valove, ki ga sestavlja skupaj dvakrat po 80 anten ali dipolov. V Avstraliji so namestili v smeri vzhod — zahod 32 dipolnih anten z 1,8-meterskimi »zrcali«. Ti sprejemniki so enakomerno porazdeljeni v razdalji 240 metrov ter sprejemajo 21 centimeterske valove s Sonca. Ker je vidno Sonce z Zemlje le v kotu $\frac{1}{2}$ stopinje, bi namreč en sam radijski daljnogled nikakor ne mogel posredovati posameznih mest, na katerih povzroči plin vodik hkrati 21-centimeterske valove. Astronomi leidenske zvezdarne so zgradili v Kootyjuku na Nizozemskem sprejemnik z »zrcalom« v premeru 7,5 metrov. Z njim vse od poletja 1952 naprej zasledujejo oddajo 21-centimeterskih valov z vseh smeri vseмирja. Ohajska državna univerza je zgradila 50 metrov dolg usmerjevalni »zaslon«. Pred njim so v enakih od-

daljenostih namestili dve skupini po 24 anten. Le-te sprejemajo valove od $\frac{1}{2}$ do 1 metra, ki imajo svoj izvor na določenih mestih vseмирja. Naposled je treba dostaviti, da so pravkar dogradili orjaški radijski teleskop v bližini Manchestra v Angliji. Ta velikanska priprava s premerom 75 metrov ali s ploščino 4418 m² bo kmalu posredovala astronomom radijske valove, ki izvirajo daleč za oblaki kozmičnih meglic Rimske ceste.

Zgradba vseмирja in radijske zveze

Velika večina zvezd, ki jih vidimo s prostim očesom, sestavlja naše ožje osvetje Rimska cesta. Le-ta je velika spiralna meglica s približno 100 milijardami zvezdsonc. Največji premer tega osvetja je okoli 100.000 svetlobnih let, največja debelina pa okoli 25.000 svetlobnih let. V eni izmed spiralnih vej tega osvetja je naše Sonce. Radijsko sevanje nam najbližje zvezde, našega Sonca namreč, je sploh dokaj šibko. Vendar povzroča često dokaj močne motnje. Dandanes razlikujemo troje teh motenj: kratkotrajne sevalne sunke, nekoliko daljše sevalne izbruhe in precej časa trajajoče viharje radijskega šumota. Ob vseh teh motnjah opazimo na Soncu pege. Razen Sonca oddajajo radijsko sevanje še druge točke v vsemirju. Nekatere teh točk sovpadajo z vidnimi zvezdami ali skupinami zvezd, mnogim točkam pa ne ustreza nobeno »vidno« telo. Take točke ali taka mesta vseмирja imenujemo »radijske zvezde«. Tudi večja nakopičenja plinov in zvezdnega prahu, ki jih prištevamo med temne vsemirske gmote, oddajajo radijske valove. Najnovejša odkritja pričajo, da tvorijo te gmote kar polovico mase našega sestava Rimske ceste. Kakor so od našega Sonca oddaljene najbližje zvezde stalnice več ko 4 svetlobna leta (svetlobno leto je pot, ki jo preleti svetlobni žarek v 1 letu in meri 9,5 bilijona kilometrov), tako so nam najbližja osvetja oddaljena za več ko poldrug milijon svetlobnih let. Celoto osvetij ali meglic, z vsako nekaj milijard posameznih zvezdsonc ocenijo astronomi dandanes na celo milijardo. Po najnovejših sodbah astronomov segajo te

meglice do 2 milijardi svetlobnih let globoko v vsemirje. Odkritja zadnjih let pričajo, da se osvetlja gibljejo vstran drugo od drugega. Navzlic temu se pripeti, da se dvojce osvetij križa. Takšno križanje pa se dogaja brez trčenja. Saj je materija v osvetjih nazvzlic velikanskemu številu sonc le zelo redko posejana. Pri prodiranju osvetij drug skozi drugega se temne mase materije odtrgajo od meglice ter plavajo nato brez reda v vsemirju. Te gmote temne materije odkrivajo radijski valovi z valovno dolžino 21 centimetrov.

Dellingerjev efekt. Sonce in napoved vremena

Oktober 1937 je objavil J. H. Dellinger obširno razpravo, v kateri je opisal, kako se radijsko sevanje določene valovne dolžine kar nenadoma nekam izgubi. To prenehanje sevanja traja po navadi precej časa. Proučitve so pokazale, da vsrka radijske valove več deset tisoč metrov visoka prevodna zračna plast, ki jo imenujemo ionosfero. Vzrok za te prestanke pa je delovanje sončnih peg. Ta ugotovitev nam priča, da radijska astronomija ni samo sposobna odkrivati očem ali fotografskim ploščam nezaznavno vsemirsko materijo, marveč tudi ugotavljati vzroke za motnje radijskih, radarskih in televizijskih prenosov.

Zanimivo odkritje je v zvezi z Dellingerjevim efektom nedavno objavil raziskovalec Udo Köhler. Ugotovil je, da je sposobnost nekaterih oseb za to, da na osnovi revmatičnih ali drugačnih telesnih bolečin dober dan v naprej s presenetljivo natančnostjo napovedo spremembo vremena, svojevrsten sončni učinek ali bolje povedano, učinek sončnega sevanja. Sončni izbruhi povzročajo namreč poleg radijskega sevanja tudi vmesne tokove elektronov. Le-ti vpadajo večinoma na neosvetljeno zemeljsko oblo v bližini magnetnih tečajev. Tu povzročajo nekakšno področje nizkega pritiska, ki vpliva na vreme. Ker je hitrost elektronov, ki ta nizek pritisk povzroče, le 1600 km na sekundo, Sonce pa je oddaljeno od Zemlje 149 milijonov kilometrov, je razum-

ljivo, da mine prej 26 ur, preden more izbruh na Soncu opazno vplivati na naše vreme.

Nova odkritja povečujejo 2,2-krat našim zaznavam dosegljivo vsemirje

O astronomskih meritvah sodimo, da so najbolj natančne. Saj nam astronomi dejansko za dolga leta naprej na metre in sekunde natanko napovedo kraj in čas luninih in sončnih mrkov. Vendar ima tudi natančnost astronomov svoje meje. Brž ko le-ti zapuste Zemlji in Soncu bližnja telesa, jim natančnost precej splahne. Navzlic temu je doslej veljalo za obče sprejeto vodilo, da so izmerjene daljave in velikosti zvezd, zvezdnih kopic ter meglic ali osvetij kvečjemu za 15% navskriž od dejanskih. Natančna opazovanja in proučevanja Walterja Baadeja v Ameriki in za njim astronomov v Cascogneja v Avstraliji, Thackeraya v Južni Afriki ter cele vrste drugih so v zadnjih dveh letih neizpodbitno dokazale, da so »stare astronomske razdalje« dejansko najmanj dvakrat do 2,2 krat večje. Meritve zadnjih let so namreč privedle do spoznanja, da redka medzvezdna materija opazno oslabi svetlobno energijo, ki jo sprejemamo od oddaljenih osvetij. Spričo tega nam najbližja spiralna meglenica Andromeda ni oddaljena več od nas le 750.000 svetlobnih let, marveč najmanj poldrug milijon. Ker je treba spričo te oddaljenosti pomnožiti z 2,2-krat tudi premer tega orjaškega osvetja, sledi, da je osvetje Andromede dokaj večje od našega osvetja Rimske ceste.

Nove ugotovitve astronomov pa nam povedo še dokaj več. Prvič to, da sega največji doslej zgrajeni palomarski daljnogled ne le 1 milijardo, temveč nad dve milijardi svetlobnih let ali 20.000 trilijonov kilometrov daleč v vsemirje. Najbolj oddaljena osvetja »vidimo« torej s tem daljnogledom v razvojnem stanju, ki so ga bila imela pred dvema milijardama let. Drugič nam nove ugotovitve povedo, da beže meglice od nas najmanj za polovico počasneje, kakor so sklepali prej. Seve ostanejo izmerjene hitrosti bega nespremenjene. Kajti pomisliti mora-

mo, da se je z novo astronomsko mero povečala prostornina »starega« vsemirskega prostora domala desetkratno. Tudi glede starosti doslej opazovanih osvetij ne veljajo več stare cinitve. Nova lestvica nam namreč posreduje spoznanje, da so orjaška vsemirska »telesa« meglice s po več milijardami zvezd-sonc stara okoli 4 milijarde let. Ta starost se v precejšnji meri ujema s starostjo radioaktivnih tvarin naše Zemlje, ki znaša največ 3,5 milijard let.

Delovne skupnosti:

Pri proučevanju novih odkritij in novih izumov ne smemo zamolčati dejstva, da dandanes vedno bolj narašča tako pomen znanosti kakor tudi prizadevanje znanstvenikov. To dejstvo spoznamo zlasti od tod, ker se v deželah, katere bi marsikdo brez omahovanja uvrstil med zaostale, porajajo leto za letom nove delovne skupnosti znanstvenih raziskovalcev, ki s svojimi novimi dognanji kar presenečajo. Za nekatere nekoliko zaostale evropske države je to nekaj samo po sebi razumljivega. Ni pa razumljivo za Avstralijo, Argentino, Brazilijo, Mehiko ali za države južne in zahodne Azije in Afrike. Spričo tega so se raziskovalci v »kulturnih« in »naprednih« državah v zadnjem desetletju že često prepričali, da ni vse, kar izide v »žurnalih« daljnih in zaostalih dežel, zgolj potiskan papir, marveč često vsega upoštevanja vredna znanstvena vrednota.

Doba, ko je bil napredek znanosti na določenem poprišču posledica prizadevanja peščice znanstvenikov, je dandanes sto do stopetdeset let za nami. Saj je večina pronikljivih odkritij novih pojavov, kemičnih tvarin ali zdravil le še skupen plod prizadevanj večje ali manjše množice znanstvenikov. Preden prične na primer na novo zasnovan pospeševalnik jedrnih delcev trajno in vztrajno delovati, je treba zaposliti na ducate strokovnjakov za to, da zasnujejo in izdelajo množico dodatnih, merilnih, samodejno zapisujočih ali računajočih priprav. Ko pa naposled priprava deluje, je treba za

njen brezhibni pogon in strežbo zaposliti trajno najmanj poldrug ducat specialno izobraženih in izurjenih znanstvenikov in tehnikov. Drugačen primer za to, da je sodobni znanstveni napredek po veliki večini plod delovnih skupnosti, je odkrivanje novih umetnih zdravil. Saj so vsa pomembnejša zdravila od salvarzana preko germanina in atebrina do sulfamidov plodovi leta trajajočih raziskovanj večjih skupin kemikov in zdravnikov.

Troje poti do znižanja krvnega pritiska

Da se pri skupinskem raziskovanju na različnih raziskovalnih središčih vedno bolj pogosto zgodi, da se različne delovne skupnosti domala sočasno dokopljejo do enakih ali podobnih ugotovitev, menda ni treba posebej poudarjati. Navzlic temu ne bo odveč, če o tem opišemo zanimiv primer s področja kemije in biologije. Komu ni znano da bolehajo zlasti priletni ljudje na močno zvišanem krvnem pritisku. Zato se nujno vsiljuje zahteva, odkriti v naši krvi ustroju živega organizma prilagojeno snov, ki zniža krvni pritisk. Pri proučevanju tega vprašanja so znanstveniki Združenih držav Amerike v serumu krvi odkrili in nato iz njega izkristalizirali posebno snov, ki močno zniža krvni pritisk. Nazvali so jo *serotomin*. Neodvisno od ameriških raziskovalcev so se lotili italijanski raziskovanja hormonov morskih živali. Pri tem so odkrili novo snov, ki prav tako zniža krvni pritisk. Snovi so nadeli ime *enteramin*. Mimo tega so se bili avstralski raziskovalci lotili sestava trombocitov ali krvnih ploščic. Njihova proučevanja so privedla do odkritja nove, svojevrstno učinkovite tvarine. Ker so novo snov izločili iz trombocitov, so jo imenovali *trombocitin*. Raziskave se sevé pri teh ugotovitvah niso zaustavile. Nadaljnje proučitve v raznih laboratorijih sveta so naposled privedle do končnoveljavne ugotovitve: Trombocitin Avstralcev, enteramin Italijanov in serotomin Američanov je ista kemična spojina, ki ji pritiče kemični naziv »5-oksitriptamin«. Dasiravno so opisane delovne

skupnosti odkrile eno in isto učinkovito snov, je vendar vsaktero teh odkritij privedlo do tako pomembnih novih spoznanj, da bi bilo povsem nesmiselno trditi, da so bila za odkritje »oksitriptamina« uporabljena sredstva dva do trikrat prevelika. Kajti tudi tedaj, ko bi se bili lotili podobnih raziskav še na četrtem ali petem raziskovalnem središču, bi bila znanstvena prizadevanja privedla tudi tam do novih zanimivih ali neznanih znanstvenih vrednot, za katere bi stroški nikakor ne bili odveč.

Znanstveno sodelovanje pomaga odkriti najučinkovitejši hormon

Često pripelje do pomembnega odkritja sodelovanje med delovnimi skupnostmi raziskovalcev v dveh ali treh deželah. Primer za to trditev je nedavno odkritje angleških in švicarskih raziskovalcev, da vsebuje skorja nadobistnice doslej povsem neznan hormon, ki učinkuje na urejanje snovne preobrazbe mineralnih snovi v človeškem in živalskem telesu 50- do 100-krat močnejše ali učinkoviteje ko katerikoli izmed velike množice doslej odkritih hormonov. Novi hormon so odkrili raziskovalci šele po dolgotrajnih in dragih raziskavah. Saj jim je uspelo izločiti doslej le borih 10 tisočink grama kristalov novega hormona. To pa iz velikanske količine 1 tone nadobistnic. Z novim odkritjem so hkrati dokazali, da je v skorji nadobistnice komaj za 100 milijoninko teže te izredno učinkovite tvarine. Ker je uspelo raziskovalcem R. Robinsonu v Angliji in R. B. Hoodwardu v Združenih državah odkriti nove poti k umetni zgradbi te vrste hormona, upajo, da bo kmalu uspelo tudi na novo odkriti hormon izdelati v kemičnem laboratoriju.

Prišel je čas, ko si daje bolnik narkozo kar sam

Iz industrijskih kemičnih laboratorijev prihajajo desetletja snovi, o katerih nam čisto šele srečno naključje razodene, da so pravzaprav človeku bolj koristne, kakor pa industriji. Taka snov je tri-

len. Njeno ime je speljano od prvega in poslednjega zloga njene kemične oznake »trikloretilen«. Trilen je prozorna modrikasta tekočina, ki so jo doslej s pridom uporabljali po večini le za suho liščenje blaga, oblek in preprog. Tvarina sama je neizgorljiva in človeku skoraj povsem neškodljiva. Le tedaj, če jo vdihavamo, nas domala pri polni zavesti spravi v stanje brezbolečnosti. Kakor so dognali zdravniki Dukejeve univerze, narkoza s trilenom nima za nas nikakršnih škodljivih posledic. Toda to še ni vse. Pri narkozi s trilenom si namreč lahko bolnik kar sam nadene masko, nekajkrat močno vdihne, in že ne čuti več bolečin. Če pa bi med operacijo začutil bolečino, lahko, ker je pri zavesti, pravkar omenjeno dejavnost ponovi. Ker so podrobni poskusi pokazali, da škodijo človeku le razkrojni proizvodi trilena, ki nastanejo pri večdnevnem učinkovanju kisika in svetlobe na trilen, je treba precejšnjo pozornost posvetiti temu, da ohrani jo tvarino nerazkrojeno. Doslej se je bila narkoza s trilenom izredno obnesla pri odpravi porodnih bolečin. Spričo tega se ne smemo čuditi, če je industrija v kratkih treh mesecih oddala bolnicam kar 15.000 novih vdihovalnih mask za trilen.

Upanje je, da bo s trilenom odstranjen bolečina kmalu tudi tam, kjer je doslej najbolj mučila ljudi. Pri tem nimamo v mislih operacijskih dvoran in porodnišnic, temveč običajne ordinacijske sobe zdravnikov in zobozdravnikov. Vse kaže torej, da bomo kmalu odhajali k ordinacijam če že ne veselega srca, pa vsaj z mnogo manjšo bojaznijo.

O negorljivih oblekah, neškodljivih insekticidih in nenadkriljivih smučeh

Ko bi hoteli podrobno naštetih in na kratko opisati uspehe, do katerih je v preteklem letu vodila raziskovalna vema kemikov, bi bil naš koledar mnogo premajhen. Spričo tega je pač nujno, da se omejimo na troje preprostih, toda zanimivih primerov.

Komaj sekundo traja, da se običajna

delovna obleka iz bombaža »vda« plamenu in vžge. Zelo močan plamen deluje seveda še hitreje. Mimo tega vemo, da zgori celotna obleka že v 25 sekundah, pri čemer ostane od nje le kupček pepela. Zdaj je uspelo za umetno gmoto THPC sestaviti tvarino »aflamno«, ki napravi delovno obleko dejansko ognjavarno. Tako celo z bencinom polita obleka ne zagori. Pri obleki, ki je prepojena z navedeno gmoto, se vlaknat značaj in prepustnost za zrak nič ne spremenita. Ker se vrh vsega prepojitve obleke pri pranju in kuhanju prav nič ne spremeni, pomeni novi izum pomemben napredek pri obvarovanju obleke in posredno tudi delovnega človeka.

Smotrne raziskave o delovanju insekticidov, to je sredstev za uničevanje škodljivcev in mrčesa, so pokazale, da je moč čišče uničevati žive škodljivce s tvarinami, ki so ne le za človeka, marveč tudi za večino živali povsem neškodljive. Zanimivo pri tem je dejstvo, da je do te pomembne ugotovitve pripeljala raziskovalce kalifornijske univerze v Riversideju na videz povsem nepraktična teorija Linusa Paulinga o učinkovanju encimov, to je beljakovinskih tvarin, ki že zgolj s svojo prisotnostjo učinkuje pospešujoče ali zavirajoče na potek kemičnih procesov. Omenjeni raziskovalci so namreč ugotovili, da se ogljikovodiki organizma nekaterih drobnih živali kemijsko oprijejo, pri čemer zavro življenjske pojave. Na osnovi tega spoznanja so kmalu našli sredstvo, ki je proti mokuarju 100-krat bolj učinkovito kot znani DDT. Razen tega sredstva so na enaki podstavi sestavili drugačno, ki uničuje komarje prav kakor DDT, ne da bi kakorkoli škodilo drugim žuželkam. Obe novi tvarini namreč v nasprotju s prejšnjimi insekticidi ne vsebujeta drugim organizmom škodljivega kloro.

Fizikokemik in član slovite znanstvene družbe Royal Society F. P. Bowden je v teku obeh minulih zim raziskal trenje med snegom in smučmi pri najrazličnejših pritiskih in temperaturah. Vrh

tega je primerjal trenje smuči, ki so bile prevlečene bodisi z najučinkovitejšimi »mažami«, bodisi z modernimi plastičnimi tvorivi: »pleksi-steklom«, terilenom, najlonom in PTFE-jem ali politetrafluoroetilenom. Rezultati vseh teh raznolikih in nikakor ne preprostih meritev so pokazali, da je koeficient trenja naposled navedene umetne tvarine pri vseh temperaturah in pritiskih za $\frac{1}{2}$ do $\frac{1}{10}$ nižji, kakor pri vseh drugače preizkušanih tvarinah. Tudi praktični preskusi smučarjev so pokazali, da s četrto milimetra debelo plastjo PTFE-jem prevlečene smuči daleč bolj udobno polzijo po snegu, kakor pa take, ki so namazane z najbolj učinkovitimi »mastmi«.

Zemeljski viri energije bodo usahnili čez dobrih 75 let

Raziskave zemeljske skorje, ki so jih izvedli geologi v zadnjih letih, pričujejo, da bodo glede na trenutno naraščanje prebivalcev Zemlje glavni viri energije izčrpani v kratkih pet in sedemdesetih letih. Nekam presenetljivo naglo izkoriščanje premoga in nafte narekuje raziskovalcem po vsem svetu novo dejavnost. Treba je pač po vsej sili poskrbeti, da bo prišla naša »energije žejna« doba do novih, trajnejših virov energije.

Največji vir energije je in bo na Zemlji Sonce. Sončna energija nam posredno ne žene le ogromno množico vodnih turbin v hidrocentralah, marveč nas mimo tega zalaga še s toploto, svetlobo in vetrovno energijo.

Na področje glavnega mesta Slovenije pošilja Sonce v enem samem jasnem poletnem dnevu prav toliko energije, kolikor jo vsebuje 33 atomskih bomb iz leta 1946. Od velikanske sončne energije, ki doteka na zemeljsko površje, izkoriščajo na rodovitnih ozemljih rastoče rastline manj kot en sam odstotek. Vprašanje, ali obstojajo rastline, ki morajo več škroba spremeniti v celulozo, škrob in beljakovino, spričo tega ni brez pomena. Toda odgovor nanj je bil doslej kaj skromen. Izmed vseh raznoterih rastlin na svetu so le alge »klorela« sposobne, da

nakopičijo v sebi ali bolje povedano pretvorijo do 20-krat več sončne energije kot druge rastline. Odkritje tega dejstva že nekaj let močno zaposluje precej delovnih skupin po svetu. Vendar se vse dotlej, dokler ne bo dokončno preizkušeno, ali bodo mogle postati alge primerne hrana za živali in posredno za ljudi, obračajo pogledi raziskovalcev proti smotrnejšim načinom izkoriščanja sončne energije. Tak način je nedavno odkril Lawrence J. Heidt. Dognal je namreč, da pri učinkovanju kovine cera pretvarja sončno sevanje vodo v njeni sestavini vodik in kisik. Ker vodik in kisik nista le izredno pomembni kemični surovini, marveč je vodik tudi izvrstno gorivo, smemo od tega odkritja še veliko pričakovati.

Sončne peči, sončni motorji sončna kuha

Meritve astronomov so nam posredovale pomembno spoznanje, da izseva kvadratni meter sončnega površja trajno energijo s storilnostjo 90.000 kilovatov. Zaradi velikanske razdalje med Soncem in Zemljo prejme 1 m^2 zemeljskega površja le en sam kilovat. Ker pa so ocenili življenjsko dobo Sonca na 12 milijard let, tega dotoka energije ne bo kmalu zmanjkalo. Dasi v severnih in močno oblačnih pokrajinah sončne energije ni moči s pridom izkoriščati, prejme vendarle dobra četrtnina kopne zemlje dovolj sončnega sevanja, da bi ga bilo moči smotrno izkoriščati. Navzlic temu so doslej po svetu zgradili zgolj troje sorazmerno majhnih naprav, ki izkoriščajo toploto sonca ter služijo za namakanje polj.

Nedavno so ob južnih Pirenejih zgradili Francozi zmogljivo sončno peč na orjaško parabolično zrcalo. V gorišču zrcala so dobili tako velike temperature, da so mogli v njem ne le staliti vse najtežje taljive kovine, marveč tudi precej težje taljive spojine teh kovin s kisikom. Rezultati podrobnih preučevanj o raznih možnostih pretvorbe sončne energije v mehanično so napotili tehnike k smotrni zasnovi sončnih motorjev s storilnostjo od 2 do 5 konj. Ti motorji pomenijo za

samotne postojanke in kmetije v trop-skih in subtropskih pasovih velik korak naprej. V Indiji, kjer sonce dolgo in vzdržema pripeka, so zasnovali posebne kuhalnike na sončno energijo. Le-ti obstojajo iz paraboličnih zrcal, prevlečenih z aluminijem. Kuhalniki te vrste, ki niso dražji od električnih, skuhamo v četrto ure kosilo za petglavo družino. Navedeni pričetki obetajo torej, da kmalu ne bodo sončni žarki zastoj pripekali na streho človeških bivališč.

Atomska energija je naposled vendarle na prvem mestu

V dobi, ko se več ko 100 m globoko pod morsko gladino »sprehajajo« med celinami prve atomske podmornice, zanimajo pač slehernega zemljana vprašanja v zvezi z izkoriščanjem energije atomskih jeder. Mimo neplodnih ugotavljanj, če smo leta 1942 ali šele leta 1953 pričeli novo »atomsko stoletje«, je treba v okviru tega članka povedati tole: Res je, da je zgradil E. Fermi leta 1942 prvo jedrno kopo, v kateri se je ob sočasni oddaji dokajšnje toplotne energije pretvarjal »lahek uran« v druge prvine in nevtrone. Prav tako je res, da je šele leta 1953 stekel pogonski stroj prve podmornice ter prve preskušne atomske centrale. Vendar je vse to navsezadnje malo glede na ugotovitve, ki jih je bila v svojih zadnjih številkah leta 1953 objavila znanstvena revija »Nucleonics« (»Jedra«). Pomen teh dognanj lahko primerno vrednotimo le glede na celotne zaloge energije, ki jih vsebujejo v zemlji skriti zakladi premoga, šote, nafte in urana. Previdne cenitve so namreč pokazale, da vsebuje zemeljska skorja teh tvarin za skupaj 80 trilijonov kalorij. Da si moremo o tej energiji ustvariti vsaj približno predstavo, naj povemo, da bi mogli z njo domala dvakrat več vode, kakor jo vsebujejo vsi velikanski oceani, segreti do vrelišča. Pri sprednji cenitvi je seveda upoštevana le doslej izkoristljiva jedrna energija »lahkega« urana z atomsko težo 235, ki ga vsebuje kilogram običajnega urana komaj dobrih 7 gramov. Kajti v prirod-

nem uranu je sredi 140 atomov »težkega« urana z atomsko težo 238 le en sam atom »lahkega« urana z atomsko težo 235. Čeprav je urana v zemeljski skorji samo 6-krat toliko ko srebra ali 8-krat toliko ko živega srebra, ki ju letno pridobivamo okoli 5.000 do 10.000 ton, zavzema vendarle v naši cenvi jedrna energija »lahkega« urana dobro šestino kalorij vseh razpoložljivih »goriv« sveta, to je 12 trilijonov kalorij. Zdaj so odkrili raziskovalci jedrne energije v Agromskem državnem laboratoriju nov cepitveni postopek urana. Z njim bo predvidoma moči smotrno izkoriščati tudi jedrno energijo »težkega« urana. Daljnosežnost tega odkritja lahko presodimo, če povemo, da je po tem odkritju iz stanja »5:1« v prid »neatomskih goriv« nastalo novo stanje »1:25« v prid jedrnemu gorivu. Kajti potem, ko se bo novi cepitveni postopek uveljavil v praksi, bo moči zgolj v uranu vsebovano energijo oceniti na 800 trilijonov kalorij.

Racionalizacija v industriji in stavbarstvu

Pri orisu sodobnih odkritij in izumov nikakor ne smemo odbiti racionalizacijo, to je napredek dobrega premišljenih načinov za smotrno izvedbo raznih tehničnih dejavnosti, ki prihrani skupnosti sila mnogo energije in delovne sile. O »racionalizaciji« nam več ko kakršno koli dolgovozno razpravljanje pove preprosta primera iz prakse. V znani avtomobilski tovarni (»VW«) je moralo pri izdelovanju 1000 avtomobilov delati v letu po končani drugi svetovni vojni 744 delavcev, tri leta kasneje 206 delavcev, še tri leta nato pa le še 120 delavcev. Ker sta ostala delavni čas in splošna obremenitev delavcev vso to dobo nespremenjena, je torej racionalizacija v tej tovarni v 6 letih domala 6-krat povečala vrednost izdelkov, ki jih na leto ustvari posamezni delavec.

Da more industrijski obrat pomembno racionalizirati celotno storitev, mu je često potrebna kopica na novo izumljenih smotrnejših strojev in novih načinov za izvedbo dela. Za primer, da je

moči dokaj smotrneje izoblikovati proizvodnjo v dolga desetletja stari industriji, naj navedemo dvoje novejših uspehov racionalizacije pri proizvodnji jekla. Ko so nedavno zgradili smotrno elektropeč za 125 ton jekla, so ugotovili, da so stroški za proizvodnjo tone jekla manjši kot pri proizvodnji z martinarico. Stare elektropeči so bile torej negospodarnostne zategadelj, ker so mogle hkrati sprejeti vase le do največ 25 ton železa. Da bodo uspeh te ugotovitve še bolj »racionalno« izkoristili, grade dandanes že več elektropeči kar za 200 ton. — Često se obnese v tehniki tudi dokaj dražji postopek. To pa zlasti tedaj, ko vodi bodisi do smotrnejšega, bodisi do zmogljivejšega izdelka. Da odpravijo iz jekla odvečni ogljik, vlijejo staljeno surovo železo v tako imenovane konverterje, to je velike, hruškam podobne posode s preluknjanim dnom, skozi katerega vpihajo v železo zrak. Zdaj se je pokazalo, da dobe s konverterji neprimerno boljše železo, če pihajo skozi staljeno gmoto surovega železa sprva 6 minut mešanico čistega kisika in zraka, nato pa 7 minut mešanico čistega kisika in vodne pare.

Tudi v gradbeništvu se je v zadnjih letih s pridom uveljavila racionalizacija. Spričo nje dandanes na gradbiščih ne sme biti več tehničnih vprašanj. Vse podrobnosti gradnje kakor vzdave plinskih, vodovodnih in toplovodnih cevi, raznotere električne napeljave itd. morajo biti vrisane v načrte, vsi ostali tehnični postopki pa morajo biti do podrobnosti zasnovani pred gradnjo. Če je tudi potek gradnje v naprej natanko predpisan, je s takim nedotakljivim »totalnim« načrtom racionalizaciji povsem zadoščeno. Proučavanja so privedla do spoznanja, da so stanovanja z manj ko 2.75 v višini racionalnejša, to je cenejša, udobnejša in lažje ogrevalna od prejšnjih, višjih. Tudi položne strehe so mnogo cenejše od starih, strmih streh. Vrh trga je za racionalno izvedbo večje gradnje izredno važno, če se nabavi gradbeni material čim bližje stavbi. Saj je pri večjih stavbah ali sočasni gradnji sklopa hiš že velikega pome-

na, če prihranijo racionalizatorji 2 do 4% skupnih stroškov.

Elektronika, transistor in prihodnost televizije

Sodobna racionalizacija industrijske proizvodnje je v precejšnji meri plod svojske veje elektrotehnike, ki jo imenujemo elektronika. Ime izvira od vsakomur znane »elektronke«, povsem izsesane cevke, v kateri opravljajo potrebno dejavnost breztežni elektroni. K elektroniki ne prištevamo dandanes le radija, televizije, radarja, zvočnega kina ter množico priprav za prenos govora in glasbe, marveč razen nekaterih jedrnih pospeševalnikov tudi elektronske računske stroje, priprave za zasledovanje šibkih tokov pri delovanju srca in možgan ter samodejne krmarne naprave, prometnih priprav ter obdelovalnih, pogonskih in urejevalnih strojev. Da more letalo povsem brez dejavnosti pilota odleteti, opraviti poljudno dolg polet in nato pristati, da more elektronična računska priprava v dobri uri izračunati nalogo, za katero bi več dobro izvežbanih računarjev potrebovalo domala leto dni, da more določen dogodek hkrati gledati več desetih milijonov ljudi, ki so tudi več tisoč kilometrov daleč od dogodka, vse to nam dandanes omogoča smotrna izraba elektronk.

Leta 1948 so sestavili drobceno »napravo« iz redke kovine germanija, ki je nekaj stokrat smotrnejša od elektronke. To napravo v velikosti nekoliko debelejšega žitnega zrna so imenovali transistor. Izum transistorja pomeni v domala pol stoletja stari elektroniki pravi preobrat. Če pomislimo namreč, da prenašajo mnoga moderna lovška, opazovalna in bojna letala v svojih ozkih trupih kopico elektronskih naprav, ki tehtajo često več ko pol tone, potem zlahka doumemo pomen novega izuma. Še bolj nam postane le-ta razumljiv, če povemo, da je življenjska doba transistorjev 10 do 50-krat daljša od elektronk. Spričo vsega tega je samo po sebi razumljivo, da se dandanes v vseh elektroničnih laboratorijih prav mrzlično ukvarjajo z izpopolnjevanjem

novega izuma. Uspehi te dejavnosti niso in ne bodo izostali. Saj poznamo zdaj že kar tri tipe transistorjev: točkaste, ploskovne in mejno-plastne. Čeprav smo šele na pragu »transistorike«, vemo že dandanes za gotovo, da bo dobila z njo civilizacija in kultura prihodnosti svojstven pečat. Saj so že doslej s transistorji zgradili peresno lahek radijski sprejemnik v velikosti žepne ure s slušalko, ki ni večja od kosmiča vate, s katero si mašimo ušesa. Tok za ta sprejemnik daje baterija, ki ni večja od kratkega svinčnika, antenska žica pa je tanka žica, neopazno skrita v rokavu. Tudi izredno lahke in prenosljive televizijske sprejemnike na baterije, v katerih so vse elektronke nadomeščene s transistorji, je uspelo tehnikom zgraditi. Razlog za to, da je stranska stena teh sprejemnikov še vedno 3 decimetre dolga in poldrug decimeter široka, je pač slikovna cev, ki je glede na transistorje pravi pravcati orjak. Da bo torej v desetih do dvajsetih letih preobrazil transistor radijsko in televizijsko tehniko s tem, da bo privedel do cenejših, trajnejših in zmogljivejših sprejemnikov, je gotovo.

Tudi z drugačne plati se nam obeta kmalu revolucija v televiziji. Švicarski inženir Guy Boncourt je namreč lansko leto zgradil televizijski sprejemnik, ki sprejema slike hkrati v vseh doslej uveljavljenih sestavih s slikami od 400 do 900 vrst ter razen tega še do 400 km daleč od sprejemnika. Kaj pomeni na novo izumljeni sprejemnik, ki ga zdaj preizkuša cela vrsta industrijskih raziskovalcev dveh velikih elektroničnih podjetij v Franciji in Švici, je moči hitro pojasniti. Dosedanji televizijski sprejemniki so smotrno sprejemali le tedaj, če niso bili dosti bolj ko 100 km oddaljeni od oddajne postaje. Toda tudi tedaj, ko je bil sprejemnik v tem okolišu, je lahko sprejemal le določeno število vrst obsegajoče slike. Že samo dejstvo, da je na novo izumljenim sprejemnikom možno sprejemati redno do 400 km daleč od oddajnika, poveča površino sprejema od prejšnjih 30.000 km² na 500.000 km², dejstvo pa, da more

sprejemati novi sprejemnik slike vseh sestavov, pa je storilo televizijo na mah tako prožno kakor je današnja radiotehnika.

Zdi se, da bo tudi gospodarnost reakcijskih letal kmalu rešena

Raziskovalci na aerofizikalnem oddelku Mississippi State Colegu že dalj časa raziskujejo površino kril in trupa jadralnih letal. Pri tem so se sprva lotili zlasti vprašanja, kako zmanjšati hitrost padanja letal. Ko je R. H. Johnson s tega zavoda v jadralnem letalu zasledoval divjo kanjo, mu je uspelo ugotoviti, da pada ta ptica med jadranjem za polovico počasneje ko njegovo dotlej najbolj zmogljivo jadralno letalo. Tu moramo namreč dostaviti, da je Johnsonu prej, preden je to ugotovil, po več ko 1.000 ur trajajočem prizadevanju uspelo, preoblikovati površje jadralnega letala »RJ-5« v taki meri, da je polzno število zmanjšal od razmerja »1:30« na razmerje »1:40«, s čimer je dosegel, da je letalo za tretjino počasneje polzelo proti tlom.

Da bi pojasnili razliko med hitrostjo padanja ptic in letala, so na spredaj omenjenem zavodu izoblikovali povsem novo zamisel. Pričeli so raziskovati krila z velikansko množico drobcenih luknjic, skozi katere je sorazmerno zelo šibak

motor med letom izsesaval zrak ter ga na repu primerno zgoščenega — izpuhal. Pri pogonu letal na letalski vijak je mogel to izsesavanje s pridom izvesti zvotlen in na koncih vijakovih listov preluknjan propeler, ki je bil preko prav tako izvotlene osi zvezan z nevidno preluknjanimi krili. Ker bi na 120 kg težkem enosedejnem letalu te vrste mogel v skrajnem primeru poganjati vijak motor 0.6 konj, pričakujejo, da bo naposled vendarle rešljiv tisočletni sen človeštva: letalo na mišični pogon. Toda raziskovalci pričakujejo od novega odkritja še mnogo več. Saj so jim prvi uspeli preizkusi posredovali spoznanje, da bi med letom motornih letal mogel skozi primerno razmeščene mikroskopsko majhne luknjice v krilih poseben sesalec trajno vsesavati zrak, pri čemer bi se zmanjšala hitrost padanja letal vse do desetine sedanje vrednosti. Kaj se to pravi, nam postane jasno, če povemo, da bi na ta način pri enaki porabi goriva in pri nespremenjeni hitrosti preletelo moderno reakcijsko letalo nad sedemkrat daljšo pot, kakor jo more z dano množino pogonskega sredstva preleteti doslej. Upajmo, da se bodo tu posredovane napovedi čim prej praktično obnesle. Saj kaže, da bi potem takem moglo postati današnje naglo prometno letalstvo najbolj gospodarnostna panoga potniškega prometa.

Hotel Korotan Sekira

**Zadružni dom in hotel v prelepi
Sekiri ob Vrbskem jezeru,
vas vabi na nedeljske izlete
in svoje zabavne prireditve**

NAŠ SOSED MARS

Poleti 1954 je vsakogar, ki je preživel nekoliko prvih nočnih ur na prostem, opozorila nase rdeča zvezda, ki je sijala najužni strani neba. S svojo svetlobo je daleč prekašala vse druge sosedne in tudi neko drugo, ne ravno daleč od nje sijočo rdečo zvezdo v ozvedju Škorpiona. Ta zvezda, ki je pritegnila mnogo opazovalcev z daljnogledi in brez njih, je bila planet Mars. O njem je že marsikdo vsaj slišal, ker so dolgo časa domnevali, da na njem tudi žive razumna bitja, kakor mi, kajti, kakor bomo videli, nekatere njegove posebnosti res opravičujejo take zmore.

Marsa 1. 1955 ne bomo dobro videli, a naslednje leto, 1. 1956 bomo mnogo slišali in čitali o njem, kajti tedaj se nam bo po letu 1941 najbolj približal, in mnogoštevilni veliki in majhni daljnogledi ga bodo lahko preiskavali. Nam vsem pa bo tedaj tako močno svetil s svojo skrivnostno rdečo lučjo, da bo še bolj kakor letos prekašal vse, kar bo sijalo na nočnem nebu, razen Venere, ki jo poznate pod imenom Večernica.

Zakaj nas planet Mars tako zanima? Kakor naša Zemlja, tako je tudi Mars otrok našega sonca. Saj najbrž veste, da kroži okoli našega Sonca devet planetov: Merkur, Venera, Zemlja, Mars, Jupiter, Saturn, Uran, Neptun in Pluton. K tej družini pripada še 32 lun, ki krožijo okoli planetov, razen okoli Merkurja, Venere in Plutona, ki nimajo nobene lune, pa še več desetstisoč prav majhnih teles — asteroidi imenovanih, ki jih s prostim očesom ne vidimo — ter nekaj rojev zvezdnih utrinkov in zvezd repatic ali kometov.

Mars nam pride na svoji poti okoli Sonca včasih izredno blizu. Beseda »blizu« pomeni v vesoljstvu seveda vse kaj drugega kakor na Zemlji. Če rečemo, da je Dunaj daleč, mislimo pri tem na kraje v bližini našega domačega kraja. Če pa rečemo, da nam je Sonce blizu, ki je kar

okoli 150 milijonov kilometrov oddaljeno od nas, pa že mislimo na pr. na nam drugo najbližjo zvezdo, ki je od nas več bilijonov kilometrov oddaljena. »Zelo blizu« pa nam pride Mars takrat, kadar pride naša Zemlja med Sonce in Marsa in tedaj se nam more približati ta planet kar na 55 milijonov kilometrov. Obratno pa se more oddaljiti od nas tudi za več kakor 400 milijonov kilometrov, kadar ga Zemlja tako prehit, da stoji Sonce med nami in njim.

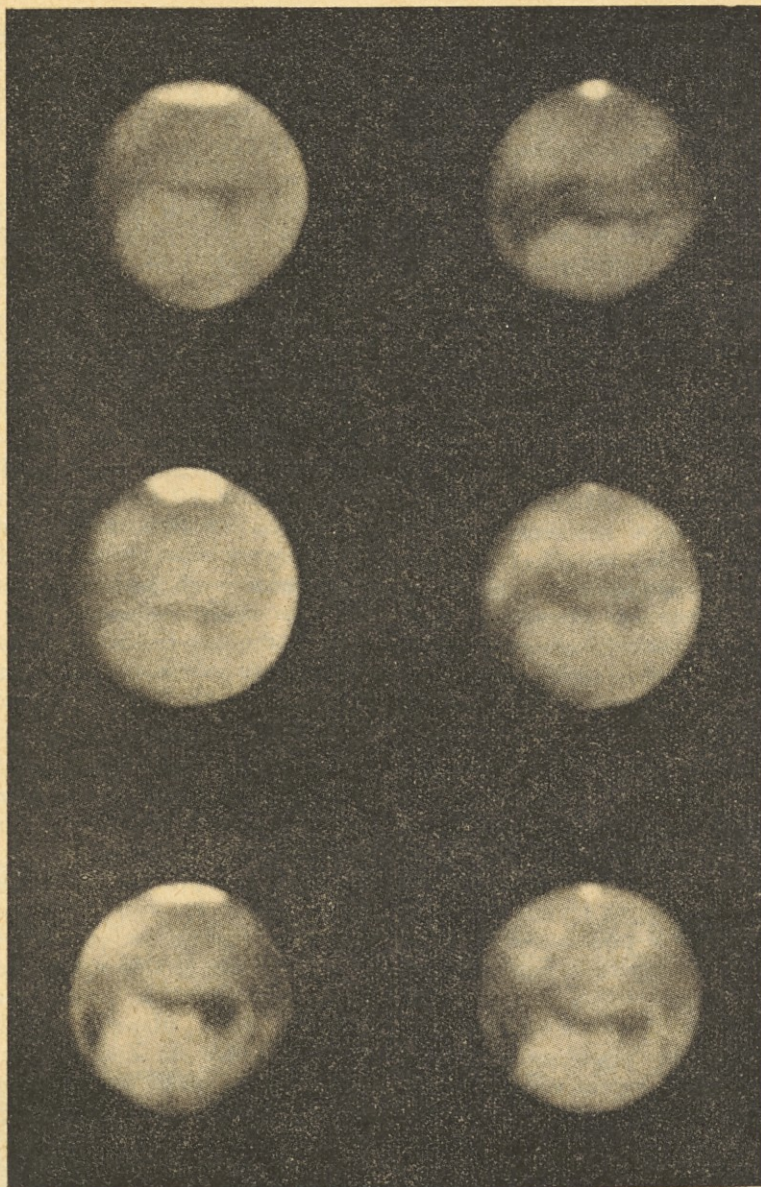
Mars nam bo torej prihodnje leto — 1956 — zelo blizu in novi veliki daljnogledi nam bodo morda kaj novega povedali o njem.

Sedaj pa vemo o njem tole:

Njegov premer je dva krat manjši od premera naše Zemlje, in v votlo Zemljo bi mogli natresti kakih šest in pol takih krogel kakor je Mars. Kadar nam je »blizu«, more postati poleg Večernice — Venere — najsvetlejša zvezda na nebu. A takoj ga ločimo od nje, ker ima Venera belo, Mars pa rdečo barvo.

Zemlji je tudi v tem podoben, da ima malone enako vrtilno dobo, kajti okoli svoje osi se zavrti v 24 urah 37 minutah, torej so dnevi in noči na Marsu skoro enako dolge kakor na Zemlji. Pa tudi njegova os od severnega do južnega pola je podobno naklonjena kakor zemeljska, namreč za 24 stopinj, kar je vzrok, da ima tudi Mars letne čase, kakor jih imamo mi na Zemlji. Toda ti letni časi so mnogo daljši. Medtem, ko pride naša Zemlja že v dobrih 365 dneh okoli Sonca, pa preteče Mars, ki je za okoli 70 milijonov bolj oddaljen od Sonca kakor mi, šele v 687 dneh svojo pot okoli Sonca.

Biti 70 milijonov bolj oddaljen od Sonca kakor mi, pa ni kar tako! Sonce je vir življenja na Zemlji, kjer morejo pod vplivom njegovih toplotnih in svetlobnih žarkov uspevati živali, rastline in ljudje. Na Marsu pa je vse drugače! Najprej moramo povedati, da je ozračje na

*MARS: tri slike na levi kažejo južni pol pomladi,
tri slike na desni prikazujejo isti pol poleti.*

Marsu mnogo, mnogo redkejšo kakor na Zemlji! S pripravami, imenovani s p e k - t r o s k o p , so mogli dokaj natančno dognati, da na Marsu n i k i s i k a , ki je za življenje neobhodno potreben. Nekateri pa trdijo, da je na Marsu vendarle kisik,

toda tisočkrat manj kakor na zemlji. Prav tako so ugotovili pomanjkanje druge važne snovi na Marsu: na Marsu je silno m a l o v o d e ! Prav zaradi tega, ker je Marsovo ozračje tako redko in ker manjka par, je zelo prozorno in vidimo

njegovo površino zelo dobro. Kljub temu nam ga včasih na nekaterih krajih zagotovo vemo, to niso taki oblaki kakor pri nas iz vodene pare, ampak oblaki prahu, ki ga viharji dvigujejo v velike višine. Verjetno pa ta prah dalj časa ostane v Marsovem ozračju, ker je na Marsu vsaka reč manj težka kakor pri nas. Tako tehta na Marsu naših 100 kilogramov le 38 kilogramov. Torej če tehtaš 70 kilogramov, bi imel na Marsu le okoli 27 kilogramov.

Kljub temu, da je Marsovo ozračje redkejše in čistejše, doseže Mars zaradi večje oddaljenosti manj sončnih žarkov. Sicer se more osrednji del Marsa ob ravniku na posojni strani res segreti do 30 in celo do 40 stopinj — a kaj pomaga, ko redko ozračje propušča toploto v vesoljstvo takoj, ko preide površje na nočno stran. Tako se tisti del ob ravniku, ki se je čez dan kar močno ogrel, ponoči takoj ohladi, da bi toplomer kazal okoli 40 stopinj pod ničlo.

Ako pogledamo skozi dober daljnogled na planet, nas osupne še neka druga podobnost z našo Zemljo: na njegovih tečajih ali polih zagledamo bele kapice, ki pokrivajo širne pokrajine kakor pri nas led in sneg na jugu in na severu okoli zemeljskih polov. Da je podobnost še večja, pa opazimo, da se kapica z nastopajočim poletjem na ustrezni strani Marsa začne manjšati, kakor da bi se sneg tam gori tajal in mnogokrat popolnoma izgine. Obratno pa se začne kapica večati, ko nastopi zima za tisto Marsovo poloblo. Zanimivo je tudi, da se obenem s tajanjem kapice večja temna pokrajina okoli nje, kakor da bi ležale tam pokrajine pod vodo. Tedaj so pokrajine v bližini Marsovih polov po barvi podobne prav tako temnejšim, zelenkasto modrim pokrajinam okoli ali blizu sredine tega planeta. Dolgo so mislili, da se tam razprostirajo morja. Toda danes je prodrlo prepričanje, da na Marsu ni nobene večje količine vode in da so ta modrozelenkasta »morja« v resnici le pokrajine, ki so pokrite z rastlinstvom najnižje

vrste, — z mahovi in lišaji. Velik del Marsovega površja pa se nam pokaže v daljnogledu v rdečkastorumenkasti luči. To so višje ležeče dežele, po katerih se razprostirajo samo puščave.

V starejših knjigah berete, da so zvezdoznanci odkrili na Marsu velike kanale. To naj bi bile zgradbe umnih bitij, morda celo bolj umnih kakor je človek na Zemlji. Te kanale naj bi Marsovci gradili za namakanje svoje zemlje, ki trpi na pomanjkanju vode. Teh kanalov niso našli vedno na istih mestih. Tako naj bi bili Marsovci zmožni kanale, ki naj bi bili kar tisoče kilometrov dolgi in desetine kilometrov široki, po potrebi vedno drugod graditi... Čim pa je začel človek uporabljati velike daljnogleda in fotografirati nebesna telesa, ni bilo mogoče več opaziti teh kanalov. Fotografija ne laže, in veliki daljnogledi, ki morejo pokazati mnogo več nadržnosti, tudi najostrejšemu očesu ne pokažejo ničesar takega, kar bi bilo podobno človeškim zgradbam!

Iz vsega, kar smo spredaj navedli, vsakdo spozna, da so na Marsu drugačne razmere kakor na Zemlji: zaradi večje oddaljenosti od Sonca je na njem večji mraz kakor pri nas; za življenje potrebna kisika je vsaj tisočkrat manj, in ozračje je silno redko tudi tik nad površjem; vode je zelo malo, mestoma sploh nič; privlačnost je zaradi skoraj šestkrat manjše mase planeta približno trikrat manjša kakor na Zemlji: Vse to je zadosti, da smo lahko prepričani, da na Marsu ne more biti takega življenja kakor ga imamo na Zemlji. Če se je torej na Marsu kaj živega razvilo, bodisi da so to rastline ali kaka živa bitja okolju in razmeram primerno so zelo nizko razvita. Na zemlji so vsa bitja zgrajena svojemu okolju in razmeram primerno. Naše okostje na pr. je zgrajeno tako močno, da more nositi nanj pritirane mišice in da more kljubovati privlačnosti Zemlje, katero občutimo kot težo. Na Marsu človek nikakor ne bi rabil tako močnega okostja, ker bi bil nekako trikrat lažji.

Take in podobne fizikalne posebnosti torej odlično vplivajo tudi na zgradnjo živih bitij. A zanje sta še vedno najvažnejša pogoja toplota in zrak, ki sta tam goritako zelo različna od našega.

Zvezdoznanci so mnogo časa zamudili, ko so vneto iskali v okolici Marsa morebitne lune. Posebno se je trudil ameriški zvezdoznanec Hall, ko je 1. 1877 dobil na razpolago velik in izvrsten daljnogled v glavnem mestu Združenih držav Amerike, v Washingtonu. Noč za nočjo je presegel ob daljnogledu in preiskaval nebo okoli Marsa, a zaman. Neke noči je prebil malone do jutra ob daljnogledu in očiso se mu že zapirale od trudnosti. Že je hotel zaključiti opazovanje, ko je pristopila njegova žena in mu vlila novega poguma in vztrajnosti, in glej — izza Marsa je vstala mala lunica in malo nato še ena! Tako je Hall odkril po zaslugi svoje žene pravo čudo v našem osončju: lu-

nici sta namreč tako majhni, da jih prav zanesljivo še ni bilo mogoče premeriti. Po ameriškem zvezdoznancu Pickeringu merita komaj malo več kakor 9 kilometrov v premeru! Drugi mislijo, da sta za par desetih kilometrov večji. Marsu najbližja Fobos (=Groza) imenovana luna je od njega komaj toliko oddaljena kakor Evropa od Amerike. Leti pa okoli planeta s tako hitrostjo, da ga že v sedmih urah in devetintridesetih minutah obkroži, kar bi morebitnim Marsovim prebivalcem pripravilo redek užitek, da bi namreč videli to lunico dvakrat na dan na za h o d u vzhajati in na v z h o d u z a h a j a t i !

Tako ima naš rdeči sosed Mars mnogo posebnosti, a tudi še nepojasnjenih skrivnosti. Za prihodnje leto — 1956 — pa želimo zvezdoznancem, ki bodo z Zemlje naperili daljnogleda nanj, da bi nam vsaj nekoliko teh skrivnosti odkrili in pojasnili.

Velika zaloga

najnovejših modelov

v bogati izbiri

p r i

Celovec-Klagenfurt

Bahnhofstraße 13

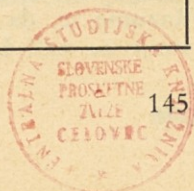
Hermann Pinter

UVOZ — VELETRGOVINA

S A D J E
ZELENJAVA
JUŽNO SADJE
Ž I V I L A
KONZERVE

CELOVEC

Rennplatz 4 — Telefon 13-84

Prvo leto sortnih in gnojilnih poskusov na kmetijski šoli Podravlje

Kmetijstvo naših krajev ima svojo značilnost v malokmečki posestniški strukturi s silno primitivno in zaostalo rastlinsko in živalsko proizvodnjo. Posledica tega so skromni dohodki v gotovini, ki tudi v najboljšem primeru ne zadostujejo vsem potrebam kmečke družine, kaj šele, da bi zadoščali številnim potrebam posestva samega. To stanje se čedalje bolj zaostruje in terja žrtve kot so posekani gozdovi, pomanjkanje ljudi za poljsko delo in s tem zanemarjena obdelava polja in oskrba živine, skratka omajana gospodarska samostojnost.

Nadaljna značilnost naših krajev so izredno pisani proizvodni pogoji. Celota vseh problemov, ki se pojavljajo pri poskusih urejevanja in poenostavitve našega kmetovanja nas postavlja pred izredno težke naloge.

Nikjer verjetno stvari ni težje pokreniti navzgor kot v kmetijstvu. Za podvig kmetijstva so često potrebni rezultati raziskovanj o življenju rastlin in živali, na katere je treba čakati mesece in leta, da postanejo dostopni. V vseh državah in deželah delujejo številni instituti s celo armado posebno šolanega kadra, da v širokem merilu rešujejo najbolj zamotana vprašanja okoli kmetijstva. Žal niso vsa njihova dognanja povsod tudi praktično uporabna. V kolikor gre za rastline, se istim z vsakim krajem menjajo njihovi življenjski pogoji in nazadnje seveda tudi njihovi pridelki, zavoljo katerih so rastline za kmetovalca šele interesantne.

Dokončno morejo vsa sodobna dognanja in ukrepe na področju rastlinske in živalske proizvodnje ter kmetijske tehnike uveljaviti le krajevni poskusi in raziskovanja. Prav iz tega spoznanja je Slovenska kmečka zveza določila lokalno preskušništvo in raziskovanje med prve naloge naše kmetijske šole v Podravljah. Razume se, da preskušništvo in raziskovanje na naši šoli ni omejeno samo na

kmetijo šole kot tako, temveč razširjeno na vse naše kraje ob Zilji in Dravi. S pričujočim člankom hočemo seznaniti naše kmetovalce z delom kmetijske šole na teh področjih in mu nuditi pobude za prehod k rentabilnejšemu kmetovanju, predvsem pa k sodelovanju v našem krožku.

★

V poljedelstvu poznamo celo vrsto poskusov, med katerimi so sortni in gnojilni pri nas že dobro znani. Manj znani, toda ravno tako pomembni so poskusni o gostoti setve, o načinih obdelovanja zemlje, zatiranja plevelov, škodljivcev, bolezni in tako dalje.

Za nas kot začetnike na tem področju so za enkrat najvažnejši sortni poskusi. Nujno je namreč, da preizkusimo številne žlahtne sorte kmetijskih rastlin, ki se drugod z velikim uspehom pridelujejo, če tudi nam odgovarjajo in kako obrodijo v naših klimatskih in talnih okoliščinah.

Poskusi z jarim ječmenom

V sortne poskuse, ki smo jih vršili tekom letošnjega leta z jarim ječmenom, smo zajeli šest sort. Zemljišče, ki sem ga dobil dodeljenega za poskuse, ni povsem ustrezalo temu namenu. Predhodnica je bila enoletna črna detelja. V jeseni 1953 pa je bila močno pognojena s hlevskim gnojem in preorana (parcela je bila namreč namenjena za drevesnico), kar za žito seveda ni bilo prikladno. Vendar drugih možnosti zaenkrat ni bilo.

Pridelki teh šestih sort kažejo v prvem poskusu, kjer jim z umetnim gnojem nismo gnojili, preračunano na hektar površine naslednje pridelke:

sorta	kg
1. Pumper, sechszeilige	2.900
2. Loosdorfer Zaya	2.500
3. Vollkorn	2.320
4. Heines Haisa	2.100
5. Bayern Mehlauresistente	1.985
6. Isaria	1.600

Da je »Pumper« izmed vseh sort, ki so bile v poizkusu, odrezala najboljše, je razumljivo, če upoštevamo, da je ona brezdvoma naša najskromnejša sorta jarega ječmena. Vrh tega je »Pumper« še zelo odporna proti spomladanskim mrazovom in — kakor kažejo poizkusi drugod — celo proti snegu v času rasti. Pumper uspeva v najvišjih gorskih legah, prideluje se prav do meje, do koder žito sploh lahko še uspeva. Pumper je izrazit krmni ječmen, ki bo — kakor kaže — velikega pomena za naše hribovske predele. V kolikor bo tudi v naših dolinskih legah bolje obrodil od drugih zahtevnejših in rodovitnejših sort, bodo pokazali šele poizkusi v naslednjih letih, ko bo šel v poskuse v našem krožku.

Proti vsemu pričakovanju dobro je odrezala sorta »Loosdorfer Zaya«. Ta odlična pivovarska sorta ječmena stavlja na tla in gnojenje srednje zahteve in daje srednje velik pridelek. Pridelovalno območje je Zgornja in Nižja Avstrijska ter alpsko predgorje. Kot bomo videli iz rezultatov v gnojilnem poizkusu nam ta sorta lahko daje zelo visoke pridelke.

Sorta »Vollkorn« je v sortnem poizkusu pokazala razmeroma zadovoljivo rodovitnost. Na tla in gnojenje so njene zahteve srednje do visoke. V pridelovalnih okoliših sladkorne pese daje Vollkorn odlično pivovarsko zrno in v krajih z obilnimi padavinami dobro krmno in industrijsko žito.

Pridelovalni okoliš jarega ječmena sorte Vollkorn so sicer kraji panonskega nižavja do prehoda v alpsko področje. Spričo ekstremnih vremenskih prilik (silno veliko padavin, malo sonca in toplote) v letošnjem poletju lahko sklepamo, da bodo »Vollkorn« in tudi ostale sorte v normalnih vremenskih razmerah tudi pri nas našle bolj ali manj hvaležno pridelovalno področje.

Vsem poznana sorta »Heines Haisa«, za katero bi dejali, da je našla na Koroškem svojo drugo domovino, se v sortnem poizkusu ne more preveč pohvaliti, kar se tudi razume, saj je ta sorta, kar se tiče zemlje in gnojenja srednje do zelo zah-

tevna. Če ji nudimo vse pogoje, smo tudi z njo v stanju pridelati visoke pridelke.

»Bayern-Mehltauresistente«, je — kot že pove ime — odporna proti pepelasti plesni. Letošnji poizkus je pokazal, da ji primanjkuje odpornosti proti rji, kateri je zelo močno podlegla. Sicer je res, da je močno enostransko z dušikom preskrbljena poizkusna parcela odločilno vplivala na silno močno razsajanje rje, ker pa so rastle tudi druge sorte pod natančno istimi pogoji in se zaradi rje nismo smeli pritožiti, lahko trdimo, da je »Bayern-Mehltauresistente« sorta, ki je za rjo zelo občutljiva, kar je žal njena velika slabost. Pred izbruhom rje je namreč kazalo, da bo v pridelku »Bayern Mehlauresistente« prekosila vse ostale sorte.

Glede na zemljo in gnojenje je srednje zahtevna, pridelke pa daje zelo visoke. Pridelovalno območje te sorte je razširjeno tudi v alpske kraje. Kaže, da je ta sorta zelo hvaležna in tudi za naše kraje pomembna, zato bomo s poizkusi in raziskovanji nadaljevali, da dobimo končno uporabne rezultate.

Sorta »Isaria« se je tudi pri nas že nekoliko razširila. Rezultati letošnjih poizkusov s to sorto niso bogve kako pohvalni, kar si lahko razlagamo s tem, da je Isaria glede zemlje srednje do zelo zahtevna, da daje srednje visoke pridelke ter da je njeno pridelovalno območje omejeno bolj na alpsko predgorje. Razume se, da bodo končno sodbo o uporabnosti tudi te sorte v naših krajih dali šele poizkusi naslednjih 2—3 let.

Eksaktni sortni poizkusi v naslednjih 2—3 letih bodo, kakor že povedano, izrekli dokončno sodbo, katere sorte jarega ječmena bomo tudi pri nas z kar največjim uspehom pridelali.

Že kar v naprej pa bi povdaril, da potrebujemo pri nas krmni, ne pa pivovarski ječmen. Zato bomo sorti »Pumper« za naše hribe in deloma tudi doline ter sorti »Vollkorn« in ostalim za dolinske lege v naših poizkusih posvetili posebno pozornost.

*

S prav istimi sortami jarega ječmena smo zasnovali tudi gnojilne poizkuse, iz katerih lahko povzamemo:

prvič hvaležnost posameznih sort za umetni gnoj in potrebo po gnoju kakor obseg njihove rodovitnosti,

drugič pa izplačljivost uporabe različnih množin umetnega gnoja, kar lahko vidimo iz gnojilnega poizkusa pri sorti »Vollkorn«.

Pri spredaj opisanih sortah smo pri gnojilnih poskusih dosegli naslednje do-nose:

Množina umetnega gnoja kg na ha			Pridelek v kg na ha					
Nitramoncal	Tomaževa žlindra	Kalijeva sol	Isaria	Vollkorn	Heines Haisa	Zaya	Pumper šestredni	Bayern Mehltau resistente
200	300	200	2.850	3.510	2.700	3.750	3.300	2.005
400	500	300	3.400	3.855	3.450	3.800	3.700	2.360
500	600	400	3.600	4.020	3.750	4.050	4.000	2.910
Negnojeno			1.600	2.320	2.100	2.500	2.900	1.985
Razlika v pridelku			2.000	1.700	1.650	1.550	1.100	925

Primerjava ne potrjuje samo, da sorta »Pumper šestredni« ni samo najbolj skromna in za najostrejšo in najvišje lege pripravna, temveč, da se je letos pokazala tudi kot ena za obilno gnojenje najbolj hvaležnih sort jarega ječmena. Da je pa potreba za gnojenje z umetnim gnojem pri njej najmanjša, vidimo iz tega, da je pridelek negnojene parcele izmed vseh sort največji (2.900 kg) in da je razlika med pridelkom negnojene in polno gnojene parcele najmanjša (1.100 kg/ha). »Bayern Meltauresistente« ne smemo jemati resno v primerjavo, ker jo je — kakor že povedano — rja zelo močno prizadela.

Pri sortah Isaria z 2.000, Vollkorn s 1.700, Heines Haisa s 1.650 in Loosdorfer Zaya s 1.550 kilogramov razlike je bila zahteva po gnojenju prav očitna.

Kot najzahtevnejša se je izkazala Isaria, za njo Vollkorn, Heines Haisa in zatem Loosdorfer Zaya.

Glede rodovitnosti poedinih sort je tudi »Pumper« pokazala svojo izredno zmogljivost. Razume se, da so ji letošnje ekstremne vremenske prilike zaradi svojstvenih prirodnih lastnosti bolj kot vsem ostalim, morda celo v idealni meri odgovarjale, kar je brezdvoma tudi znatno pripomoglo, da se je v tem poizkusu plasirala na tretje mesto.

Za najrodovitnejšo sorto se je letos, kakor je iz razpredelnice razvidno, pokazala sorta Loosdorfer Zaya s 4.550 kg/ha pridelka, za njo sledi Vollkorn s 4.020, Pumper 4.000, Heines Haisa 3.750 in Isaria s 3.600 kg/ha pridelka. Kako se bodo vrstili pridelki v naslednjih letih pod

drugimi vremenskimi okoliščinami in kakšna bo dokončna sodba o poedinih sortah, bodo pokazali nadaljnji poizkusi.

Vrsta umet. gnoja	kg/ha	pridelek v kg/ha	vrednost pridelka	izdatki za umet. gnoj	razlika v šil. v šilingih	
kalij (K)	200	2335	4.670	158	—	128
fosfor (P)	300	2355	4.710	159	—	89
dušik (N)	200	2220	4.440	260	—	460
fosfor	300	2925	5.850	317	+	893
kalij	200					
dušik	200	3175	6.350	418	+	1.292
fosfor	300					
dušik	200	3010	6.020	418	+	962
kalij	200					
	200					
N. P. K	300	3510	7.020	577	+	1.803
	200					
	400					
N. P. K.	500	3835	7.670	1022	+	2.008
	300					
	500					
N. P. K.	600	4020	8.040	1284	+	2.116
	400					
negnojeno		2320	4.640	nič		nič

Če si ogledamo rezultate pričujočega gnojilnega poizkusa, vidimo s števkami potrjeno razlago, da je enostransko gnojenje v najboljšem slučaju brez gospodarske koristi, po večini pa — kakor kaže poizkus — izrazita gospodarska izguba. Izguba je v primeru, kjer je gnojeno s samim fosfornim gnojem najmanjša, kar pomeni, da je fosforno gnojilo dobro učinkovalo ali pa da ga zemlji največ primanjkuje. Največjo izgubo smo utrpeli pri gnojenju s samim dušikom, kar je ponovno dokaz, da je dušika bilo v zemlji toliko, da je naravnost škodoval. Pridelek se je v primeru z negnojeno parcelo celo zmanjšal za 100 kg. Torej ves dušični gnoj in še 100 kg žita moramo zapisati kot izgubo. Podobno je tudi pri kaliju. Naj opozorim še na rezultate polnega gnojenja in sicer zlasti na zadnji primer. Polno gnojenje po ha-površine stane 1.284 šilingov, vrednost več pridelanega žita pa znaša 3.400 šilingov, kar pomeni, da je polno gnojenje prineslo 2.116 šil. čistega dobička na hektar.

Kar tiče primerjavo izplačljivosti gnojenja z umetnim gnojem pa oglejmo rezultat pri sorti »Vollkorn«

Sortni poizkusi z ovsom

Tudi sortni poizkusi z ovsom so bili izvršeni s šestimi sortami. Pogoji v katerih je rasel oves se prav nič ne razlikujejo od teh, ki jih je imel ječmen.

Rezultati so naslednji

sorta	pridelek v kg po ha površine
Schlägler Weiss	2.600
Endress Weiss	2.700
Janetzki Weiss	2.900
Ritzlhofer Gelb	2.650
Flämingstreue	3.366
Goldregen	2.700

Sorta »Schlägler« glede zemlje in gnojenja nima skoraj nobenih zahtev. Dokaj razumljivo je, da tudi rodovitnost ne more biti visoka. Pridelovalno območje obsega skoraj vsa klimatska in talna področja. V poizkusu je po pridelku na poslednjem mestu, kar je nekako naravno posledica gornjih dejstev.

Sorta »Endress Weiss« pa je glede zemlje in gnojenja precej zahtevna, zato pa so tudi njeni pridelki visoki. Pridelovalno območje je zelo široko in je pripravna tudi za pridelovanje v alpskih dolinah. V poizkusu se vendar letos pri nas ni pokazala tako rodovitna, za kakršno na splošno velja.

»Janetzki Weiss« je srednje zahtevna in zelo rodovitna sorta, kar je deloma pokazala tudi v poizkusih. Njeno pridelovalno območje sega v alpske doline in je za naše kraje zelo pomembna.

»Ritzelhofer« je glede zahtev prav tako skromna sorta kot Schlägler, tudi v pridelku ji je enaka, kar je mogoče ugotoviti tudi iz poizkusnih rezultatov. Razširjena je na predgorju alp.

»Flämingstreue« je srednje zahtevna, kljub temu pa zelo rodovitna sorta, kar je pokazala tudi v letošnjih poizkusih, saj je daleč prekosila vse ostale sorte. Pridelovalno območje je Alpsko predgorje. Kot je videti, pri nas mnogo obeta.

»Goldregen« je srednje zahtevna in rodovitna sorta. V poizkusu ni posebno dobro odrezala. Njeno pridelovalno območje je alpsko predgorje.

Katera sorta bo pri nas prava? Po letošnjih rezultatih obeta sorta »Flämingstreue« največ, zatem stoji »Janetzki Weiss« in končno »Endress-Weiss«. S precejšnjo sigurnostjo sklepamo, da bodo tudi v naslednjih letih te tri sorte pred ostalimi vidno prednjačile in si tako osvojile največ pogojev za pridelovanje v naših krajih.

Krmna pesa in krompir

Sortni poizkusi so se vršili tudi s petimi sortami krmne pese.

Krmna pesa je, kar tiče zemlje in predhodnice rastla pod enakimi pogoji kot žito, seveda z razliko, da so bili ti pogoji za žito slabi, za peso pa dobri.

Vsaka sorta je dobila še 400 kg nitramoncala, 400 kg tomaževe žlindre in 400 kg 40% kalijeve soli.

Rezultati so bili naslednji:

sorta	kg po ha (korenov)
Rosa Beta	83.700
Eckendorfer Rot	69.000

sorta	kg po ha (korenov)
Eckendorfer Gelb	70.800
Kirsches Ideal	72.500
Futterzuckerrübe	118.330

V poizkusu so bile skoraj same že več ali manj poznane sorte. Izredno močno je s svojim pridelkom presenetila »Futterzuckerrübe«, ki ji na malo boljših in globljih tleh brez dvoma pripada bodočnost. Pridelek je letos naravnost izreden, kar je zadosten dokaz, da ta sorta ne nadkriljuje drugih izdatnih sort pese samo po odstotku sušine temveč lahko v rodovitnosti. Zlasti je dokazano, da lahko tudi z njo dosežemo najvišje hektarske pridelke. Poleg tega pa krmna sladkorna pesa ni nič težje za spravljati od izdatnih pes.

Drugo mesto pripada že zelo razširjeni in zelo cenjeni sorti »Rosa Beta«. V nadaljnih poizkusih se bo sicer šele končno veljavno pokazalo, katera sorta je za naše kraje najbolj prikladna. Sklepajoč po sortnih lastnostih in rodovitnosti, kakršno so pokazale v letošnjih poizkusih, se bosta tudi v naprej pokazali krmna sladkorna pesa in »Rosa Beta« kot naši najboljši in za pridelovanje najbolj priporočljivi sorti krmne pese.

Od krompirja pa so bile letos v poizkusu naslednje sorte:

sorta:	pridelek kg/ha:
Falke	44.166
Böhms Allerfrüheste	35.080
Oberarnbacher	27.500
Juligold	20.800

Umetnega gnoja so dobile vse sorte enako in sicer:

300 kg/ha	Nitramoncala
500 „	Tomaževe žlindre
350 „	Patentkalija.

Sorta »Falke« je srednjepozen do pozen industrijski krompir, ki ima do 21,3% škroba. Razen tega je to zelo rodovitna sorta. Rast zeli je močna, tako da zemljo temeljito zasenči in ohrani godno in popolnoma prosto vseh plevelov do časa izkopavanja v jeseni, ko se dejansko vrši izkop. Za gospodarstva, ki hočejo pitati prašiče z doma pridelano krmo, je ta sorta prikladna in jo priporočamo.

Kar tudi to pozno industrijsko sorto še posebno odlikuje, je — skoraj bi lahko rekli — popolna odpornost proti krompirjevi plesni.

Levo od sorte Falke je bila posajena sorta »Oberarnbacher«, desno pa sorta »Juligold«. Obe sorti je v letošnjih za krompirjevo plesen povoljnih prilikah ta bolezen popolnoma uničila, tako da je kmalu po cvetenju stalo samo še malo šteklja. Falke pa, ki je rasel prav med žarišči te bolezni, je ostal kot po kakšnem čudežu zdrav in popolnoma zelen do njegove zrelosti v 2. polovici meseca septembra. Takšna odpornost je seveda silno velikega gospodarskega pomena. Zelo je odporna ta sorta tudi proti izrojevanju.

Vsem poznana sorta »Böhms Allerfrüheste« ali tudi »Allerfrüheste Gelbe« se je letos prav zadovoljivo izkazala. Ta sorta je kot jedilni krompir velikega pomena, vrh tega pa je glede zemlje in vlažge zelo skromna.

Ostali dve sorti srednje zgodaj zorita, po pridelku sicer zaostajata za sortama Falke in Allerfrüheste, zato pa je zlasti Juligold odlična jedilna sorta.

V prihodnjem letu bomo v poizkusni-

štvu posvetili zlasti mnogo pažnje zelo zgodnjim in srednjepoznim do poznim gospodarskim in industrijskim sortam. Od srednjepoznih sort mislim zlasti na Falke, Panther, Maritta in eventuelno na Agnes kot pozni zelo rodovitni jedilni sorti.

*

Izven teh poizkusov smo se pečali še s številnimi sortami domače in tuje koruze, od katerih pa rezultati ob pisanju članka, žal, še niso bili kompletni. Kot ogledni poizkusi za spoznavanje kulturnih rastlin, namenjenih gojencem šole so rastle skoraj vse naše kulturne rastline od kumine, janeža in koperca preko redkve, cikorje, boba, leče, vseh sort sladke in grenke lupine, vseh mogočih krmnih rastlin do različnih sort lucern, detelj in vseh gospodarsko važnih trav.

Uverjen sem, da bomo po nadaljnjih 2—3 letih eksatnega poizkusništva vsaj v najglavnejših sortnih vprašanjih stali trdno na svojih lastnih uporabnih poizkusnih rezultatih, s katerimi nam bo mogoče odstraniti veliko vrzel prav na sredini poti napredka naših kmečkih gospodarstev.

T e s a r s t v o

Franco Gasser

Bilčevs, tel. Borovlje 70-02

Pleskarski in slikarski mojster

Hermann KIKL

Celovec, Dr.-Palla-Straße 2

stanovanje: Grabštanj števil. 1

prevzame vsa strokovna dela v vseh krajih Koroške

Povprečni podatki o setvi in žetvi nekaterih rastlin

Vrsta rastlin	Sejana z roko do kg/ha	S strojem do kg/ha	Odaljenost vrst cm	Kalivost semena trajna do let	Srednji pridelek v q/ha			Zrnja tehtna • 1 hl pribl.
					zrnja	slame	gomolj	
Pšenica	200	160	11 — 15	4	16	30	—	70
Rž	180	160	11 — 15	2	15	30	—	72
Ječmen ozimni	150	130	11 — 15	4	16	25	—	60
Ječmen jari	180	150	11 — 15	3	12	20	—	66
Oves	130	110	11 — 15	2	12	25	—	48
Ajda	100	70	20 — 25	6	8	15	—	60
Koruzna	60	50	50 — 100	5	20*)	30	—	78
Fižol	—	150	40 — 45	5	15	12	—	75
Krompir	2000	—	60 — 70	1	—	15	120	—
Pesa krma	—	25	45 — 55	4	—	—	250	—
Korenje	12	8	35 — 45	4	—	—	200	—
Lucerna	30	25	11 — 15	4	5	45	—	—
Detelja navadna	20	16	11 — 15	3	2	40	—	—
Inkarnatka	35	30	11 — 15	3	8	20	—	—
Grašica	180	160	11 — 15	5	—	20	—	—
Proso	25	15	20 — 25	3	15	25	—	70
Repica (ripsen)	25	10	25 — 55	3	12	—	—	—
Sončnica	20	20	60 — 80	3	8	—	—	—
Soja	—	150	40 — 50	8	10	—	—	—

*) 100 kg suhih storžev do 70—80 kg koruze, 100 kg svežih 50—60 kg zrnja

Potrošnja rastlin na hranilih v zemlji

100 q okopavin po hektarju odvzame zemlji:

	dušika	fosf. kisline	kalija	apna
krompir	44	21	74	23
pesa	28	10	50	8
sladkorna pesa	35	13	50	14
krmna koleraba	32	22	48	29
topinambura	48	16	56	18
silokoruza	19	10	37	14

10 q zrnja po hektarju odvzame zemlji:

ozimna rž	28	14	28	9
ozimna pšenica	32	13	17	7
ozimni ječmen	26	9	20	5
jara rž	29	16	36	10
jara pšenica	35	14	34	8
jari ječmen	25	11	20	6
oves	30	13	38	10
ogrščica	42	21	20	24
lan	50	22	29	17
fižol	54	14	25	13
leča	50	14	23	12

100 q sena po hektarju odvzame zemlji:

črna detelja	197	56	150	201
lucerna	260	65	150	252
deteljno-travna mešanica	178	53	200	56
travniško seno	170	70	180	90

Kemični sestav nekaterih gnojil

	org. snovi	dušika (v k i l o g r a m i h)	fosf. kisline	kalija	apna
V 1000 kilogramih se nahaja					
svež hlevski gnoj	204	4,5	2,8	5,8	5,1
ob najboljšem krmljenju					
svež hlevski gnoj	200	4,1	2,2	5,2	5,0
ob navadnem krmljenju					
svež gnoj od konj	260	5,7	2,8	5,2	2,0
od goved	200	4,3	2,4	4,8	3,0
od ovc	290	8,2	2,4	6,5	3,2
od svinj	245	5,2	1,9	5,8	0,7
vležan gnoj po 3—5 mesecih	170	5,4	2,5	7,0	5,0
gnojnica povprečno	80	2,0	0,1	5,5	0,2
gnojevka	100	2,0	0,3	5,0	0,9
kompost s slamo	280	3,5	1,0	4,5	3,0
kompost z zemljo	320	3,0	2,0	2,0	3,5
pepel	950	—	30,0	80,0	325,0
nitramoncal	—	205,0	—	—	200,0
apneni dušik	—	210,0	—	—	600,0
žveplenokisli amoniak	—	210,0	—	—	—
superfosfat	—	—	160—180	—	60,0
tomaseva moka	—	—	160—180	—	ca. 450,0
kalijeva sol 40%	—	—	—	380—450	—
kalijeva sol 50%	—	—	—	460—600	—
patentkali	—	—	—	260—300	—

Telesne toplota, srednje število žilnega (srčnega) utripa ali bila in dihanje zdravih, mirujočih živali znaša:

Vrsta živali	toplota znaša	srce utriplje	dihanje na minuto
žrebe po rojstvu . . .	do 39.3° C	128	14—15 krat
žrebe 3—6 mesecev .	37.5—38.5° C	64—76	9—10 krat
odrasel:			
žrebec		28—32	
konj		33—39	
kobilica		34—40	
osel	37.5—38.5° C	45—60	10—12 krat
mula	38.8—39.0° C	45—60	10—12 krat
tele	38.5—40.5° C	96—108	30—50 krat
mlado govedo do 1 leta	38.5—40.0° C	91	27 krat
odraslo govedo . . .	37.5—39.5° C	40—60	30—32 krat
jagnje	38.5—40.5° C	114	15—18 krat
ovca	38.5—40.0° C	70—80	12—15 krat
koza	38.5—40.5° C	70—80	12—15 krat
prašič	38.0—40.0° C	60—88	8—18 krat
pes	37.5—39.0° C	60—120	14—20 krat
mačka	38.0—39.5° C	100—120	20—30 krat
kunec	38.0—40.0° C	120—150	50—60 krat
kokoš	40.8° C povpr.	312 povprečno	15—30 krat
golob	41.8° C povpr.	240 povprečno	20—40 krat

Telesna toplota živali — merjena v danki — je zjutraj najnižja in je najvišja proti večeru. Po krmljenju je za nekaj časa zvišana in pade po napajanju. Prav tako je zvišana telesna toplota ob hudi poletni vročini, po težkem in napornem delu, pri hudem pojanju in proti koncu brejosti.

Srce utriplje hitreje v času poletne vročine in naglem ter napornem delu. Hitreje dihaajo debele in pitane živali; tudi brejost, zunanja toplota (vročina), naporno in utrudljivo delo vplivajo na dihanje.

Važni podatki iz živinoreje

Hranljiva vrednost krmil (1 kg krmila vsebuje v gramih)

K r m a	Vode	Prebav. belja- kovin	Škrob. vred- nosti	K r m a	Vode	Prebav. belja- kovin	Škrob. vred- nosti
1. ZELENJA KRMA				slama stročnic 140 30 160			
zelo mlada trava	780	23	132	pleve stročnic	140	40	200
sladka trava — pred cvetom	780	13	116	4. KORENČNICE			
sladka trava v cvetu	700	13	137	IN GOMOLJNICE			
zelena koruza	850	5	80	krompir	750	10	200
grahorica	830	20	80	topinambur	800	10	150
inkarnatka	820	10	78	buče	880	5	75
črna detelja — zelo mlada	830	25	100	repa	910	4	45
črna detelja — pred cvetom	830	20	90	koleraba	870	8	80
črna detelja — v cvetu	800	17	90	korenje	860	8	90
mlada lucerna	810	30	90	pesa	860	4	80
lucerna v cvetu	750	25	90	5. SILAŽA			
esparzeta	820	25	100	parjen krompir	770	5	170
pesno listje	900	12	70	pesno listje	770	10	90
2. SENO				koruza pred mlečno zrelostjo	830	8	90
prav dobro	150	50	360	koruza, mlečno zrela	750	10	140
dobro	150	40	320	6. MOČNA KRMILA			
slabo, kislo ali prepozno:				ječmen	130	70	700
pokošeno	180	20	200	oves	130	80	600
planinsko	150	70	420	koruza	130	70	800
otava (sladka)	150	70	360	proso	130	70	700
črna detelja:				pšenični otrobi	130	80	420
a) pokošena pred cvetom	150	100	400	rženi otrobi	130	80	420
b) pokošena v cvetu	150	70	340	koruzni otrobi	130	60	700
c) pozno košena	150	40	260	ajdovi otrobi	130	90	460
lucerna:				fižol	14	180	680
a) pokošena pred cvetom	150	150	250	repične tropine	10	240	670
b) pokošena v cvetu	150	80	230	grahorica	14	180	700
inkarnatka	150	50	260	laneno seme	13	180	1200
deteljni drobir	150	150	450	lanene tropine	10	270	720
seneni drobir	150	100	400	sočnične tropine:			
grahorica	150	80	260	a) dobro oluščene	10	300	680
3. SLAMA IN PLEVE				b) slabo oluščene	10	160	500
jara	140	10	180	hrastov žir (posušen)	15	35	700
prosena	140	12	220	suhi pesni rezanci	11	37	521
koruznica	140	10	190	ribja moka	11	420	500
koruznica, zgodaj požeta	200	15	260	mesna moka	11	600	850
ozimna	140	5	120	krvna moka	10	750	719
ajdova	140	17	160	polmastno mleko	87.5	34	154
pšenične pleve	135	7	240	posneto mleko	900	39	88
ovsene pleve	135	17	270	sirotka	930	9	64

Povprečna letna proizvodnja gnoja domačih živali

	ob hlevskem krmljenju	ob poletni paši
konj	60 q	—
vprežni vol	75 q	—
krava	90—130 q	70—100 q
jalovina	80 q	60 q
plemenska svinja	15 q	10 q
pitovni prašič	10 q	—

Dnevna potreba domačih živali po hranilih na 100 kg žive teže

vzdrževalna krma	suhe	prebavlj.	škrobnih
	tvarine v d e k a g r a m i h	beljakovin	enot ¹⁾
za odraslo govedo	180—200	6	0,6
voli pri srednjem delu	220—280	12	1,2
voli pri težkem delu	240—300	14	1,4
odrasla pitovna goveda	220—300	13—15	1,25
mlada pitovna goveda	130—400	25	1,7
jalovina: 3 mesece	135—175	23	1,5
6 mesecev	170—285	18	1,2
9 mesecev	145—290	17	1,04
12 mesecev	140—290	16	0,98
18 mesecev	125—235	12	0,81
24 mesecev	115—210	10	0,8
konj: pri lahkem delu	200—220	10	0,85
pri srednjem delu	220—230	12	1,05
pri težkem delu	230—240	14	1,3
doječe kobile	200	13	8,2
žrebeta	300	25	1,5

¹⁾ Ena škrobna enota je 1 kilogram škrobnih vrednosti.

Dneva potreba molznih krav po hranilih

500 kg težka krava potrebuje pri dnevni molznosti:

	suhe	prebavljiv.	škrobnih
	tvarine kg	beljakovin dkg	enot
3 litra mleka	11,0	45	3,75
6 „ „	12,0	60	4,50
9 „ „	13,0	75	5,25
12 „ „	14,0	90	6,00
15 „ „	15,0	105	6,75
18 „ „	16,0	120	7,50
21 „ „	17,0	135	8,25
24 „ „	17,5	150	9,00
27 „ „	18,0	165	9,75
30 „ „	18,5	180	10,50

To pomeni, da potrebuje krava za proizvodnjo 1 litra mleka 5 dkg prebavljivih beljakovin in $\frac{1}{4}$ škrobne enote. Za vzdrževalno krmo vendar potrebuje 500 kg težka krava dnevno 30 dkg prebavljivih beljakovin in 3 škrobne enote.

Torej: Slaba molznica ne poplača vzdrževalne krme!

Krmljenje in pitanje prašičev

Poleg 12 do 20 l vode, 5—15 gramov soli in 5—20 gramov krmilne krede mora dnevni obrok prašičev vsebovati (v dekagramih):

	živa teža kg	suhe tvarine	prebavlji. beljakovin	hranil v celoti	balasta
merjasec	275	300	30	200	80—100
plemenske svinje:					
nizko breje	150—200	230—280	10—22	120—170	80—100
visoko breje	150—200	300—340	20—25	210—250	80—120
s pujski	150—200	380—420	45—52	340—360	70—125
pujski v prvih tednih (dodatek)	5—20	30—45	4—7	25—33	—
pujski					
8—10 tednov	20—35	100—120	14—18	90—100	10—20
tekači	35—75	120—220	16—24	120—160	35—55
	75—125	220—320	24—28	150—185	40—75

Pitanje prašičev s krompirjem:

Poleg krompirja do nasičenja dajemo v dnevnem obroku še naslednje mešanice krmil:

I.

70 dkg ječmenovega zdroba
10 dkg ribje moke
20 dkg mesne moke

II.

40 dkg ječmenovega zdroba
30 dkg koruznega zdroba
30 dkg ribje ali mesne moke

III.

30 dkg ječmenovega zdroba
30 dkg koruznega zdroba
10 dkg pšeničnih otrobi
30 dkg beljak. krmil

IV.

30 dkg ječmenovega zdroba
30 dkg koruznega zdroba
10 dkg pšeničnih otrobi
10 dkg moke zemeljskega oreha
20 dkg ribje moke

Pri teh obrokih ima pitanec krita svojo dnevno potrebo 30 dkg prebavljivih beljakovin in lahko priraste 55—65 dkg dnevno. Po pitovni dobi

12 tednov doseže težo	70 kg in	potroši	350 kg krompirja in
			84 kg krepke krme
16 " " "	90 kg "	"	560 kg krompirja in
			112 kg krepke krme
20 " " "	110 kg "	"	800 kg krompirja in
			140 kg krepke krme

Pitanje prašičev z žitom:

Medtem, ko pri pitanju s krompirjem dodatka krepkih krmil ne spremenimo, se pri pitanju prašičev z žitom delež beljakovinskih krmil zmanjšuje od 20 na 20% kakor kaže naslednji primer:

tedni pitanja	živa teža	pri- raste	koruza	ječmen	ribja moka	mesna moka	skupno krme na dan	1 kg prirastka
v k i l o g r a m i h								
do 4.	35	15	—	29	2,8	4,1	1,38	2,57
5. do 8.	50	15	17	23	2,8	4,2	1,68	3,13
9. do 12.	70	20	34	35	2,8	2,9	2,66	3,74
13. do 16.	90	20	42	43	2,8	—	3,14	4,39
17. do 20.	110	20	52	53	2,2	—	3,83	5,36

Za dosego teže		je potrebn	
kg	koruze	ječmena	belj. krmil
70	51	87	19,6
90	93	130	22,4
110	145	183	24,6

Določitev teže govedi po prsnem obsegu

Prsni obseg:	Živa teža:	Prsni obseg:	Živa teža:
80 cm	52 kg	160 cm	339 kg
90 "	52 "	170 "	402 "
100 "	97 "	180 "	474 "
110 "	125 "	190 "	556 "
120 "	157 "	200 "	649 "
130 "	194 "	210 "	754 "
140 "	236 "	220 "	871 "
150 "	284 "		

Če je merjeno govedo starejša žival, ki je dobro hranjena, dolgega trupla, močno trebušasta in visoko breja, je k zgoraj ugotovljeni teži dodati še 50%. Če gre vendar za vole ali govedo, ki je zelo suho, kratkega trupla, za plečami polno in ki je bilo daleč pregnano, je od ugotovljene teže odšteti 50%. Pri obsegu 100 do 150 cm odgovarja teža v kilogramih obsegu v centimetrih. Pri obsegu 155 cm znaša teža dvojno število centimetrov obsega.

Določitev žive teže svinj po prsnem obsegu

Prsni obseg:	Živa teža:	Prsni obseg:	Živa teža:
70 cm	38 kg	130 cm	160 kg
80 "	50 "	140 "	193 "
90 "	64 "	150 "	229 "
100 "	81 "	160 "	269 "
110 "	102 "	170 "	314 "
120 "	130 "	180 "	365 "

Pri dolgih živalih je potrebno še par kilogramov dodati, pri kratkih par kilogramov odšteti. Pri visoko brejih svinjah je potreben dodatek od 10% do 15%. Pri prsnem obsegu od 110 do 120 cm je število kilogramov žive teže približno enako številu centimetrov ob obsega. Če meri prsni obseg 180 cm, odgovarja število kilogramov žive teže približno dvojnemu številu centimetrov ob obsega.

Teža kubičnega metra (m³) znaša v kilogramih

Žito		seno det. trav. meš.	55—60
pšenica	710—820	otava det. trav. meš.	65—75
rž	680—780	slama, ržena in pšenična	35—45
ječmen	580—640	slama, ječm. in ovsena	40—50
oves	400—500	pleve	180—220
koruza	700—830	sveže pesno listje	350—400
ajda	500—700	silaza	700—800
Okopavine		krompirjeva silaza	950—1000
krompir, jeseni	550—600	Gnojila	
krompir spomladi	450—500	hlevski gnoj svež	650—750
pesa	600—650	hlevski gnoj vležan	780—900
sladkorna pesa	670—700	apneni prah	1000—1100
strniščna repa	550—660	Drugo	
krmna koleraba	660—760	pesek	1200—1750
Krmne rastline		gramoz	1300—1450
trava	320—360	cement	1300
sveža detelja	300—350	beton	2400
seno, dobro	60—70	zemplja	1400—2100
seno, slabo	55—65	ilovica	1600—2200
otava	65—75	opeka	1350
suha detelja	60—65		

Pomoč pri porodih domačih živali

1. Ne prenašli se nikdar in ne prediraj mehurja prezgodaj.
2. Čakaj potrpežljivo, da počí mehur sam; šele potem se prepričaj z očiščenimi, z oljem ali mastjo namazanimi rokami in pristriženimi nohti, če je mladičeva lega prava. Ne pusti, da bi neveščí ljudje segali v žival.
3. Če si prepričan, da je mladičeva lega pravilna, nazankljaj tiste dele (sprednje ali zadnje noge, glavo), ki jih dosežeš.
4. Vleci le takrat, ko dobi krava popadke in ko čutiš že glavo v medenični votlini (ker se sicer glava zasuče).
5. Če mladičeva glava ni pravilna ali če so druge zapreke (na primer prevelik ali spačen mladič, zavita maternica itd.), pokliči na pomoč živinozdravnika.
6. Dokler ne pride živinozdravnik (v primeru potrebe) pusti žival v miru. Krava naj se postavi ali položi z zadnjim delom telesa višje kot s sprednjim.
7. Zapomni si, da se uravna napačna lega mladiča najlaže:
 - a) če se porine mladič kolikor mogoče daleč nazaj;
 - b) če krava stoji ali leži z zadnjim delom telesa kolikor mogoče visoko;
 - c) če se vbrizgava v maternico v veliki množini topla voda;
 - č) če se položi pod trebuh krave deska, katero vzdigujeta dva pomočnika.
8. Skušaj poravnati nepravilno lego le takrat, ko žival nima popadkov.
9. Kadar spraviš nepravilno ležeči del v pravilno lego, ga takoj nazankljaj.
10. Pazi, da ne raniš živali in ne delaj surovo in s preveliko silo.
11. Delaj s čistimi, dobro pooljenimi rokami in s kratkimi, čistimi nohti, kajti vsaka nesnaga, ki jo zaneseš v žival, ima lahko za posledico razne bolezni, jalovost ali celo pogin živali.

VSEBINA

Koledar za leto 1955	6
Pod Taborom — Fran Eller	31
Kritični pogledi na politično udejstvovanje koroških Slovencev v preteklosti — Dr. Franci Zwitter	33
O nekaterih vzrokih nerentabilnosti našega kmetovanja — Blaž Singer	37
Proti hujskanju — resnica! — Dr. M. Zwitter	40
Pot samorastnikov — Peter Dornik	43
Koroška srečanja — Jernej Kosec	49
Spomini okrog Ziljske doline — Marijan De Reggi	52
Rod — L. Majnik	54
Beseda o slovenskih kmetijskih starosvetnosti — B. Orel	55
Peča — Marija Rozman	60
Napredek tehnike v službi kulturne prosvete — Ing. T. Schlapper	62
Dobri in slabi filmi — France Brenk	67
Rdeče jadro — Beno Župančič	70
Čebela Brenčela in pajek Tolovajek — Janko Moder	74
Veliki Tolminski punt — France Bevk	78
Izseljenec — Fran Eller	81
Od Ljubelja do Celovca po rimskih sledih — Dr. Šašel Josip	82
»Blagor ubogim« v slovenski narodni pesmi — Ivan Grafenauer	103
Hrepenenje — Miha Klinar	113
Taborišče — Miha Klinar	114
Očitajo — Fran Eller	114
Otroške nalezljive bolezni — Dr. Kmet Janez	115
Kako se pravilno hranimo	118
Čebele in med — od kdaj jih poznamo — Mil.	121
Živali — človekove pomočnice	123
Smrt se sprehaja po cesti — Mil.	126
Na poti k atomskim elektrarnam	128
Nova odkritja — novi izumi — Miroslav Adlešič	132
Naš sosed Mars — Pavel Kunaver	142
Prvo leto sortnih in gnojilnih poskusov na kmetijski šoli Podravlje — Ing. Matevž Krasnik	146
Gospodarski nasveti	152

Slika „Slovenska Madona“ na str. 60, je delo umetnika Maksim-a Gaspari-ja

Za vsebino odgovarja dr. Franci Zwitter, Celovec

ZVEZA SLOVENSKIH ZADRUG V CELOVCU

r. z. z o. j.

CELOVEC, PAVLIČEVA 7 — Tel. 21-29

Slovenski kmetje, delavci in obrtniki!

Poslužite se za utrditev in razvoj svojega gospodarstva
naših domačih

Hranilnic in posojilnic
Kmečkih gospodarskih zadrug
Živinorejskih zadrug
Južnokoroške semenarske zadruge
in zadružnih žag.

V skupnosti je moč in uspeh!

SLOVENSKA ŠTUDIJSKA KNJIŽNICA CELOVEC

SLOVENSKA ŠTUDIJSKA KNJIŽ. CELOVEC

K pi
KOROŠKI koledar
1955

0076227

COBISS ®

SLOVENISCHE STUDIENBIBL.
KLINGENFURT

COBISS ®